

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SİYASİ VE EKONOMİK
GELİŞMELERİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Hasan Aykut YILDIR

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TORUN

Çanakkale – 2016

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasi ve Ekonomik Gelişmelerin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/02/2016

Hasan Aykut YILDIR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Hasan Aykut YILDIR'a ait "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasi ve Ekonomik Gelişmelerin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

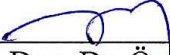

Üye Yrd. Doç. Dr. Mustafa TORUN

(Danışman)

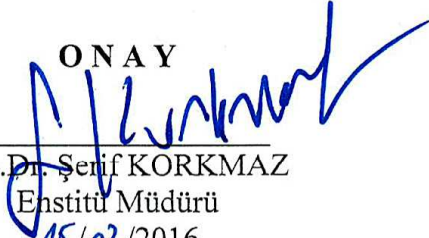
Üye Yrd. Doç. Dr. Kahraman Ramazan UYGUN

Üye Yrd. Doç. Dr. Özgür TOPKAYA

Tez No : 10101088
Tez Savunma Tarihi :29.01.2016

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
15/02/2016

ÖZET

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELERİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Osmanlı Devleti 19. ve 20. yüzyıllar içerisinde ekonomik ve sosyal bir takım olumsuzluklar içerisine girmiştir. Alınan ağır savaş yenilgileri ve sosyal çözümlerin etkisiyle Osmanlı ekonomisi, sıkıntılı bir sürece girmiş ve Osmanlı Devleti mevcut ticaret anlaşmaları ile dışa bağımlı bir devlet haline gelmiştir. Buna ek olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru moratoryum ilan edilmiştir. Bunun üzerine ekonomik anlamda bağımsızlığını kaybeden Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamıştır. Ekonomik düzenlemelerin ve gelir idaresinin yabancı ülkelerin yönetiminde olduğu Duyunu Umumiye'ye bırakılması Osmanlı Devletinde kısa süreli ekonomik düzelmeleri getirse de Birinci Dünya Savaşında alınan yenilgi Osmanlı Devleti'nin resmi olarak sonu olmuştur. Bunun üzerine Osmanlıdan yüksek dış borçlar, dışa bağımlı bir dış ticaret, zayıf bir tarımsal ve sanayi üretimini miras olarak alarak kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti ekonomik bağımlılıklar nedeniyle 1923 - 30 yılları arasında dışa açık bir ekonomi politikası izlemiştir.

Çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin son döneminden kalan miras doğrultusunda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 - 1940 yılları arasındaki ekonomik ve siyasi gelişmeler çerçevesinde mevcut durumunu ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda ülkenin dış ticaret, maliye ve eğitim politikasına ait seçilmiş değişkenleri ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiler, VAR analizi yardımıyla araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme, bütçe gelirleri, bütçe giderleri, ortaokulda öğrenim gören öğrenci sayısı ile dış ticaret göstergelerinden ihracat ve ithalat arasında istatistiksel olarak anlamlı dinamik ilişkilerin var olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Ekonomi, Ekonomik Büyüme, Ekonomi Politikası, VAR Analizi.

ABSTRACT

POLITICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY IN THE FIRST-YEAR IMPACT ON ECONOMY

In 19th and 20th centuries, Ottoman Empire was stricken of a set of economic and social problems. With the effects of losses in the battlefield and dissociation, Ottoman economy experienced a stressful period and existing commercial treaties led it to be a foreign-dependent country. Moreover, the moratorium had declared at the end of 19th century. With the loss of economic independence, a new period revealed for Ottoman Empire. Although economic regulations and revenue administration are assigned to Ottoman Public Debt Administration which is dependent to foreigners resulted in some short-lived economic regulations, the defeat of World War I entailed the end of the empire. Therefore new Turkish Republic inherited a foreign-dependent economy, weak production rates on agriculture and industry, so state adopted outward-oriented economy policy because of the economic dependencies between 1923 and 1930.

Study argues Turkish Economy between 1923 and 1940 and tries to analyze it in the light of the heritage of Ottoman Empire. For that purpose, the selected variances pertaining to the foreign trade, finance and education policies of the government and their contacts with economic growth are examined. As a result of outcomes, it is stated that there statistically dynamic relations between economic growth, budget receipts, budget expense, the number of middle school students and indicators of foreign trade; import and export.

Key Words: Turkish Economy, Economy, Economic Growth, Economy Policy, Variances Pertaining.

ÖNSÖZ

Yüksek lisansımın ders aşamasında Türkiye Ekonomisi'nin Temelleri hakkında değerli bilgiler edindim. Tez konumu belirlerken oldukça zorluk çektim. Ancak Türkiye Ekonomisi'nin güncel durumundan ziyade Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik mücadele daha çok ilgimi çekti. Ayrıca Türkiye Ekonomisi üzerine yaptığım okumalar ve danışmanımla yaptığım fikir alışverişleri tez konumu kararlaştırmamda bana yardımcı olan en büyük etkenlerdir.

Bu çalışmamla birlikte 2007 yılında İktisat öğrencisi olarak geldiğim okulum Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesi alarak mezun olmuştum. Bu şehrin ve üniversitenin bana kattıklarını ömrüm boyunca unutmayacağım.

Son olarak çalışmamın hemen her safhasında yardımlarını benden bir gün bile esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Sayın. Yrd. Doç. Dr Mustafa TORUN 'a, zaman zaman görüşerek danıştığım değerli hocam Doç. Dr Cüneyt KILIÇ'a, dört yıllık lisans ve iki yıllık yüksek lisans eğitimlerim sırasında derslerine girdiğim, danıştığım ve bana yardımları dokunan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyelerine, güler yüzlülüklerinden ve anlayışlılıklarından dolayı Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına ve desteklerini sürekli arkamda hissettiğim ailem ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hasan Aykut YILDIR

Ocak 2016, ÇANAKKALE

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

OSMANLI DÖNEMİ EKONOMİK YAPISI

1.19.yy ve 20.yy Osmanlı Ekonomisi	3
1.1.İktisadi ve Mali Yapı	3
1.2.Tarımsal Üretim Sistemi	7
2. Son Dönemde Yer Alan Tarım Dışı Sektörlerin Durumu	10
2.1. Madencilik	10
2.2. Sanayi.....	12
2.3. Dış Ticaret.....	16

BÖLÜM II

1923-1940 YILLARI ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNDE MEYDANA GELEN İKTİSADİ GELİŞMELER

1. 1923-1940 Türkiye Ekonomisinin Yapısı	18
2. 1923-1940 Döneminde Gerçekleşen Olaylar	21
2.1 İktisadi Olaylar	21
2.1.1. Liberal İktisadi Dönem (1923-1929)	21
2.1.2. 1923 İzmir İktisat Kongresi	24
2.1.3. Lozan Barış Anlaşması ve Ekonomi İle İlgili Hükümleri.....	24
2.2. Devletçi Sanayileşme ve Beş Yıllık Sanayileşme Planları.....	26
2.3 1923-1940 Döneminde Gerçekleşen Siyasi Olaylar	27
2.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması	29
2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın Kurulması.....	30
2.2.3. Tek Partili Dönemin Yaşanması	32
3. 1929 Büyük Buhranı ve Dünya Ekonomisi' ne Etkileri.....	35
3.1. 1929 Buhranı' nın Türkiye Ekonomisi' ne Etkileri	36
3.2. 1929 Krizi İçin Türkiye' de Alınan Önlemler	37

BÖLÜM III

1923-1940 YILLARI ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

1. 1923-1940 Dönemi Uygulanan Kalkınma Politikaları	38
1.1. Tarım Politikası	41
1.2. Sanayi Politikası	41
1.3. Hizmet Politikası	41
1.4. Dış Ticaret Politikası	42
1.5. Eğitim Politikası	44
2. 1923-1940 Dönemi Uygulanan Para Politikası	44
3. 1923-1940 Dönemi Uygulanan Maliye Politikası	49
3.1. Kuruluş Döneminden Önce Uygulanan Maliye Politikası	49
3.2. 1923-1940 Döneminde Uygulanan Maliye Politikası	50
3.2.1. 1923-1940 Döneminde Uygulanan Bütçe Politikası	51
3.2.2. 1923-1940 Döneminde Uygulanan Vergi Politikası	55

BÖLÜM IV

EKONOMETRİK ANALİZ

1. Veri Seti ve Ekonometrik Model	66
2. Ekonometrik Yöntem	69
2.1. Vektör Otoregresif Model (VAR)	69
2.2. Durağanlık Analizi	70
2.3. Granger Nedensellik Analizi	70
2.4. Etki-Tepki Fonksiyonları	71
2.5. Varyans Ayırıştırması	71
3. Ampirik Bulgular	72
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	87

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Ds	Dış Satım
Da	Dış Alım
DF	Dickey-Fuller Test
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
İTO	İstanbul Ticaret Odası
KUG	Kullanılabilir Ulusal Gelir
S.	Sayfa
SS.	Sayfalar
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TPCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan
YY	Yüzyıl

TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1.1: Osmanlı Toprak Dağılımı.....	8
Tablo 1.2: Bazı Yıllarda Osmanlı Maden Üretiminin Dağılımı.....	11
Tablo 1.3: Anadolu Sanayinin Durumu.....	14
Tablo 1.4: Osmanlı Sanayinin Sektörel Durumu.....	15
Tablo 2.1: Öğrenci Sayısında Gelişme (1923-1934).....	35
Tablo 3.1: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1923-1929).....	40
Tablo 3.2: Dış Ticaret Verileri (1923-1930).....	42
Tablo 3.3: Dış Ticaret Fiyat Oranları (1923-1932).....	43
Tablo 3.4: Atatürk Döneminde Konsolide Bütçe ile İlgili Gelişmeler.....	47
Tablo 3.5: Atatürk Döneminde Emisyon Hacmi ve 1 Sterlin Eşdeğeri.....	48
Tablo 3.6: Atatürk Döneminde Para- Kredi ve Enflasyon Değerleri.....	48
Tablo 3.7: 1923-1929 Dönemi Bütçenin Kesin Hesap Gelir ve Gider Açık Kalemleri.....	52
Tablo 3.8: 1923-1929 Yılı Tahmini ve Kesin Hesap Bütçe Gelir Gider Açıkları.....	53
Tablo 3.9: 1930- 1938 Dönemi Tahmini ve Kesin Hesap Gelir ve Gider Açıkları.....	54
Tablo 3.10: 1930- 1938 Dönemi Bütçenin Kesin Hesap Gelir- Gider ve Açık Kalemleri	54
Tablo 3.11: Dönemler İtibariyle Vergi Yapısının Gelişimi.....	57
Tablo 3.12: 1924- 1930 Yılları Bütçeleri Vergi Gelir Tahminleri ve Gerçekleşmeleri....	58
Tablo 3.13: Genel Bütçe Gelirleri Bileşimi.....	59
Tablo 3.14: 1923-1930 Yılları Vergi Yükü ve Vergi Esnekliği.....	59
Tablo 3.15: Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%).....	60
Tablo 3.16: 1923- 1930 Yılları Vergi Gelirleri Bileşimi.....	60
Tablo 3.17: 1924 Yılı Bütçesi Gelir Cetveli.....	61
Tablo 3.18: 1925 Yılı Bütçe Gelir Cetveli.....	61
Tablo 3.19: 1926-1929 Yılları Bütçe Gelir Kalemlerinin Oransal Dağılımı(%).....	62
Tablo 3.20: 1930 Yılı Bütçesi Gelir Kalemleri.....	62
Tablo 3.21: 1924- 1930 Yılları Arasındaki Bütçe Gerçekleşmeleri.....	63
Tablo 3.22: 1923-1929 Yılları Genel Bütçe Gelir Kalemlerinin Oransal Dağılımı (%)...	63
Tablo 4.1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları.....	68
Tablo 4.2: Değişkenlerin Düzey Değerleri için Korelasyon Sonuçları.....	68
Tablo 4.3: Değişkenlerin Birinci Dereceden Fark Değerleri için Korelasyon Sonuçları..	68
Tablo 4.4: Değişkenler İçin Birim Kök Testi Sonuçları.....	72

Tablo 4.5: VAR Modeli için Gecikme Uzunluğu.....	73
Tablo 4.6: VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Test Sonuçları.....	74
Tablo 4.7: VAR(1) Modeli.....	75
Tablo 4.8: Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları.....	77
Şekil 4.1: Değişkenlerin Düzey Grafikleri.....	67
Şekil 4.2: Dinamik İstikrarlılık Testi.....	73
Şekil 4.3: Bir Standart Hatalık Şoka Karşı Değişkenlerin Tepkisi.....	76

GİRİŞ

1923–1940 döneminde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların da etkisiyle, Türkiye'nin klasik tarım kültürü ve ekonomisinden çıkarak sanayileşme konusunda hız kazanması öngörülmüştür. Alınan kararlar doğrultusunda uygulanan maliye politikaları liberal iktisat politikaları ile uyumlu bir şekilde yürütülmüştür. Bu dönemde modern vergi sistemi uygulanması yolun da ilk adım atılarak Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Bununla tarımsal üretimi artırmak ve çiftçinin üzerindeki vergi yükünü hafifletmek amaçlanmıştır. Aşarın kaldırılması sonucunda oluşan açığı kapamak için yerine modern vergi sistemleri uygulanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmak istenen iç ve dış politikalar dışa açık kalkınma politikası şeklinde gerçekleşmiştir. Ve asıl sorun ekonomik istikrarsızlığın giderilmesi için para ve maliye politikasının etkinliği olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında bütçe politikalarının temelinden ki bütçe kavramı oluşturmuştur. Bu dönemde bütçeler, genellikle gelir fazlalıklarıyla kapanmıştır.1929 Birinci Dünya Savaşı, ülkemizi de etkilemiş ve izleyen yılların bütçelerinde gerilemeler meydana gelerek açıklar yaşanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, beklenen ekonomik ve sosyal amaçları yerine getirebilmek için vergi değişiklikleri yapılmaya başlamıştır ve vergilerden tamamen nakdi vergilere geçilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında; vergi sisteminden beklenen, sermaye birikimine katkıda bulunulmasının sebebi, yatırım yapacak kamu hizmetlerinin finanse edilmesidir. Kamu hizmetlerinin finansmanı sağlanırsa özel sektörü teşvik için ara malı üretimine başlayabilecektir. Tarım kesiminde çalışanların gelir düzeyinin düşüklüğü, tarımsal alanlardan verginin kaldırılması kararının alınmasına neden olmuştur. Böylece, Türk vergi sisteminin en önemli ve en çok gelir getiren kalemi olan, aşarın kaldırılmasıyla, vergi politikasının kaynak dağılımını değiştirilmeye başlanmıştır.

1923-1940 yılları arasındaki en önemli iktisadi olay, 1925 yılında 552 sayılı yasayla aşarın vergisinin kaldırılmasıdır. Aşarın vergisinin kaldırılmasıyla vergi boşluğunu doldurmak için, Kazanç Vergisi ve Muamele Vergisi kabul edilmiş; mali tekeller gelir sistemimiz içinde önemli yer almaya başlamıştır. Yeni vergi usulleri uygulansa da Aşar vergisi kadar etkili bir vergi usulü kullanılamamıştır. Kamu harcamalarının finansmanında adaletli bir dağılım yapıp sınıflar arasında çözümlenmelere gidilmediği için yine bu dönemde, ülkenin refah ve kalkınmasında en büyük yük yine köylü sınıfına yüklenmiştir.

Kazanç vergisinde geniş biçimde yer verilmiş olması, çağdaş vergileme sisteminde çok önemli bir adım atıldığını göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında dolaysız vergiler; arazi, bina, sayım, kazanç ve yol vergilerinden oluşmuştur. Dış ticaretten alınan vergiler üzerindeki yabancı ülkelerin baskıları, 1929 yılı ortasında kabul edilen bir yasayla benimsenen yeni bir tarifinin oluşturulmasına sebep olmuştur. 1929 yılından, yerli sanayiye koruyucu bir gümrük politikası kabul edilmiştir. Spesifik amaçlı bir gümrük tarifesi uygulanmıştır. 1923-1929 yılları arasında, GSMH içindeki vergilerin payı küçük değişimler göstermiş, fakat belirli bir aralık oluşturamamıştır. Vergi sisteminin GSMH' deki değişime paralel bir esnekliğe sahip olmadığı, esnekliğin oldukça düşük ve dengesiz olduğu anlaşılmaktadır. Vergi sistemimizin her geliri özümseyebilecek durumda olmaması, uygulanan vergilerdeki aksaklıklar, vergi idaresindeki yetersizlikler, ticarileşmenin daha yaygınlaşmaması, ticarete takastan nakdi alıma tam olarak geçilmemesi politikanın tam olarak uygulanmadığının kanıtıdır. Daha doğrusu ekonomik sıkıntılara bağlı olarak uygulanmadığının 1929'dan itibaren Türkiye'yi de etkisi altına alan, birinci dünya savaşı sırasında devlet yükünü azaltmak için alınan vergilerin oranları ve yükümlülükleri de artırılmıştır.

1923-1940' lu yıllarda meydana gelen bir diğer değişim ise politik alanda yapılan çalışmalardır. 1923-1940 döneminde ilk olarak tek partili politik düzen tecrübe edilmiş sonrasında çoğulcu demokrasinin uygulanmaya çalışılmasıyla muhalif olarak adlandırılan başka parti grupları da gündeme gelmiştir. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi Türkiye'deki tek parti döneminin son derece yumuşak bir şekilde sona ermiştir.

BÖLÜM I

OSMANLI DÖNEMİ EKONOMİK YAPISI

1.19.yy ve 20.yy Osmanlı Ekonomisi

19. ve 20. yüzyıllar içerisindeki Osmanlı Ekonomik yapısını anlayabilmek için öncelikle iktisadi ve mali yapıya bakılmalıdır. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ağırlıklı olarak dayandığı ekonomik alanlardan biri olan tarımsal üretim sistemine değinilecektir.

1.1.İktisadi ve Mali Yapı

19.yy da Osmanlı İktisadi ve Mali İlişkilerinde üç önemli tarih bulunmaktadır;

- 1838 Balta Limanı Antlaşması
- 1854 Dış Borçlanma Sürecinin Başlaması
- 1850 Demiryolları yapımıyla ilgili yabancılara imtiyazlar verilmesi

19.yy İngiltere'nin iktisadi ve siyasi açıdan dünyada rakipsiz olduğu aynı zamanda, Fransa'nın ikinci plana düştüğü, Avusturya'nın güçlendiği bir dönemdir. 19. yy. Dünya'da gümrük duvarlarının İngiliz serbest ticareti lehine kaldırıldığı, liberalizmin geliştiği, köle ticaretinin sona erdiği, önce İngiltere ve Fransa'da sonra bütün Avrupa'da kredilerin ve büyük bankaların, büyük mağazaların yaygınlaştığı bir görünüm arz etmektedir (Sedillot, 1982:381-419).

19.yy iktisadi ve mali ilişkilerini belirleyen söz konusu gelişmeler dönemin belirleyici unsurları olmuştur. Osmanlı'nın Doğu Avrupa ve Ortadoğu ticareti gerilemiş, İngiltere ve Almanya ile iktisadi ilişkileri hızla gelişmiştir. Osmanlı ekonomisinde 1838-1841 yıllarında imzalanan anlaşma ile gümrük duvarları yükseltilmiş buna karşın kendi pazar ve sermayesini serbestçe koruma imkânından vazgeçilmiştir. Devletin bu konuda tek taraflı karar alma hakkı bu uluslararası antlaşma ile sınırlanmıştır. Almanya'dan sağlanan finansman ile, Anadolu Bağdat demiryolunun yapımına girilmiştir ve 1880'lerden itibaren Almanya ile ticaret geliştirilmiştir (Kepenek, 1987: 22).

Son dönem Osmanlı- Avrupa iktisadi-mali ilişkilerinde Osmanlı dış borçlanması özel bir önem arz etmektedir. İlk dış borçlar 1840'lı yıllarda Galata bankerleri aracılığıyla, Fransız bankalarından sağlanmıştır. Ancak bunların miktarları çok düşüktür. Asıl dış borçlanma, Kırım Savaşı sonrasında 1854 yılında başlamıştır. Avrupa borsalarına Osmanlı tahvilleri sunulmuştur. 1854 yılından 1876 yılına kadar süren ilk dönemde, çok yüksek faizler ve çok elverişsiz koşullar geçerlidir. Alınan borçlar büyük bir donanmanın kurulması ve cari harcamalarda kullanılmıştır. Ekonomiyi canlandırarak yatırımlara kaynak ayrılmamıştır (Eker ve Meriç, 1999: 81).

Dünya 1873 yılında bir borsa krizi yaşamış, iki yıl içinde yirmiyi aşkın üçüncü dünya ülkesi borçlarını ödeyeceğini ilan etmiş bunlara 1876 da Osmanlı Devleti de dahil olmuş ve borçlu olunan ülkelerle görüşmeler başlamıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ile kesintiye uğrayan görüşmeler 1881 de sonuçlanmış ve Muharrem Kararnamesi imzalanmıştır. Borç miktarı azaltılmış, ödeme koşulları iyileştirilmiş ama Osmanlı topraklarında bağımsız olarak çalışacak alacaklı devletlerin kontrolünde gelirleri toplayarak Avrupa'ya aktaracak bir idare kurulmuştur. Belirli vergiler Duyun-u Umumiye İdaresi adı verilen bu idareye teslim edilmiştir. Bu kuruluş, kendisine bağlı vergi kaynaklarını iyileştirmek, geliştirmek hakkında sahiptir. Bu kararnamenin esaslı hükümleri aşağıdaki gibidir (Borsa Rehberi-1928);

Birincisi var olan borçların anapara ve faizlerinin düşürülmesidir. Bu bir tür borçların değiştirilmesi işlemidir. Borçların düşürülmesinde temel prensip çıkarış fiyatlarının ortalama miktara indirilmesidir. Yapılan hesaba göre 1881 yılında Osmanlı Devletinin ödenmemiş borcu 4.768.841.25 franktan 2.660.930.85 franka düşürülmüş yani borcun %55.80 i indirilmiştir. Bu da 4 taksite bağlanmıştır.

İkincisi, faiz ve amortismanın saptanmasıdır. Ayrılmış gelirlerden her yıl 590.000 Lira bölündükten sonra elde edilenin beşte dördü faize ayrılmıştır. Bu para ile sağlanan faiz miktarı en az düşülen anaparanın yüzde birini geçmeyecektir. Ayrılan gelirlerin beşte birini, çekilişte çıkan tahvillerin faizleri de eklenerek toplamı ile anapara taksiti ödenecektir.

Üçüncüsü, ayrılmış olan gelirlerdir. Kararnameye göre hükümet borçlarının taksitlerinin ödenmesi için 1 Ocak 1882 tarihinden itibaren söz konusu borcun tümünün ödenmesine kadar aşağıda sayılan gelirler tümüyle kesin suretle terk edilmiştir. Bu gelirler (Borsa Rehberi 1928);

- Tekel ve vasıtasız vergi gelirleri
- Tütün ve tuz vergisi
- Damga ve içkiler vergisi
- Balık avı vergisi
- İpek vergisi
- Ticaret antlaşmalarından doğan Gümrük vergisi fazlası gelirler
- Patent nizamnamesinin yürürlüğe konulmasından temettü vergisi gelirlerine oranıyla elde edilecek fazla gelirler
- Bulgaristan vergisi
- Kıbrıs vergisi fazlası
- Doğu Rumeli vergisi
- Tömbeki vergisi gelirlerinden yılda 50 bin lira
- Berlin Antlaşması hükümlerince Duyunu Umumiye' den Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan paylarına düşen paralar.

Dördüncüsü Duyunu Umumiye yönetim Meclisi' dir. Bu meclis yedi üyeden oluşmaktadır. Bunlar Fransız, İngiliz, Hollanda, Alman, Avusturya-Macaristan, İtalyan ve Osmanlı alacaklılarının vekili ve yedinci üye ayrıcalıklı tahviller taşıyanların vekilleridir. Meclis üyeleri beş yıl için seçilip dönem bitiminden yeniden seçilebilmektedir. Meclisin görevi ancak Muharrem Kararnamesinde yer alan borçlar ödendiğinde sona ermektedir. Duyunu Umumiye yönetimi gelirlerin arttırılması hususunda kendisine verilen görevi sürekli yerine getirmiş ve 1894-1895 döneminde net gelirler iki milyon lirayı geçmiştir. Ancak, Muharrem Kararnamesinin itiraza uğrayan bir maddesi de alacaklılara gösterilen teminatların borcun tümünün ödenmesine kadar sabit tutulmasıdır. Duyun-u Umumiye İdaresi' ne bırakılmış olup günden güne artan vergi gelirleri fazlasından hükümet yararlanamamaktadır. Bu nedenle Duyunu Umumiye İdaresi ve Devlet Muharrem Kararnamesinin değiştirilmesine karar vermiş ve 14 Eylül 1903 tarihli bir borçları birleştirme kararnamesi düzenlenerek ilan edilmiştir. Bu kararnameyle çıkarılacak olan yeni tahvillere yıllık % 4 faiz ve 0.446 amortisman verilmesi uygun bulunmuştur. Duyun-u Umumiye' nin net gelirleri 2.157.375 lirayı geçerse, fazlasının %75'i hükümete ve %25'i

Duyun-u Umumiye' ye ait olacaktır (Özgen, 2000:105).

Duyun-u Umumiye İdaresi' nin kurulmasından sonra, Osmanlı dış piyasalardan daha kolay ve daha iyi şartlarda borçlanabilmiştir. Çünkü bu İdarenin özendirilmesiyle tarımsal üretim artmış ve ihracatçı konuma geçilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı borçlarının bir kısmı ödenmiş ve görelî istikrar sağlanmıştır. Bu istikrarla yabancı sermaye ülkeye çekilebilmiş ve bu sermaye demiryolu yapımında kullanılmıştır (Taşdelen, 1984:1034).

1914 yılına gelindiğinde, borç bulma ve ödeme yeniden zorlaşmıştır. Ama şimdi Osmanlı'nın Alman, İngiliz, Fransız rekabetinden yaralanma imkânı vardır. Bu yılda Birinci Dünya Savaşının başlaması, mali ilişkileri kesintiye uğratmıştır.

Osmanlı İktisadi ve mali ilişkilerinde son dönemde değinilmesi gereken bir diğer kurumda Osmanlı Bankasıdır. 1863 de İngiliz ve Fransız sermayesi tarafından kurulan bankaya, devletin mali güçlüklerine çözüm bulmak ve Avrupa sermayesinin, dış ticaretin gelişmesini sağlayacak parasal istikrar ortamını meydana getirmek amacıyla çeşitli fonksiyonlar yüklenmiştir. 1840 yılında kâğıt paralar tedavüle çıkarılmış, 1844 yılında da tağşiş işlemi durdurulmuştur. 1863 de para basma yetkisi Osmanlı Bankasına verilmiştir. Banka iç ve dış borçların anapara ve faizlerinin ödenmesi ve kısa vadeli borç verme işlemlerini üstlenmiştir. Banka Osmanlı'nın Merkez Bankası gibi görev yapmaktadır. Devlet ile Banka arasında sık sık sorunlar yaşanmaktadır. Yabancı sermayeli Banka, Osmanlı parasının istikrarını korumak, özellikle yabancı sermayenin istikrar içinde kar elde etmesini sağlamak amacıyla çok az para basmıştır. Devletin mali açıkları ve savaşlar, merkezi hükümeti banka ile çatışmaya itmiş, zaman zaman bankanın özerkliği göz ardı edilmiştir. Devlet bizzat para basma yoluna gitmiştir. Emisyon artışları özellikle savaş yıllarında fiyatların aşırı derece artmasına, kıtlık ve karaborsacılığa yol açmış ve savaşın başladığı yıllara göre 1918'de fiyatlar 20 kat artmıştır (Özgen,2000:106).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti son dönemlerde yaşadığı finansman sıkıntılarıyla ciddi problemler yaşamış ve ciddi borç yüklerinin altına girmiştir. Aldığı borçları da cari harcamalarda kullanınca, yatırımlar eksik kalmış, yaşanan dünya krizi ve savaşlar buna eklenince borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve 1876 yılında moratoryum ilan etmiştir. Bunun üzerine siyasi ve ekonomik iktidarını yitirerek yarı sömürge ve dışa bağımlı bir devlet haline gelmiştir. Hemen tüm ekonomik işlerini Fransız ve İngilizlere devretmiştir. Tüm bunların doğal sonucu olarak da Türkiye Cumhuriyetine ağır borçlar miras bırakmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet bu borçları ilk görüşmelerde kabul etmemiş ancak

daha sonra borçlu olunan ülkelerle arasını bozmamak adına kabul etmek zorunda kalmıştır ve uzun yıllar bu borç taksitlerinin ödenmesi sırasında krizler yaşamıştır. Ayrıca Cumhuriyet'in bir Merkez Bankasının olmayışı Osmanlı Bankası şartlarında fiyat istikrarı sağlanamamış ve ciddi enflasyonlar yaşanmıştır.

1.2.Tarımsal Üretim Sistemi

Osmanlı Devletinde önceleri toprak mülkiyeti devlete aittir. Dirlik ya da tımar denilen sistemlerle ayrılır ve kullanımını başlıca görevleri vergi toplamak ve asker sağlamak olan görevlilere bırakılmaktadır. Bu yapı üretim yapısında devleti belirleyici konuma getirmektedir. Osmanlı toprak düzeni tımar kurumu ile merkezi yönetimin üretim bölüşüm gibi belirleyici ekonomik faaliyetleri denetimi altında bulundurmasına dayanmaktadır (Özgen, 2000:111).

Osmanlı Devletinde artan dış borçlar ve yapılan anlaşmalar ve merkezi otoritenin gücünün giderek zayıflaması tarımsal mülkiyet yapısını da zamanla değiştirmiştir. Tarıma da çalışan reyanın üzerindeki yük alınan vergilerle artınca, üretimden vazgeçerek isyan etmeleri sonucu tımarlı sipahilerde gelir elde edemeyince tımar sistemi çözülmüştür. Devlet bu sistemin çözülmesi üzerine yeni arayışlara girmiş ve vergi toplama işini özel kişilere vererek mültezim sistemine geçmiştir. Bu sistemde topraklar açık arttırmayla özel girişimcilere vergi gelirlerini elde etmek üzere satılmaktadır. Söz konusu sistemde devlet doğmamış vergiyi önceden tahsil etmektedir. İltizam usulü denilen bu sürecin toprak mülkiyetini özelleşmesi yönünde çok önemli bir adım olmuştur. Nitekim 1858 tarihli Toprak Yasası ilke olarak özel mülkiyeti benimsemektedir. Geçmiş dönemlerde tarım, vergi ödemek ve ihtiyaçların karşılanması için yapılırken 19 yy' da artık tarım pazara yönelmiştir. Bunun başlıca nedenleri; Avrupa ile ticari ilişkilerin artması ve yapılan serbest ticaret antlaşmaları, ulaşım ağlarının genişlemesi (özellikle demir yollarının genişlemesi iç ticareti de hareketlendirmiştir), Osmanlı Devletinin kaybettiği topraklarda yaşayan insanların Anadolu'ya göç etmesi ve tarımdan para kazanmaya yönelmesi gibi olaylar sayılabilir.

Tablo 1.1: Osmanlı Toprak Dağılımı (1913)

	Çiftçi Aile Yüzdesi	Toprak Yüzdesi
Derebeyi	1	39
Toprak Ağası	4	26
Orta ve Az Topraklı Köylü	87	35
Topraksız Köylü	8	10
Toplam	100	100

Kaynak: Türkiye’de Ekonomik ve Toplumsal Gelişiminin 50 Yılı, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973,s.24

Osmanlı İmparatorluğun son döneminde tarım arazisi 5.4 milyon hektar civarlarındadır. Bu miktarın %80 i tahıl, %7’sinde sebze, %7’sinde sanayi bitkileri, %4’ünde de meyve üretimi yapılmaktadır. Doğal olarak tarımsal üretim bölgelere göre farklılıklar göstermekte ve yıllara göre de önemli ölçüde değişebilmekteydi (Güran, 1986:229-230).

Osmanlı son döneminde ayrıca, özellikle dış pazara üretilen pamuk, tütün gibi sınai hammaddelerin üretiminde dönemine göre ileri sayılabilecek yeni tekniklerin kullanılmaktadır. Tarımsal kredi alanında, 1863’te kredi kooperatifleri oluşturulması ve bunun 1888’de Ziraat Bankası’na dönüştürülmesi sınırlı olsa da katkılarda bulunmuştur. Ek olarak hükümetin Konya Ovasını sulaması, tarım tekniği okulları açılması ve örnek çiftlikler kurulması gibi girişimlerle tarımsal gelişmeye önem verilmiştir (Tezel, 1986: 72-73).

19. yy. Osmanlı İmparatorluğunda ekonomik kaynaklar dengesinin belirli bir niteliği toprak faktörünün bolluğudur. Toprak faktörünün nispi bolluğuna karşın emek ve sermaye kıt faktördür. Ekonomik kaynaklar dengesinde emek faktörünün kıtlığı toprağın, sermaye faktörünün kıtlığı da emeğin daha etkin kullanılmasını sağlayacak yatırımları engellemiş ve kırsal toplulukların üretim gayretlerini toprak yoğun geri bir teknoloji ile sürdürmelerine yol açmıştır (Güran, 1986:235).

Tanzimat dönemi (1839- 1876) ve izleyen yıllarda tarımın bütününe yönelik çalışmalar gündeme gelmiştir. Bu dönemin programları arasında göçebe toplulukların yerleşik tarıma verdikleri zararın önlenmesi, tarımsal işgücü için önlemler alınması, kredi sorunlarının çözülmesi, hayvan hastalıklarının önlenmesi, modern tarım araçları ve iyi cins tohum alımı gibi teknolojik yeniliklerin yanı sıra, tarımsal alt yapı yatırımları ve iç ticareti geliştirecek pazar yerlerinin kurulması gibi konular yer almaktadır (İTO: 1993: 39).

Bu dönemde soysal ve idari reformlarla modernleşmeyi ve bu reformların başarısını ekonomik gelişme alanında atılacak adımlarla desteklemeyi hedef alan bir yönetim anlayışı doğmuştur.

Devlet organlarının karar ve uygulamalarına açıkça yansıyan bu imari mülk hedefi, bir iktisat politikasının doğmasını beraberinde getirmiş ve bu iktisat politikasının en bariz şekilde yansıdığı alanda tarım olmuştur (Güran, 1992:219). 1877 yılından itibaren ise belirlenen tarım politikalarını yürütecek kurumlar tek tek kurularak, belli ölçüde ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Uygulanan bu ziraat politikaları iç ve dış talep şartları Tanzimat döneminin hızlı zirai genişleme dönemi olmasını sağlamıştır (Tabakoğlu, 2000:197).

1907 yılındaki resmi Osmanlı İstatistikleri Makedonya ve Trakya'da işlenen toprakların %88 'i tahıllardan oluştuğunu bu ürünlerin hayvan ürünleri dışındaki toplam tarımsal üretim değerinin %76'sını oluşturduğunu göstermektedir. Benzer şekilde 1909 yılında, tahıllar tüm işlenen toprakların %84 ünü kapsamakta ve hayvan ürünleri dışında tarımsal üretim değerinin %77 sini oluşturmaktadır (Pamuk, 1994: 97). 1908 ile 1914 yılları arasında tarımsal hâsılanın %13-14 ü ihraç edilmekte, büyük kentlerin beslenmesi ise un ithalatı ile sağlanmaktadır. Bu dönemde tarımsal üretim önemli oranda artmıştır. Osmanlı ekonomisinin Milli Hâsılasına ilişkin 1913 için yapılan bir tahmine göre, o yılın safi hâsılasının % 10 undan fazlası ihraç edilmekte daha da önemlisi tarımsal üretimin %10 undan fazlası ihraç edilmektedir. Bu oranlar tarımda ticarileşmenin ve Osmanlı ekonomisinin dışa yönelmesinin boyutunu göstermektedir (Pamuk, 1994:197).

Osmanlı Devletinin son döneminde tarımsal üretim milli gelirin % 65 ini oluşturmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde tarımsal üretimin %80 ini bitkisel, % 20 sini hayvansal üretim olmak üzere tahıl bitkisel üretimin %75 ini oluşturmaktadır. Zaman içerisinde tarımsal üretimde sanayi bitkileri lehine bir gelişme olmuştur (Topuz, 2007:379).

Birinci Dünya savaşı yıllarında ise devletin üreticilere ağır vergiler yüklemesi ve önemli ölçüde iş gücünü orduya dâhil etmesi, dünyada esen savaş rüzgârının oluşturduğu olumsuz hava gibi etkenlerle tarım derin yaralar almıştır. 1914-1918 arasında buğday üretimi %47, tütün %5, kuru üzüm %54, fındık %65, yaş koza %69 a düşmüş, koyun sayısı %45, keçi sayısı % 33 azalmıştır (Topuz, 2007:380).

Sonuç olarak Osmanlı Devletinde tarımsal yapı önceleri Tımar sistemi üzerine

kurulmuş ve halk devlet topraklarında bir işçi gibi çalışmaktadır. Toprakta çalışan halkın (reaya) üzerindeki baskılar artınca tımar sistemi sisteminin çözülmesi ile yeni bir dönem başlamış ve toprakta özel mülkiyet yeni sistem arayışlarında yerini almıştır. Kurulan İltizam sistemi özel mülkiyetin ilk denemeleri olmuş ancak oluşan ayaklanmalar sonucu başarı sağlanamamıştır. Tarımsal üretim önceleri küçük aile işletmeleri tarafında ihtiyaçlarını karşılamak için yapılırken Osmanlı'nı temel felsefesi kendi kendine yeterlilik çevresinde toplanmıştı. 19.yy. a gelindiğinde bu yapı pazara açılmıştır. Çünkü artık dış dünya ile çeşitli anlaşmalarla dışa bağımlılık oluşmuş ve reaya devlete para olarak vergi ödemek durumundadır. Önceleri ile aynı olan bir nokta tarımın hala küçük ailelerce yapılmasıdır. Birinci Dünya Savaşına kadar yapılan yatırımlar, düzenlemeler, Duyun-u Umumiye' nin özendirilmesi gibi etkenlerle tarımsal üretim arttırılmış ve ihracat konumuna geçilebilmiştir. Ancak yukarıda sayısal olarak da ortaya konulduğu gibi Savaş yıllarında üretim ciddi oranda düşmüştür. Osmanlıdan Türkiye'ye yaptığı karşılıklı anlaşmalarla dışa ticaret yapan, ağırlıklı olarak tahıl üretebilen, yapılan birçok çalışmaya rağmen ilkel şartlarda üretim yapan ve bunlara ek olarak yaşadığı savaşında etkisiyle oldukça yıpranmış bir tarım ülkesi miras kalmıştır.

2. Son Dönemde Yer Alan Tarım Dışı Sektörlerin Durumu

İmparatorluğun özellikle Tanzimat sonrası döneminde, ekonominin alt sektörleri dengesiz ve birbirleriyle bağımsız bir gelişme göstermiştir. El sanatları ve küçük ölçekli üretim biçimindeki sanayi, ülkenin dışalım mallarına açılması sonucu gelişmesi bir yana yıkıma uğramıştır. Buna karşılık, ticaret, bankacılık, sigortacılık ve bir ölçüde madencilik ve enerji alt sektörleri yabancı sermayenin de katkılarıyla hızla gelişmiştir. Aynı olgu Dış Pazar için üretim yapan tarım ürünleri için de geçerlidir (Kepenek, 1984: 12).

2.1. Madencilik

Osmanlı Döneminde, madenciliğin azınlık ve yabancı sermayenin girişimleri sonucu önemli gelişmeler gösterdiği anlaşılmaktadır. Taş kömürü dışındaki maden üretimi daha çok dış satım amacıyla yapılmaktadır. Maden üretimi ile ilgili düzenli veriler bulunmamakla beraber bir fikir olması açısından 1911'de kömür üretiminin yılda 904 ton, krom üretiminin 17,5 ton, boraks üretiminin 13,5 ton ve simli kurşun üretiminin 11,5 ton dolaylarında olduğu belirtilebilir. Toplam üretimin çoğunluğu yabancı ve azınlık sermayesinin elindedir. Ayrıca hükümetin 1890-1911 yıllarında verdiği maden çıkarma

yetkilerinin % 40 ı Türklere % 60 ı yabancı ve azınlıklara verilmiştir. Ancak maden üretiminde Türk sermayesi Tablo-2 den de görüleceği gibi giderek azalmıştır. Yani devletin Türkleri destekleme politikası da işe yaramamıştır (Turan, 1983: 35).

Tablo 1.2: Bazı Yıllarda Osmanlı Maden Üretiminin Dağılımı

Yıllar	Türk	Azınlık	Yabancı	Toplam
1902	43	7	50	100
1905	33	2	65	100
1907	38	2	60	100
1909	23	5	72	100
1911	20	5	75	100

Kaynak: Gündüz Ökçün, 'XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları', Ankara, SBF,1969 s.89.

Yabancı sermayenin madencilik sektörüne akını üzerine ilk olarak 1861 de Maden Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile en çok on yıla kadar maden işletme izni verilmekte ve toplam gelirin dörtte birinin devlete ödenmesi öngörülmektedir. Yabancıların sürekli itirazları üzerine, hükümet 1810 tarihli Fransız Maden Yasasını örnek alarak, 1869 da yeni bir maden yasaı çıkarmıştır. Bu yasa ile maden dış satım vergisi üretimden alınan verginin iki katına çıkarılmış aynı zamanda hükümete istediği zamanda vergiyi yok sayabilme yetkisi verilmiştir. Bu tarihten sonra yabancıların istekleri çözüme kavuşturulamasa da üretim artışı sağlanmıştır. Uzun görüşmeler sonucunda yabancı sermayenin isteklerine daha uygun bir yasa 1906 yılında çıkarılmıştır. Bununla izin süresinin en az 99 yıl olması öngörülmektedir. Hükümet az bir toprak kirası ve maden türüne göre değişen bir miktar alması kararlaştırılmıştır (Turan, 1981: 56).

Bu dönemde madencilik üzerindeki yabancı payları Almanya, Fransa ve İngiltere elinde dağılım göstermektedir. 1914 yılında bu sektördeki Fransız sermayesi %80, İngiliz sermayesi %14 ve Alman sermayesi %6 oranındadır. Fransız sermayesi özellikle kurşun, kömür, çinko ve manganez; İngiliz sermayesi krom ve boraks; Alman sermayesi ise krom ve kömür madenlerinde yoğunlaşmıştır (Kepenek, 1987: 15).

Simli Kurşun ve çinko üretimi, 1892 yılında kurulan Fransız sermayeli ‘Balya-Karaydın Şirket-i Osmaniyesi’ nin tekelinde bulunmaktaydı. Borasit Madeni uzun yıllar İngiliz ‘Borax Company Ltd’ tarafından işletilmiştir (Eldem, 1994:176-181).

Tarımda olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı sürecinde hemen hemen tüm madenlerin üretiminde önemli azalmalar olmuştur. Bu arada, Ereğli Kömür Havzası limanının Rus donanması tarafından bombalanması sonucu üretim 200.000 tonun altına düşmüş, bu nedenle Havzadan kömür alan sanayi tesislerinde işler büyük çapta sekteye uğramıştır. Savaş sürecinde Havza, bir Alman subayı komutasındaki askeri birlik tarafından yönetilmiştir (Eldem, 1994: 78).

Savaş sonrasında Fransızlar yatırdıkları sermayeyi korumak amacıyla Zonguldak Havzası’nı Ereğli’ye kadar işgal etmişler fakat milli mücadele karşısında tutunamayarak kısa sürede bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır (Savaşkan, 1993: 38-39).

1921 yılı sonunda Celal Bayar, özellikle Havza da çalışan işçilerin durumlarının düzeltilmesi üzerine incelemeler yapmak için Zonguldak’a gönderilmiş ve bu incelemelerin sonunda 10 Eylül 1921 tarihli ve 151 sayılı ‘Havza-i Fahmiye Amele Kanunu’ ile o zamana kadar yabancı sermaye tarafından büyük ölçüde sömürülen işçiler açısından önemli adımlar atılmıştır. Bu kanunda; işçi yatakhaneleri ve hamam yaptırılması, onsekiz yaşından küçük işçi çalıştırılmaması çalışma saatinin günde sekiz saatle sınırlandırılması, fazla mesaiye iki kat ücret ödenmesi, asgari ücretin belirlenmesi, iş kazalarında ücretsiz tedavi gibi maddeler yer almaktadır (Ulutan, 1987: 68). Bu düzenlemeler dönemin Cumhuriyetini kuracakların bakış açısını yansıtmak açısından önemlidir.

Sonuç olarak Osmanlının son döneminde madencilik üretimi artmıştır. Devletin yaptığı düzenlemeler de bunu desteklemiştir. Ancak bu düzenlemeler çoğunlukla yabacılar yararına yapılmış Türkler için yapılan düzenleme ve desteklemelerden istenilen sonuçlar elde edilememiştir.

2.2. Sanayi

Osmanlı İmparatorluğu’nda sanayi genellikle küçük ölçekli üretim birimlerinden oluşmakta, yakın pazarlar için üretim yapılmakta ve hemen hemen tümü ile tüketim malları üreten bir nitelik taşımaktaydı.

Kırsal kesimde, tarım üretimi için gerekli araç ve gereçlerin yapımı, el tezgâhları

biçimindeki dokuma, değirmencilik gibi alanlarda görülen sınaî üretim, kent ve kasabalarda öncelikle dokumacılık ve giyim, gıda, madeni ev eşyası ve yapı gereçleri gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Kent ve kasabalarda sınaî üretim nitelik ve nicelik yönünden denetimi önceleri lonca biçimi bir örgütlenme ile sağlanmaktadır (Kepenek, 1984: 15).

Lonca biçimi örgütlenme, esnafın sınaî üretim ile ticari faaliyetlerini birleştiren özelliğini yansıtmaktadır. Daha çok yerel gereksinmeler için üretime yönelik olan bu sınaî yapı Osmanlı pazarının kapitülasyonlar ve liberal dış ticaret anlaşmaları ile Batı'da gelişen kitlesel üretime açılması sonucu büyük bir çöküntü yaşamıştır. Bu çöküşü hızlandıran en önemli etmen Tanzimat Fermanından 1 yıl önce imzalanan Türk İngiliz Ticaret Antlaşması olmuştur (Önsoy, 1988: 13). Antlaşma, İngiliz sermayesine tanıdığı diğer ayrıcalıklar yanında, İngiliz sınaî ürünlerinin % 5 dolayında bir gümrük vergisi ile dış alımına olanak verilmekteydi. Aynı kolaylık kısa süre içinde diğer ülkelere de sağlanmıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti 1838'de imzaladığı bu antlaşma ile gümrükler üzerindeki himayesini kaybetmiştir. Söz konusu antlaşma ile,

- 1- Bundan önceki ticari anlaşmalarda mevcut olan ihraç yasakları,
- 2- Çeşitli emtialar üzerine konulan yedi-vahid sistemi
- 3- Satın alınan malların bir yerden bir yere nakli için gereken tezkere sistemi kaldırılmıştır.
- 4- İngiliz milleti en çok mashar millet vasfını kazanıyor ve memleket dâhilinde her ticaretten en çok muafiyete sahip yerli tüccarla eşit haklara sahip olmuştur.
- 5- İngiliz tüccarı diğer memleketlerden getirdiği malların ticaretini serbestçe yapabilme hakkına sahip olmuştur.

Aynı yıllarda Osmanlı ülkesi içinde bir ilden diğerine sınaî ürün satışı üzerinden %8 oranında bir iç gümrük alınmaktaydı. Kısaca iç pazarı sınırlı ve üretim teknolojileri ilkel olan Osmanlı Devleti yabancı mallar karşısında korumasızdı. Yabancılar, esnaf örgütlerinin birer tekel oluşturduklarını ve bunun serbest ticaret ilkesine ters düştüğünü ileri sürerek bu yapının dağıtılması baskısını yapmaktadırlar. Zaten yabancılara iç ticarete sunulan imtiyazların yerli üreticilere tanınmaması ve ithalatın daha ucuza gelmesi Loncaları sıkıntıya düşürmüştü ve Lonca sistemi çökmüştü. Tarımda da çözülen tımar sisteminden kopan reaya zaten şehre göç etmiş, Loncalarda bu ekonomik şartlarda kapanarak, üretim düşmüş ve işsizlik artmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sanayi düzenleme çabaları görülür. Aynı yıllarda ordunun giyim ve silah ihtiyaçlarını karşılamak için devlet bir takım sınaî girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Devlet sermayesi ile 1810 yılında askeri malzemeler üretmek üzere Beykoz Tesisleri kurulmuştur. Bunun devamında 1835 yılında çuha, fes, battaniye, imal etmek üzere İstanbul'da Feshane Tesisleri kurulmuştur. Yine devlet eliyle 1850 yılında pamuklu dokuma ürünleri imal etmek üzere İstanbul Bakırköy Bez Fabrikası faaliyete geçirilmiştir. Son olarak 1892'de Yıldız Çini Fabrikası kuruldu. Bu büyük tesisler Cumhuriyet'ten sonrada faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Devlet bunların yanı sıra Meşrutiyetin ilanı ile birlikte iç gümrükler kaldırılmış ve 1923 yılında sanayinin teşviki için bir yasa çıkarılmıştır. Yasa ile sınaî kuruluşlara arazinin karşılıksız sağlanması, makine ve araç-gereç vergisi bağışıklığı, vergilerin taksitle ödenmesi gibi kolaylıklar getirilmiştir. Bu gelişmelerle özellikle 1901- 1915 yıllarında ekonomide belirli bir hareketlenme yaşanmıştır (Yıldırım, 313-326).

Osmanlı Sanayi ile ilgili sayısal veriler 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sayımlara dayanmaktadır. Sayımlar, yalnız, sanayinin yoğun olduğu Batı Anadolu'yu ve 10 ve daha fazla kişinin çalıştığı is yerlerini kapsamaktadır. Sayıma konu olan sınaî işletmelerin %55'i İstanbul ve çevresinde, %22'si İzmir'de ve geriye kalan %23'ünde diğer bölgelerde bulunmaktaydı. Bu durumda var olan sanayinin Batı Anadolu'da yoğunlaştığı sonucu çıkmaktadır (Yıldırım, 330).

Tablo 1.3: Anadolu Sanayinin Durumu (1921)

Sektör	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	İşyeri Başına Ort. İşçi Sayısı
Dokuma	20057	35316	1.76
Deri İşleme	5347	17964	3.35
Madeni Eşya	5273	8020	2.45
Gıda	1273	4493	3.52
Ağaç İşleri	704	3612	1.93
Kimya	337	802	2.37
Toplam	33058	76058	2.31

Kaynak: Eldem, a.g.e. s.44.

Anadolu sanayinin genellikle çok küçük birimlerden oluştuğu açıktır. İşyeri başına

işçi sayısının ortalama iki dolayında olması, üretimin her şeyden önce, ilkel teknolojiyle yapıldığının ve çok sınırlı bir çevre pazarına yöneldiğinin göstergesi sayılabilir. Bu özellikleriyle sınaî üretim, yerli tüketimi, iç talebi karşılamaktan uzaktır. Örneğin 1911 - 1912'de dokuma dış alımı değer açısından makine ve ulaşım dışalımının on bir katı düzeyinde olmuştur.

Tablo 1.4: Osmanlı Sanayinin Sektörel Durumu

Sektör	İşyeri	Çalışan Sayısı	İşyeri Başına Çalışan Ort.	Toplam Üretim İçerisindeki Pay (%)
Gıda	25	3916	52	70.3
Toprak	17	336	20	0.3
Deri	13	1200	58	8.3
Ağaç	24	377	16	0.8
Dokuma	73	6763	93	11.9
Kırtasiye	51	1267	25	6.1
Kimya	11	131	12	2.2
Toplam	264	14060	53	100.0

Kaynak: Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii, 1913-1915nYılları İstatistikî, Ankara, SBF, ss.18-19

Osmanlı sanayinin görünmeyen bir başka özelliği sınaî işletme mülkiyetinin hemen tümüyle azınlıkların ve yabancıların elinde olmasıdır. Osmanlı'da üretim dışı faaliyetler, ticaret, bankacılık, ulaşım, emlak spekülasyonu daha karlı ve yatırılabılır kaynakları çekmekteydi. Hükümet ülke sanayini dış rekabete karşı koruyacak durumda değildir. Eski el sanatlarına dayalı sanayinin dönüşümü ve gelişmesini sağlamak bir yana, yok olmasını önleyememiştir. Örgütlü bir sanayi kredisi yapısı gerçekleştirilememiş bu konulardaki yeniden düzenleme çabaları eksik kalmıştır (Kepenek, 1984: 25).

Sonuç olarak, Büyük ölçüde küçük esnaf üretimlerine ve el sanatlarına dayanan sanayi dışı açılma sonucu yıkıma uğramıştır. Var olan sanayinin mülkiyeti de yabancılarla ve azınlıklara aittir. Bu kesim güvencesizlik gerekçeleriyle üretimi arttırmamakta, hizmet

sektörünün daha karlı olmasından dolayı yatırımlar bu alana kaymaktadır. Devletin askeri ihtiyaçları karşılamak için çeşitli sanayileşme girişimleri, yapılan düzenlemeler, çıkarılan teşviki sanayi kanunu da sanayinin gelişmesinden beklenen sonuç alınamamıştır. Sanayi açısından Osmanlıdan kalanlar nitekim bu kapsamda yapılan fabrikalar ve teşviki sanayi kanunu olmuştur ve bu kanun 1927'de düzenlenerek tekrar uygulamaya konulmuştur. Osmanlı'nın son dönemleri, şiddetli sanayileşme arzusunda geçmiş ancak başarı sağlanamamıştır. Çünkü bu yatırımları yapacak özel sektör elindeki sermaye yetersiz kalmaktadır (Yeniay, 1964: 80).

2.3. Dış Ticaret

Osmanlı dış ticaretinin ilginç özellikleri bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı'nın dış ticaret politikasının geleneksel olarak ihracatı sınırlama ve ithalatı arttırma anlayışa dayanmaktadır. Bu politikayla iç pazarda mal sunumunu arttırarak ekonomik karlılığı özellikle fiyat karlılığını sağlamayı amaçlanmaktadır. Ancak 19.yy. da bir yandan kamu gelirlerini arttırmak, diğer yandan da yerli üretimi dış rekabete karşı korumak amacıyla dış ticaretin, özellikle dışalımın vergilendirilmesine çalışılmıştır (Kepenek, 1984: 27).

Osmanlı'nın dış ticareti ile ilgili veriler sınırlı ve dağınıktır. Eldeki verilerden dış ticaretin sürekli açık verdiği anlaşılmaktadır. Dış ticaretin ekonomi içindeki görece payının yüksek olması sonucu dış ticaretteki dalgalanmaların genel fiyat düzeyi, tarımsal üretim ve gelir üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Giderek büyüyen dış ticaret açığı dış borçlarla karşılanmaktadır. Ek olarak, verilerden, ihracat fiyatlarının ithalat mallarının fiyatlarına göre daha az yükseldiği, bir başka deyişle, dış ticaret oranlarının Osmanlı ekonomisinin zararına geliştiği ve bu yolla da ekonominin kaynak kaybettiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek azalmaktadır (Yıldırım,330).

Osmanlı ihracatında tarım ürünleri ve madenler başlıca yeri tutmaktadır. Sanayi ürünü olarak belki halı ihracatından da söz edilebilmektedir. Tarım ürünleri içinde pamuk, tütün, fındık, ipek başta olmak üzere tiftik, incir ve afyon sayılabilir. Osmanlı ithalatında ise dokuma ve giyim eşyası, şeker başta olmak üzere un ve diğer gıda maddeleri ve yakıtlar önemli bir yer tutmaktadır. Yıllara göre değişmekle birlikte temel tüketim mallarının toplam ithalatının %60-70 gibi bir bölümünü oluşturduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluğun son döneminde ilginç bir noktada dikiş makinesi ve daktilo ithalatının artmasıdır (Kepenek, 1984: 26).

Osmanlı dış ticaretinde en fazla paya İngiltere sahiptir. Ancak İngiltere ile ticaret dış ilişkilerdeki diğer gelişmelere koşut olarak zamanla azalma eğilimi göstermektedir. Yabancı sermaye ve dış borçlarda Fransa'nın tartışmasız üstünlüğüne karşı ticarete İngiltere'nin daha etkili olması, Osmanlı'dan çok bu ülkelerin kendi ekonomik gelişmeleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir (Eldem, 1994: 53).

Özet olarak, dünya ekonomisine açılan ve giderek onunla bütünleşen Osmanlı ekonomisinin dış ilişkileri zamanla dış borçlarla varlığını sürdürür duruma gelmiştir. İhracat ithalatın, İmparatorluğun son yıllarında yalnız %60 gibi bir bölümünü karşılamaktaydı. Dış ticaretin belirleyici özelliği, tarım ürünleri ve maden üretiminin ihracatı ve gıda maddeleri, dokuma ve giyim eşyası gibi temel tüketim mallarının ithalatı ile sağlamasıdır.

Osmanlı sona ererken tarım ürünlerini ihraç edip, bunları işlenmiş tüketim malı olarak geri alma durumundadır. Böyle olunca da doğal olarak ihracat ithalatı karşılayamamıştır. Tüm bunların temeli Osmanlı'nın sahip olduğu tarım ürünlerini işleyecek bir sanayisinin olmamasıdır. Osmanlı dış açıkların finansmanı içinde borçlanma yoluna gitmiş aldığı borçları da yine cari harcamalarda kullanmış ve yine bir gelişme sağlayamamıştır. Bu dönemde özellikle İngiltere ile imzaladığı serbest ticaret antlaşması ve Fransa'dan sağladığı borçlar neticesinde Türkiye'ye yüklü dış borçlar ve ticari bağımlılıklar bırakmıştır.

BÖLÜM II

1923-1940 YILLARI ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNDE MEYDANA GELEN İKTİSADİ GELİŞMELER

1. 1923-1940 Türkiye Ekonomisinin Yapısı

Osmanlı Devleti'nden ekonomik olarak iflas etmiş bir ülke devralan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, siyasal bağımsızlığını ilan etmiş olduğu ilk yıllarında uyguladığı ekonomik devrimlerle, siyasal bağımsızlığının ardından ekonomik bağımsızlığını da kazanma yolunda önemli adımlar atmıştır. Dönemin genel ekonomik yapısını incelediğimizde Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan dışa açık (liberal) bir ekonomi miras devralmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, dış borçlanmalar sonucunda Deyun-u Umumiye İdaresi ile sürekli ayrıcalıkların verilmiş olduğu bir ekonomik yapıyı devir almıştır. 1923-1940 dönemini kapsayan yıllar, devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin en az düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği yıllar olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemin başlangıç yılı olan 1923, Anadolu toprakları üzerinde yeni bir devletin kurularak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı bir yıl olarak hafızalara kazınmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasal ve sosyal anlamda köklü bir değişikliğe gidilirken; ekonomik anlamda çok fazla değişiklik kaydedilememiştir. Hatta; 1923-1940 döneminin, iktisat politikaları ve resmi ekonomi görüşleri, II. Meşrutiyet sonrasında kısmen uygulanan korumacılığı ve sanayileşmeyi ön plana çıkaran “Milli İktisat” anlayışıyla paralellik göstermektedir. Ancak; devlet desteğinde milli burjuvazi yetiştirilmesini ve söz konusu yerli sermayedarların büyüme ve kalkınmanın itici gücünü oluşturmasını amaçlayan “Milli İktisat” ekolünün ekonomi politikaları, Lozan Anlaşması ile getirilen sınırlamalar nedeniyle uygulamaya konulamamıştır (Görmezöz, 2007).

1929 Dünya buhranına kadar Türkiye ekonomisinin ana hatlarını çizen iki önemli etkenden birisi İzmir İktisat Kongresi, diğeri ise Lozan Anlaşmasının ekonomik hükümleridir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi politikasının belirlenmesinde İzmir İktisat

Kongresi'nde dış ticaret konusunda herhangi bir kısıtlamaya gitmeden etkili bir lobi oluşturan tüccar sınıfının yanı sıra Lozan Barış Anlaşması'nın iktisadi hükümleri de fazlasıyla etkili olmuştur. 1923 Lozan Anlaşması'na ilaveten imzalanan Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan ve Romanya karşısında daha önce 1916 tarihli gümrük tarifesinin on iki katına yükseltilecek oranlarını bazı mallarda dokuz katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları değiştirmemeye kararlaştırmışlardır. Türk lirası (TL) Sterlin karşısında %30'dan daha fazla oranda değer kaybederse veya olağan dışı bir kriz halinde Türk hükümeti bağımsız kararlar alabilecekti (Tezel 1977: 140'dan Aktaran Gökalp, 1998: 94).

1925 yılında 1916 tarifesinin beş katı olarak uygulanmakta olan gümrük vergileri, sözleşmeyi imzalamamış ülkeler için 1916 tarifesinin sekiz katına çıkarılmıştır. Fakat Ankara Hükümeti, Polonya ve Avusturya gibi ülkelerle yaptığı ikili (karşılıklı) ticaret sözleşmeleriyle ve ABD ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ne tek taraflı tanınan ayrıcalıklarla yapılacak ticaretin yani ithalatın Lozan Ticaret Sözleşmesi hükümlerine tabi olmasını kabul etmişlerdir. Öte yandan diğer ülkeleri de Türkiye ile ticaret sözleşmesi imzalamaya teşvik etmek için Nisan 1927'de sözleşme yapılmayan ülkelerden yapılacak ithalatta on iki kat tarife, on beş katına çıkarılmıştır (Tezel, 1977: 140'dan Aktaran Gökalp 1998: 95). Söz konusu sınırlamalar 1928'de son bulurken, 1929'da Türkiye gümrük tarifelerini yeniden düzenleme olanağına sahip olmuştur. 1925'den itibaren üzerinde çalışılan yeni gümrük tarifesi oranları ile ortalama koruma oranı yüzde 45,7'ye yükseltilmiştir. Diğer taraftan söz konusu dönem itibarıyla tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta toplam ihracatın; sınaî tüketim malları ise toplam ithalatın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 1923-1940 döneminde ithalatın GSYİH' ye oranı yüzde 14,4, ihracatın oranı ise 10,6 olmasına rağmen, 1929 sonrası dönemin korumacı ve sanayileşmeye yönelik ekonomi politikaları nedeniyle, söz konusu dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana en dışa açık dönemi olmuştur (Taşkın 2005).

1923 ile 1925 yılları arasında I. Dünya Savaşı buhranını atlatan dünya ekonomisinin hızlı büyümesi ve Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye ekonomisindeki canlanmanın etkisiyle dış ticaret hacmi önemli oranlarda büyümüştür. 1926'dan itibaren ise dünya ekonomik buhranına paralel olarak dış ticaret hacminde daralmalar meydana gelmiştir. Yaşanan bu daralmaların en önemli sebebi olarak tarım ürünleri ihracatının en önemli

bölümünü oluşturan tütünün (toplam ihracat değerinin yüzde 36,2'si) fiyatının dünya pazarlarında yaşadığı düşüşler gösterilmiştir (Taşkın, 2005).

1929 yılı Türkiye ekonomisinin yapılanması ve dış dünya ile kurduğu ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi açısından bir dönüm noktasını temsil etmektedir. 1929 yılı Türkiye için hem Dünya Buhranının yaşandığı yılı hem de Lozan Anlaşması ile kendisine getirilen gümrük vergisi sınırlamalarının kalktığı ve yeniden düzenlendiği yılı temsil etmektedir. 1929 Dünya Buhranı, ilk olarak Türkiye'yi parasının değerinin düşmesi yoluyla etkilemiştir. İkinci olarak, Türkiye'nin hammadde ve tarım ürünlerinin dünya pazarlarındaki fiyatlarının düşmesiyle Türkiye'nin ihracat gelirlerinde önemli bir daralma yaşamasına yol açmıştır. Bu daralmaları önleyecek sermaye hareketlerinin sağlanamaması Türkiye dâhil birçok az gelişmiş ülkeleri durgunluğa sürüklemiştir. Dolayısıyla bu süreçte uygulanan korumacı içe dönük politikalar ile dış ticaretteki liberal anlayış terk edilmiştir (Boratav, 1995'den Aktaran Aydoğan, 2002: 13).

1929 yılında düzenlenen yeni gümrük tarifesi ile 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gümrükten muaf tutulan sanayi makinelerine ilaveten bütün tarım makineleri, araç ve gereçleri de gümrükten muaf tutuldu. 1929 tarifesi özellikle iplik, kumaş, şeker, un, diğer gıda maddeleri, deri, ağaç ürünleri ve çimento gibi gelişmekte olan yerli sanayi alanlarındaki ithalatta yüksek nominal vergi oranları uygulanarak yerli üretim korunmaya çalışılmıştır (Tezel 1977: 141'den Aktaran Gökalp 1998: 95). Bu yeni uygulamalar sonucu 1929'da 123 milyon dolar olan ithalat 1932 yılında 40 milyon dolara gerilemiştir. 1929 yılı ayrıca Türkiye açısından para buhranı olarak da değerlendirilmiştir. Çünkü yılın ilk yedi ayında TL, İngiliz Sterlini karşısında %5 değer kaybetmiştir ve bu durum bir sonraki dönem için hükümetin, kambiyo rejiminde önemli müdahaleleri uygulamaya koymasına ön ayak olmuştur (Boratav, 1988: 36-37'den Aktaran Gökalp, 1998: 96).

Türkiye Cumhuriyeti 1920'li yıllar itibariyle sektörler ve diğer ekonomi dinamikleri açısından çok büyük ve güçlü bir yapıya sahip olmamakla birlikte dışa açık ekonomik kalkınma modelini uygulamayı tercih etmiştir. Bu dönemin savaş yıllarına denk gelmesi ve öncesinde Osmanlı'dan kalan borçların bulunması yeni kurulma aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel sıkıntılarını oluşturmuştur.

2. 1923-1940 Döneminde Gerçekleşen Olaylar

Bu bölümde sırasıyla liberal ekonominin uygulanışı ve dönem itibariyle yaşanan ekonomik ve iktisadi gelişmeler hakkında bilgi verilecektir.

2.1 İktisadi Olaylar

Bu dönemde gerçekleşen iktisadi ve siyasi olaylar birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleşmiş gözükse de türevsel olarak birlikte etkilenmişler ve alınan kararlarda paralel nitelik taşımıştır.

2.1.1. Liberal İktisadi Dönem (1923-1929)

Liberal ekonomiye geçişte yapılan ilk çalışma ekonomik ve siyasi bağımsızlık için Osmanlı Hükümeti'nin den kalan Duyun-u Umumiye'nin (Genel Borçlar İdaresi) kaldırılması olmuştur. 1923 yılında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi düzenlenmiş ve yeni dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin izlemesi gereken ekonomi politikaları başta olmak üzere yeni kararlar alınmıştır (Ekinci, 1991). Yapılan bu kongrede ekonomik kararlar dışında konuşulan diğer gelişmeler üç ayrı başlık altında toplanabilir. Bu başlıklar; "Türkiye'nin Bütünlüğü ve Bağımsızlığı", "Milli Egemenliğin Demokratik Müesseselerle kurulmasının sağlanması" ve "Türk Milletinin çağdaş medeniyetler düzeyine ulaştırılması"dır (DPT, 1981). İzmir İktisat Kongresi'nde alınan ve yine bu dönem içerisinde yaşanan en önemli iktisadi olay ise; uygulanacak olan yeni iktisadi sistemin "Liberal Kapitalizm" olmasıdır (Ekinci, 1991).

Kongrede alınan kararlar aşağıdaki gibidir (Ökçün, 1981: 48):

- Koruyucu gümrük vergileri yoluyla kurulan yeni sanayinin korunması ve sanayi için ithal edilecek mallara gümrük ayrıcalığının tanınması,
- Ayrıcalıklı yabancı şirketlerin devletleştirilmesi,
- Yatırımı yapılan yabancı sermayenin ülkemize zararlı olmayacak bir şekilde girişinin yapılması
- Yeni bir ticaret bankasının kurulması,
- Borsaların kurulması,
- Aşar vergisinin kaldırılması
- Tütün ekimi ve ticaretinin yapımının serbest bırakılması
- Asgari ücretin belediyeler tarafından belirlenmesi,

- Ücretlerin çalışanlara para olarak ödenmesi,
- İşçilere ve diğer sektörlerde çalışanlara haftada en az bir gün tatil hakkının tanınması,
- İşçilere ve çalışanlara kaza ve sağlık sigortalarının yapılması,
- Çalışan bireyler için emeklilik yasasının yeniden düzenlenmesi,
- İnsanlara; sendikal hakların tanınması gibi mali, sosyal ve ekonomik kararlarla, bazı haklar yeniden düzenlenmesi

Fakat bu dönemde devletin uygulamaya çalıştığı liberal politikayla özel sektörü teşvik etme çabaları istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni ise; ilk olarak Batılılara Lozan Barış Anlaşmasıyla tanınan ayrıcalıkların 1929 yılına kadar devam edecek olması, ikincisi olarak ise 1929 yılında dünyada etkisi uzun sürecek olan büyük bir ekonomik krizin yaşanacak olmasıdır (Kepenek ve Yentürk,2001: 35).

İzmir iktisat Kongresi'nde alınan kararlarla birlikte ilk iktisat politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönem her şeyin yeniden kurulduğu ve yeniden düzenlendiği yeni bir yapılanma dönemini ifade etmektedir. Osmanlı'dan miras kalan "tarım ekonomisi", alınan kararlarla birlikte "sanayi ekonomisine" dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu yüzden ilk olarak kongrede konuşulan ilk dört başlığa destek gösterilmiştir (Coşkun, 2003: 75).

Kalkınmanın ve beraberinde gerçekleşmesi istenen istikrarlı bir büyüme için 1924 yılında katılımcı ortakların kurmuş olduğu ve amacı özel sektör girişimlerini artırmak için "Türkiye İş Bankası" kurulmuştur. 1925 yılında ise "Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası" ise Osmanlı'dan kalan devlet işletmelerini yönetmek ve yenilerini inşa etme amaçlı kurulmuş bir bankadır. Bu kuruluş 1932'de yönetimindeki fabrikaları; yeni oluşturulan "Devlet Sanayi Ofisi"ne devrederek yeni bir yapıya dönüştürülmüştür. Banka faaliyetleri ise "Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası" adıyla kamu ve özel kesimi birlikte destekleyen yeni bir banka kurularak yapısal olarak dönüşüm yaşamıştır. Yaşanan diğer iktisadi gelişmeler ise başka kurum ve kuruluşların açılması ya da yeniden yapılandırılmasıyla devam etmiştir. Bu gelişmeler aşağıda maddeler halinde belirtildiği gibidir (Coşkun, 2003: 75):

- 1924 yılında Ziraat Bankası'na her türlü banka işlemleri yapma yetkisi tanındı.
- 1926'da konut kredisi veren "Emlak ve Eytam Bankası" kuruldu.
- Değinilen finans kurumlan yanında bir seri yasal-kurumsal düzenleme yapıldı.
- 1925'te Tütün Idare-i Muvakkatesi kuruldu.

- Ticaret ve sanayi odalarına anayasal çerçeve kazandırıldı.
- 1926'da ispirto ve alkollü içecekler tekeli oluşturuldu.
- Aynı yıl İstatistik Genel Müdürlüğü kuruldu. Kurum 1927'de nüfus sayımı ile sanayi ve tarım sayımlarını gerçekleştirdi.
- 1928'de Ticaret ve Tarım Bakanlıkları birleştirilerek, "İktisat Vekâleti" kuruldu.
- 1929'da Gümrük Tarife Kanunu, Lozan'da konan kısıtlamaların kalkmasıyla birlikte devreye sokuldu. Ayrıca Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu çıkarıldı.
- Yaşanan dünya krizinden korunmak amacıyla 1930'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edildi. Yasayla ithalat ve dışarıya para çıkarılması kontrol altına alındı.
- 1930'da da ihracatı teşvik için ve ticari malların kalite kontrolü için "Ticarette Tahsisin Men'i ve ihracatın Murakabe ve Korunması Hakkında Kanun" çıkarıldı.
- Para politikalarının karar ve uygulama birimi olan Merkez Bankası 1930 yılında kurulmuştur.
- Bugünkü Ekonomik Konsey niteliğinde "Ali İktisat Meclisi" 1927'de oluşturulmuştur. Bu kurum, ekonominin ihtiyaç duyduğu yasal ve kurumsal düzenlemelerin araştırılarak yürürlüğe geçirilmesi için kurulmuştur.

Kalkınmanın ana unsuru olarak görülen sanayinin, özellikle özel girişimcilik ve maden işletmeciliğinin teşviki için, "Teşvik-i Sanayii Kanunu" 1927'de çıkarılmıştır. 25 yıllık yürürlüğü öngörülen bu yasa ile özel girişimciye arazi tahsisi, hammadde ve girdilerde gümrük muafiyeti ile resim ve harçlardan muafiyet tanınması planlanmıştır.

Bütün bu çabalara karşın sanayileşmede ulaşılmak istenen nokta yakalanamamıştır. Çünkü kalkınma ve sanayileşme için gerekli sermaye birikimi ve özel girişimcilik yetersiz kalmaya devam etmiştir. 1929-30 Dünya Ekonomik Krizinin gündeme gelmesi, kriz ortamının çözülmesi ve ekonominin rahatlaması sonucunda "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" 22 Nisan 1930'da ulusal sanayinin kalkınması için Sanayi Kongresini toplama kararı almıştır. Yapılan sanayi kongresinde İzmir İktisat Kongresi'ne göre, daha özel bir alan olan sanayileşme üzerine konular tartışılmıştır. Bu kongre 1923'ten beri izlenen liberal ekonomi politikalarında değişiklik yaratacak politikaların ilk habercisi niteliğinde olmuştur (Çarıkçı, 1998: 3249).

Liberal politikanın tek başına özel sektörü teşvikte yetersiz kalması kongrede yeni bir ekonomi politikasının oluşturulmasını gündeme getirmiştir. Alınan karar ise devletin bizzat

sanayi kollarını aktif hale getirmek için yatırım ve üretim aşamasında bulunması olmuştur. Sanayi Kongresinin arkasından hazırlanan 21 Mayıs 1930 tarihli hükümet programında uygulanacak yeni iktisat politikası için değişiklikler yapılmıştır. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile Ticarete Tahsisin Men'i ve İhracatın Murakabese Kanunu ile Merkez Bankası'nın kurulmasındaki amaç devletin ekonomideki daha aktif rolünü gösteren uygulamalar yapması için kurulmuştur (Çarıkçı, 1998: 3249).

2.1.2. 1923 İzmir İktisat Kongresi

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi bir önceki hükümetin eksiklerini kapatmak, yeni ekonomi politikaları belirlemek ve bunun yanı sıra siyasi ve hukuksal başarıları da gerçekleştirmek ve istikrarı sürdürülebilir kılmak için yapılmıştır. Bu kongrenin yapıldığı tarihlerde Kurtuluş Savaşı devam etmektedir. Ziya Gökalp başkanlığında toplanan İzmir İktisat Kongresi Ankara tren garı içinde bir vagona gerçekleştirilmiştir. Toplantılar bir kereyle sınırlı kalmamış tam anlamıyla tutarlı kararlar verilene kadar devam ettirilmiştir. Alınan kararların ilki ise; kapitalist ve sosyalist sistemin birlikte uygulanacağı Karma bir ekonomik düzene geçilmesi yönünde alınan karar olmuştur. Bu kararların alınmasını geciktiren etmenler; Kurtuluş Savaşının henüz bitmemesi ve Lozan Barış anlaşmasının Hükümlerinin bağlayıcılığı tartışılmıştır (Yentürk ve Kepenek, 2011: 33).

Mustafa Kemal Atatürk Erzurum Kongresi'nde, "Ulusal Misak"la "Ulusal Egemenliğe" dayalı politik rejimin temellerini atmıştı, İzmir iktisat Kongresi ile toplumdaki tüm sosyal kesimlerin katılımıyla oluşan bir "iktisadi misak" oluşturulmasını amaçladı olacaktır (Kazgan,2004: 71). Kongrede, sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi gruplarının yapılan öneriler daha önceki başlıklarda da değinildiği üzere kararlaştırılmış ve uygulamaya geçmesi için olan yürürlüğe sokulmuştur. Kongrede üreticinin, ihracatçının, ulusal sanayi ve işçinin korunması ile demir yollarının geliştirilmesi kararları çıktı.

Sonuç olarak; 1923 İzmir iktisat Kongresi ile üstü kapalı olarak Batı uygarlığının piyasa sistemi benimsenmiştir ve uygulanması amaçlanan politikalar ilk olarak liberal nitelikli olmuştur. Yeni kurulan sistemin ihtiyaç duyduğu kurumsal ve yasal düzenlemeler öncelik almıştır.

2.1.3. Lozan Barış Anlaşması ve Ekonomi İle İlgili Hükümleri

Lozan barış anlaşmasının asıl amacı azınlıklara verilen ayrıcalıkların kaldırılarak dış ticarete yerli üreticiyi korumak ve azınlıkların iç işlerimize karışmasını engellemektir. Lozan

barış anlaşması İzmir İktisat Kongresi sürecinde gerçekleştirilen ve sonucu gelecekte yaşanacak iktisadi değişimleri de kapsayan en önemli anlaşmadır. Lozan Barış Anlaşmasının en önemli yedi maddesi aşağıdaki gibidir (Yentürk ve Kepenek, 2011: 35):

- **Kapitülasyonların Kaldırılması**

Osmanlı hükümetinden başlayarak ve öncesinde süregelen hükümlere bakılarak; yabancılara siyasi, ekonomik, kültürel, ticari ve yasal olarak tanınan ayrıcalıkların hepsine kapitülasyon denilmektedir. Osmanlı hükümeti birinci dünya savaşının etkilerinin başlamasıyla tek taraflı da olsa kapitülasyonları savaş süresince kaldırdığını açıklamıştı. 1923 yılına kadar bu hükümleri kabul etmeyen azınlıklar bu anlaşmayla birlikte ayrıcalıklarından vazgeçerek veya kısıtlandırılarak kapitülasyonların etkinliğinin azaltılması kararı alınmıştır.

- **Yabancılara Verilen Ayrıcalıklar Sorunu**

Yabancılara tanınan bir diğer hak ise denizler kanunu ile ilgili olana Kabotaj Yasasıdır. Bu yasayla birlikte yabancılar Türk Denizlerinde istedikleri taktirde ya da olası bir savaş durumunda donanma, ticari gemilerini bulundurarak hiçbir vergi ödeme yükümlülüğüne sahip değillerdi. 1 Temmuz’ da Kabotaj Yasası kaldırılarak yabancılara verilen bu hak da geri alınmıştır.

- **Osmanlı Borçları**

Osmanlı hükümetinden kalan borçlar yaklaşık olarak 129,4 milyon liraydı, bunların büyük bir kısmını savaş giderleri oluşturmaktaydı. Türkiye 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarının yüzde 62.54’nü, daha sonra alınan borçların ise yüzde 73.59’unu ödeyecekti.

- **Gümrük Düzenlemeleri**

Daha öncesinde azınlıklara ve diğer ülkelere tanınan gümrük ayrıcalıkları 1 Eylül 1916 yılında imzalanan anlaşma hükümlerine bazı alanlarda kısıtlamalar getirerek beş yıl süreyle devam ettirilmesi kararı alındı. Bu kararın tamamen değiştirilmemesinin sebebi ise Osmanlı hükümeti zamanında imzalanmasıdır

- **Savaş Zararları**

Osmanlı hükümetinden devir alınan borçlar içinde en büyük payı savaş giderleri ve dışarıya olan borçlar oluşturmaktaydı. Bu borçların Osmanlıdan kalan ve sömürülerle olan kısmı kabul edilmese de bir kısmı 1950’li yıllara kadar ödenemeye devam edilmiştir.

- **Nüfus Değişimi**

Nüfus değişimi mübadele ile ilgili değişimlerden kaynaklanmıştır. Yapılan anlaşma çerçevesinde Batı Trakya’ da yaşayan Türkler ve İstanbul ‘ da yaşayan Rumlar haricinde herkesin yer değiştirmesi kararlaştırıldı. Bu kararın alınmasını daha çok İstanbul’da yaşayan ve birçok ayrıcalığı kaybeden Rum Halk istemiştir. Yine bu dönemde Türkiye’ ye 400.000 Türk, Türkiye’ den ise Yunanistan’a 1.300.000 Yunan vatandaşı göç etmiştir.

- **Musul sorunu**

Lozan Barış Anlaşmasında tam olarak başarının sağlanamadığı tek madde Musul’daki haklarımızla ilgili olandır. Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye, Musul’ da ki haklarını belirli bir süreliğine almaktan vazgeçerek, 25 yıl boyunca elde edilen petrol gelirlerinden sadece yüzde (%) 10 pay almaya razı olmuştur.

2.2. Devletçi Sanayileşme ve Beş Yıllık Sanayileşme Planları

1929 Buhranından sonra sanayileşme politikalarında; özel sektör başarısızlığı dünya da büyük yankılar uyandırmıştır. Sovyetler Birliği’nin devletçi politikaları ve Almanya’da devletin ekonomideki yetkilerinin genişliği olarak “ Nasyonel Sosyalizm” uygulamasının başarısı ile birlikte dünya çapında devletin sanayileşmede daha etkin bir rol alması ön görülmüştür.(Tokol,2012:30)

Cumhuriyet ekonomisinde ise 1930 yılından sonra devletçilik uygulamasının başladığı birinci beş yıllık sanayileşme planı hazırlanmıştır. Planın adından da anlaşılacağı üzere sanayide gelişmeye ve büyümeye öncelik verildiği gözlemlenmiştir. Plan hazırlanmadan önce devletin ekonomi bakanlığı vb. birimleri detaylı bir şekilde çalışmış ve çeşitli raporlar hazırlamıştır. (Kepenek,2012:68-69)

Birinci beş yıllık sanayileşme planının amaçları şöyledir:

- Tarım ürünleri ve doğal kaynaklara dayalı sanayi üretim birimlerinin oluşturulması
- İthal edilecek ürünlerde temel tüketim mallarında yerli üretimin birinci planda tutulması
- Sanayi kuruluşlarının kaynaklara yakın olması ile verimliliğin artırılması

Sanayileşme planında öncelik; dokuma, maden, kağıt, kimya ve toprak gruplarına verilmiştir. Plan ilk olarak 45 milyon bütçe ile hazırlanmış olmasına rağmen daha sonra 100 milyon TL ye çıkarılmıştır. Planın bütçesi Sovyetler Birliği’nden alınan 10,5 milyon TL kredi ve bütçeden ayrılacak yıllık 6 milyon TL ile karşılanacaktı. Borçlanmalar Sümerbank ve İş Bankası aracılığı ile yapılacaktı. Plan 1934 yılında başarılı bir şekilde

uygulanmaya başlandı. (Kepenek,2012:68-69)

Birinci beş yıllık kalkınma planı için yapılan hazırlıklar ve olumlu ilerleyen plan neticesinde 1936 yılından sonra ikinci beş yıllık sanayileşme planı hazırlanmaya başlandı. Birinci planda öncelik temel tüketim mallarına verilirken ikinci planda ara mallarına öncelik verilmiştir. İkinci beş yıllık sanayileşme planı için planlanan bütçe yaklaşık olarak 112 milyon TL'dir. Söz konusu plan İkinci Dünya Savaşının başlaması ile uygulamaya konulamadı. (Kepenek,2012:68-69)

2.3 1923-1940 Döneminde Gerçekleşen Siyasi Olaylar

Çalışmanın bu kısmında açıklanacak başlıklar 1923 Cumhuriyet döneminde yaşanan liberal politikalar ve aynı süreçte gerçekleşen siyasi gelişmelerdir.

Ülkenin sadece ekonomik değil aynı zamanda yönetim alanında siyasi başarıların gerçekleşmesi de önem arz etmektedir. 1923-1940 döneminin tanıklık ettiği diğer gelişmeler partili hayata geçişin başladığı dönem olmasıdır. Daha önceki yönetim anlayışları baskıcı ve yaptırımı daha katı olduğu ve seçim, eleştiri hakkı tanımadığı için daha yüksek hata payı içermektedir. Önceki hataları tekrarlamak istemeyen Türkiye Cumhuriyeti ilk olarak Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ilk fırkayı kurmuştur. Bu fırkaların amacı aynı ideolojiye sahip insanları bir araya getirmek ve karar mekanizmalarının daha hızlı işleyişini sağlamak olmuştur. Daha sonra bu paradigma genişletilmiş ve çoklu demokrasi uygulanabildiği için farklı fırkalar ve partilerinde gündeme gelmesi söz konusu olmuştur. Aradan zaman geçtikçe bazı fırkalar amaçlarını tam olarak yerine getiremediği için kapatılmış ya da kendi istekleriyle kapanmıştır (Timur, 2001).

Fırkalarda sonrasında meydana gelen değişim ise; parti adı altında yeni düzenlemelere gidilerek daha sistemli bir demokratik yapıların oluşmasıdır. Partilerin her birinin ayrı sembolü olmakla birlikte, anayasaya uygun olarak hazırlanmış tüzüklerinin de olması mecburi hale gelmişti. Eskisinden farklı olarak siyasi düzenin işleyişi daha kapsamlı bir hal almış ve bu durum her ne kadar insanların haklarını rahatça savunmaları için yapılmış olsa da zaman zaman rant elde etmek, bireyler tarafından sabote edilemeye çalışılmıştır. Kurulan ilk parti ise kökeni Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına dayanan Cumhuriyet Halk Partisidir (Timur, 2001).

Cumhuriyet Halk Partisi de, daha önceki ittihat ve terakkiler gibi fırka temelinden gelir. Bu ismi efsanevi savaş sahnelerine imza atmış Milli Mücadele'nin kazanılmasında önemi çok büyük olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden almaktadır.

Aslında bu partinin temelleri de Anadolu ve Rumeli Müdafaa -i Hukuk Cemiyeti gibi Sivas Kongresinde (4-11 Eylül 1919) konuşulmuştur. Kurtuluş Savaşı ile olan bağıını kendi varlığı için sürekli öne sürmüş olan Cumhuriyet Halk Partisinin kuruluş tarihi, İzmir İktisat Tarihinin kuruluşunun birinci yıl dönümüne tekabül etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti siyasi yapısı ilk olarak çoğulcu demokratik yapıya hazır olmadığı için ilk olarak denenen süreç tek partili dönemle sınırlı kalmıştır (Timur, 2001).

Bazı haklı gerekçeleri kapsayan Cumhuriyet Halk Partisinin bu düşünceyi benimseyen bir “*Halk*” partisi olarak, ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil ettiği düşünülmekteydi. Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre; 1927 nüfus sayımı yapıldığında ülkede istenilen düzeyde sınıf oluşumu bulunmamaktaydı. Cumhuriyet Halk Partisi kuruluş tüzüğünde kendini ulusal bir parti olarak tanımladığı için Halkçılık ilkesini şu şekilde özetlemiştir (Orhan, 2009: 127):

- a. Demokratlık,
- b. Herhangi bir fert veya zümreye milletin umumi hakları haricinde imtiyaz tanımamak,
- c. Sınıf mücadelesini kabul etmemek.

9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen Halk Fırkası Nizamnamesi'nin birinci maddesinde partinin Milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek, Türkiye'yi asri bir devlet halinde yükseltmek, Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun velayetini hakim kılmak için çalışacağı belirtilmektedir (Orhan, 2009: 129).

1931 yılına gelindiğinde programda kadınlara milletvekili seçilme hakkı tanınmıştır. 1935 tarihli programda ise, ileride bir dereceli seçim sistemine geçilmesinden vazgeçildi ve iki dereceli sistemin demokratikleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 1943 tarihli programda ise, bu konuda daha az ilerleyen ve daha geride olduğu anlaşılan kavram ise iki dereceli sistemin devam edecek olmasıdır. 1935 programı, 1931 tarihli programla kıyaslandığında daha fazla ayrıntıya ve içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisinin temel ideolojisi Kemalizm olarak tanımlanmıştır. Uluslararası amaçları olan, kökü yurt dışında olan ve sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulamayacağını belirtilmesi dikkatleri üzerine çekmektedir. Çünkü “Milletin bağımsızlığını ve alacağı kararları yine kendisi belirlemelidir” görüşü bu ilkenin uygulanışına ters düşmektedir (Sunay, 2008: 114).

1943 programının beşinci bölümü “Cihan harbi içinde idare” ve altıncı bölümü

“Cihan Harbinden Sonraki İhtimaller”, partinin dönemin koşullarına uyum sağladığının ve programını bu şekilde oluşturduğunu ifade etmektedir. Tek parti dönemi boyunca dört yılda bir toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarının en önemli görevlerinden biri Parti Programı üzerine yapılan çalışmalardan oluşmuştur (Tezel, 2002: 50).

Parti Bayrağının da sembolü olan ve altı temel ilkeyi temsil ettiği varsayılan altı ok, aşamalı bir şekilde kabul edilerek mecliste tartışılmış ve tüzükte yer almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi altı oklu ve renkleri kırmızı ve beyazı içeren sembollü bayrağını 1936 yılında kullanmaya başlamıştır. Kemalizm kavramının ilk kullanımı Serbest Cumhuriyet Fırkası ile, Cumhuriyet döneminde ikincisi denenen çok partili sisteme geçişle olmuştur. Altı oku ve ilkeleri temsil eden kavramlar ise sırasıyla; Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik ve son olarak İnkılâpçılık olarak belirlenmiştir (Tezel, 2002: 50).

2.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

Mustafa Kemal Atatürk, 1927 yılında yaptığı Nutuk konuşmasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için şu sözleri dile getirmiştir (Uyar, 1999: 21):

“Cumhuriyet sözcüğünü söylemekten çekinenlerin, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye Cumhuriyet hem de İlerici Cumhuriyet adını vermeleri ne kadar ciddi ve samimi bir davranış sayılabilir?”“Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti tutucu diye nitelendirilseydi, belki anlamı olurdu. Ama bizden daha çok cumhuriyetçi, daha çok ilerici olduklarını iddia etmeye kalkışmaları elbette doğru değildi.”

Nutuk konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk diğer fırkalarla ilgili eleştirilere yer verirken yinede Fırkalarla ilgili doğru tespitlerde bulunulduğu görüşünü desteklemiştir. 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat'ın ve 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılmasından sonra, vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı için çalışan herkes, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası altında birleşerek ortak hedef için mücadelede bulunmuşlardır. Birçok gazete ve derginin olduğu gibi yeni kurulan Halk Partisinin destekçisi olan yazar Ahmet Emin Yalman gazetesinde partinin kurucularının Kurtuluş Savaşı'nda önemli roller üstlenmiş kişiler olduklarını sıkça dile getirmiştir (Uyar, 1999: 21). Ayrıca partinin büyük ölçüde eski İttihatçılardan oluşması ve bu kesimin Anadolu'daki varlığı partiye avantaj sağlamaktaydı. Bütün bu avantajlar içinde parti yöneticileri kısa zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) kontrolü ellerine sağlayacakları görüşündeydiler. Fakat kurulan yeni

partinin ortaya çıkarmış olduğu tehlikeli durumlar ve orduda yer alan sıkıntılar sonrası Mustafa Kemal Atatürk' ün orduyla ya da politikayla olan bağlantılarından birini seçerek diğerinden vazgeçmesi talep edilmiştir (Uyar, 1999: 21).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, açıldığı zamandan itibaren kapanacağı zamana kadar popülist bir politika izleyerek daha radikal kararlar almaktansa var olan mevcut yapıyı iyileştirmeyi ve değiştirmeyi savunarak yeni değişikliklerin yapılmasına karşı çıkmışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkasını birbirine bu derece bağlayan ama bir o kadar da birbirinden ayıran, uzaklaştıran temel prensip, Cumhuriyet Halk Fırkasının, Terakkiperver Fırkanın aksine daha radikal kararlar alarak köklü değişiklikler yapmak istemesidir. Öyle ki bu düşünceden hareketle ordunun siyasetten uzak durması gerektiği savunularak bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bu düşünceden hareketle de orduyu siyasetten uzak tutmak için askerlerin seçimlerde oy kullanması bile yasaklandı. Terakkiperver Fırkası'nın politik yaklaşımı hem yasama hem de yürütme organlarında doğrusal güç kullanabilmek için oldukça faydalı gözükmektedir (Sunay, 2008:105).

2.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın Kurulması

1930 yılının Ağustos ayında dünya ekonomik sıkıntılarının yaşandığı dönemde, “güdümlü” bir muhalefet partisi olarak gündeme gelen Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalif partisi niteliğinde kurulmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası, kendisinden önce gündeme gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan (TPCF) hem kuruluş hem de kapanış özellikleri bakımından farklılık arz etmektedir. Her iki parti de aslında Cumhuriyet Halk Partisi içinde var olmakla TPCF, CHP içindeki “doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılması” ile kurulmuş; SCF ise, “tamamen bazı şartların zorlaması sonucunda Atatürk tarafından kurdurulmuş, göstermelik bir muhalefet yaratma girişimi” n den ibarettir (Timur, 2001).

Reisi Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Atatürk “himayesinde” kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının, kuruluş sebepleri üzerinde yapılan incelemelerde sebepler iç ve dış sebep olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. Türk Devrimi'nin modernleşme çabalarının gereği olarak ülke yönetiminin de “Batı tarzı” n da olması, birden fazla siyasal partinin bulunması gerektirmiştir (Timur, 2001).

Kendi başına ve doğal bir muhalefet partisi olarak kurulmayan, ayarlanmış bir

muhafif taraf yaratma düşüncesinin ürünü olan Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu ve Örgütlenişi bu sebeplerden dolayı yapay nitelik taşımıştır. M. Kemal Atatürk' ün isteği ile 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, doğal bir gelişmenin ürünü olmamasına ve tüm anlaşmalara rağmen hızlı bir şekilde gündeme geldi ve halk tarafından büyük ilgi görerek çok hızlı bir şekilde kabullenildi. Bu ilgi Cumhuriyet Halk Partisinde tedirginlik yaratırken, Serbest Cumhuriyet Partisi başkanının o dönemdeki bazı açıklamaları Türkiye ekonomisinde sarsıcı etkilerin yaşanmasına ve ilk başta anlaşmalı olarak kurulan ve çoğulcu demokratik yapının oluşması için planlanın her şeyin zarar görmesine yol açmıştır (Kılıçbay, 1992: 103).

Bu çıkar çatışmasının asıl sebebi ise Cumhuriyet Halk Fırkasında çalışan bireylerin ve vekillerin Serbest Cumhuriyet Fırkasını hiçbir zaman liderlik için gerekli olmayacağını düşünerek hazır karışıklıklarda bulunması için çaba göstermiş olmalarıdır. Seçimler sırasında muhafif tarafın eleştirilerinin yeni düzenlemelere sebebiyet vermemesi için karışma yetkisi belirli koşullarla sınırlandırılmış hatta görevde bulunulması istenen milletvekili kontenjanları sınırlandırılmıştır (Kılıçbay, 1992: 103).

O dönemde yaşanan gözle görülebilir gerçeklerden biri Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın denetimiyle birlikte belediye seçimlerinin yapılması ve halkın diğer parti seçimlerinde gösterdiğinden fazla ilgi alaka göstermesidir. Bu seçimlerde yapılan tüm baskılara ve Cumhuriyet Halk Partisi çalışanlarının çabalarına rağmen 502 seçim bölgesinden 22 tanesinde söz hakkı az olmasına ve oy kullanan milletvekili sınırlandırılmış olsa da Serbest Cumhuriyet Fırkası seçim kazanmayı başarmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası seçimlerden önce yeni kurulmuş olsa da Cumhuriyet Halk Partisi karşısında kazandığı başarı yadsınamayacak kadar önemlidir. Özellikle Samsun ilinde açık ara fark ile seçimden galip ayrılmışlardır. Yine önceki dönemlerde yeni kurulan partiler gazeteciler ve köşe yazarları tarafından desteklenmiştir. Aynı durumun Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde Geçerli olduğu gözükmemektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının beklenmedik bir şekilde hem halk hem de aydın kesim tarafından olumlu şekilde desteklenmesi Diğer partiler tarafından yanlış algılanmış ve gruplar arasında liberal dönemin sonlarına doğru anlaşmazlıklar ve seçim kavgaları yaşanmıştır (Orhan, 2009).

Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde vurguladığı gibi ekonomide başarılar tek başına değerlendirilemez. Aynı şekilde siyasi başarılar da tek başına var olamazlar, bir ulusun bütünlüğü ve milli egemenliğin varlığı için bir ulusu devlet yapan ve diğer ülkeler

arasında refah seviyesi en üst noktaya taşınmanın yolu beraber yani paralel bir ilerlemenin sağlanmasından geçmektedir.

1929 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve yine bu dönemde bahsedilen alanlarda huzursuzluk ve anlaşmazlıkların yaşanması liberal ekonomi politikalarından sonra yeni bir iktisadi politikanın oluşturulup uygulanmasına zemin hazırlamıştır (Orhan, 2009: 131).

Terakkiperver Cumhuriyet fırkasının kurulması ve ardından çoğulcu demokrasinin uygulanabilmesi için zemini oluşturmak ve eşit bir ortamda rekabet edilmesi için Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması zamanla istenilen rotadan çıkarak farklı bir hedefe ulaşmıştır. Dönemin özellikleri ve o dönemin ekonomi koşullarına bağlı olarak yaşanan olumsuzluklar, tek partili dönemin yaşanmasını tekrar gündeme getirmiş, tartışmalara zemin hazırlamıştır (Orhan, 2009: 131).

2.2.3. Tek Partili Dönemin Yaşanması

1924-25 döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve 1930 yılından sonra Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve beklenenin tersine çok fazla ilgiyle karşılaşması merkez partiler için tehlike arz etmiştir. Modernleşme sürecinin ve iktidarının tehlikede olduğunun anlaşılmasıyla çoğulcu demokrasinin uygulandığı bir tehlikeye düşeceğini anlayan Cumhuriyet Halk Partisi, muhalefet olarak öngörülen tarafın tehditlerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Türk Ocakları, Mason Locaları, Muallim Birlikleri, Kadınlar Birliği gibi bazı muhalif birliklerin kapatılması kararlaştırılmıştır. Bu süreç, 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla başlayarak ve 1935 yılına kadar birçok derneğin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu derneklerin kapatılmasına yönelik politika uygulamaları Mustafa Kemal Atatürk'ün yapmış olduğu bir konuşma metninde karşımıza çıkmaktadır (Sunay, 2008:114):

“Milletlerin tarihlerinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. Memleketin ve İnkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. (...) Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.”

Kapatılan kurumlar içinde bazılarının kapatılması tehlike arz ederken aynı dönemde İzmir Suikastı ve Menemen olayının yaşanması siyasi anlamda bir girdap oluşmasını zemin oluşturmuştur. Bu olaylarda suçlu ya da suçsuz olmak kaydıyla birçok insan yargı karşısına çıkmış ve adalet karşısında hesap vermiştir. Zamanla bu olayların soğuması ve yeni bir ekonomi politikasının uygulanmasının zorunlu hale gelmesiyle yapısal dönüşüm hız kazanmaya başlamıştır. Anlatılanlarda tarihlere dikkat edilecek olunursa araştırmanın kapsadığı dönem 1923-1930 dönemi, olmasına rağmen etkileri geniş kitlelere dağılmıştır. İzmir suikastı sonucundaki yapılan mahkemeler ve yargılamalar tamamlanarak muhalif kadrolar serbest bırakılmışlardır (Kazgan,2004: 70).

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının denemesiyle Çoğulcu Demokrasiye giriş denemiş ve sonrasında İzmir’de Menemen olayının yaşanmasına sebebiyet verecek kadar kötü sonuçlar yaratmıştır. Bu yüzden 1930 sonrasındaki dönem yeni bir başlangıcı ifade eder nitelikte yaşanmaya çalışılmıştır. 1931 sonrasında uygulanmaya konulan devletçi politikalar ise; yaşanan kuruluş dönemi sıkıntılarında ders alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde Mason Locaları meselesinin yaşanması Cumhuriyet Halk Partisi içinde farklı sıkıntıların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir ve Cumhuriyet Halk Partisi içinde büyük sıkıntılar yaratmıştır. Parti içinde ve kamuoyunda, masonlukla ilgili tartışmalar devam ederken, Cumhuriyet Halk Partisi’ nin 1935 yılında Dördüncüsünü yayınladığı Büyük Kurultay’ında kabul edilen parti programı şu şekilde ilan edilmiştir: “*Kurulamayacak Cemiyetler*” başlığı altında açıklanan karar ise (Sunay, 2008:115)

“Arsulusal delegelerle cemiyet yapılamayacağı gibi, kökü yurt dışında olan cemiyetler kurmak da yasak olacaktır. Uluslar arasında beraberlik yapmakta devletin... Fayda göreceği konularda cemiyet kurmak veya kurulu şubelerini açmak için bakanlar kurulunun kararı lüzumludur”.

O dönemde Anadolu Ajansından yayınlanan bir haber doğrultusunda Türk Mason Cemiyeti’ nin alınan kararlar doğrultusunda delegeliğini fesih ettiği yayınlanmıştır. Fesih edilirken de yaptıkları açıklamalar şu şekilde olmuştur (Orhan, 2009:135)

“Mes’ul ve maruf imzalar altında ajansımıza verilen bir haberde Türk mason cemiyeti memleketimizin sosyal tekamülünü ve günden güne artan muazzam terakkilerini nazarı itibara alarak ve Türkiye Cumhuriyetinde hakim olan demokratik ve cidden layık prensiplerin takibinden doğan evlilikleri müsaade ederek faaliyetine bu hususta hiçbir kanun olmaksızın nihayet vermeği ve bütün

mallarını memleket soysal ve kültürel kalkınmasına çalışan halkevlerine teberruu muvafık görüldüğünü bildirmiştir”.

O dönemin İç işleri bakanının baskı kurmasıyla ve dönemin en tanınmış önde gelen masonlarının toplanmasıyla hiçbir kanun, yasa tasarısı olmaksızın yukarıda açıklanan kararın alındığı kaynaklarda belirtilmiştir. Bu kararların alındığı tarihlerde Cumhuriyet Halk Partisi üyeliğine mensup olan birtakım milletvekilleri bu tür locaların kapatılması konusunda düzenlemeler için yasa tasarısı hazırlamışlardır ve bu tasarımı Türkiye Büyük Millet Meclisinde sunmuşlardır. Alınan bu kararlara zaman zaman parti içinden bazı milletvekilleri karşı çıksa da yürürlüğe konulan bu yasayla bazı cemiyetlerin yasal hakları tamamen sınırlandırılmış ya da cemiyetlerin bazılarının tüzükleri yeni hazırlanan tasarıya uygun olmadığı için kapatılma kararı alınarak en kısa sürede faaliyete geçirilmiştir (Tezel, 2002: 44).

1923-1940 dönemi genel olarak iktisadi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak algılansa da en önemli ve sorun yaşanacak değişimler siyasi alanlarda yaşanmıştır. Bunlar öncesinde devir alınan kötü bir hükümetin etkilerinden kaynaklanmıştır. Yaşanan bu değişimler sadece ekonomi ve siyaset alanında sınırlı kalmayarak değişik alanlarda da sıçramalar yaratmıştır.

Birçok alanda yeni politikanın uygulandığı bu dönemde uygulanması geleceğe yönelik olarak eğitim alanında da birçok değişimler yaşanmıştır. Eğitim konusundaki gelişmeler toplumun kalkınması ve gelecekteki bireylerin rasyonel hareket etmesi için önem arz etmektedir. Özellikle okuma yazma bilmeyenlerin sayısını azaltmak hatta sıfıra indirmek için yeni okullar açılmıştır. Ayrıca okuma yazma bilmeyen insanlar için akşam okulları açılarak bu oran azaltılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmalar sadece ilkokul değil o dönemin eğitim periyodlarına göre ortaokul, lise ve üniversitelerde de uygulanmıştır. Bu çalışmaları kapsayan ve Yeni Hükümetle birlikte yürürlüğe konulan yasa ise 1924 Tevhid-i Tedrisat yasası olmuştur (Yentürk ve Kepenek, 201:51).Çünkü eğitime yönelik yapılan çalışmalar devamında ekonomide istihdam eden insan gücünün kalitesini artırarak, toplumsal ve siyasal kalkınmayı gerçekleştirebilecektir.

Bu değişimleri kuruluş döneminde yapılan bir araştırmaya göre değerlendirecek olursak öğrenci sayısındaki artış gözle görülebilir oranda artmıştır.

Tablo 2.1: Öğrenci sayısında Gelişme (1923- 1934)/ Bin Olarak

Yıllar	İlk	Orta	Lise	Mesleki(teknik)	Yüksek
1923	341,9	5,9	1,2	6,5	2,9
1924	390,4	10,1	2,2	7,1	3,5
1925	406,8	11,6	2,7	6,8	3,9
1926	235,6	15,6	3,1	6,3	3,5
1927	462,0	19,4	3,2	7,7	3,9
1928	477,6	23,2	4,2	8,5	3,8
1929	469,1	25,4	4,7	8,2	3,6
1930	489,3	27,1	5,7	9,1	4,2
1931	523,6	30,3	6,9	9,2	4,7
1932	567,4	36,1	7,9	7,0	5,3
1933	591,2	42,3	9,6	7,7	5,9
1934	643,4	45,8	9,8	8,2	6,6

Kaynak: Yentürk ve Kepenek, 2011:52

Tablo 2.1' den anlaşılabilirliği üzere eğitim alanında kurumlar kendi aralarında sınıflandırılırsalar da kuruluş döneminde öğrenci sayılarında gözle görülür net bir artış yaşanmıştır. 1929 yılında öğrenci sayılarında çok az da olsa düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün sebebi ise; savaş yılına denk gelmesidir. 1929 sonrasında ise bu artışlar birinci beş yıllık sanayileşme planının uygulanmasına kadar devam etmektedir.

3. 1929 Büyük Buhranı ve Dünya Ekonomisi' ne Etkileri.

ABD ekonomisinde 1928 yılından sonra uygulanan düşük faiz oranları işletmelerin borsada işlem yapmalarına sebep olmuştur. Çok kısa sürede bu faaliyetlerin hız kazanması ve spekülatif hale gelmesi New York Borsası'nı çok ileri bir seviyeye taşımıştır (Hamitoğulları,1975:202). 1926 yılından 1928 yılına kadar borsadaki kur indeksleri hızlı bir şekilde sorun çıkarmadan ilerleyebilen bu oluşum 24 Ekim 1929 Günü New York Borsası' n da iki gün içinde çok fazla senet alınmasıyla birlikte düşüşe geçmeye başlamıştır (Tekeli, 1983:3). O dönemde bankalar her ne kadar duruma müdahale etmeye çalışıp piyasayı düzenleme kararı almış olsalar da başarılı olamamışlardır (Hamitoğulları,1975:202).

Kriz sürecinin yaşanmasıyla birlikte ABD' de ki üretim faaliyetleri de büyük ölçüde gerileme kaydetmeye başlamıştır. Üretimin yeterli düzeyde yapılamaması işsiz sayısının artmasına ve ekonomik bilançonun kötü seyretmesini kaçınılmaz hale getirmiştir (

Hamitoğulları,1975:205). Dünya konjonktüründe önemli bir güce sahip olan ABD' nin 1929 bunalımıyla beraber krizi yakından yaşaması ilk olarak bu ülkenin yapısını etkilese de; sanayi ve ticari faaliyetlerinden dolayı diğer ülkeler ile olan uluslar arası boyuttaki ilişkilerine de zarar vermiştir(Unay, 1978: 84).

Bu bunalım ilk olarak ABD' de yaşansa da Almanya, İngiltere ve Fransa' da ticaret hacimlerindeki genişlik yüzünden ciddi ölçüde etkilenmiştir(Gürsoy,1989:12). 1929 bunalımının çıkış nedenleri incelendiğinde, 1929 yılında konjonktürün değişikliğe uğramasıyla birlikte ortaya çıktığı kanısına varılmıştır. 1919-1929 sürecinde sanayi sektöründeki işgücünün üretkenliğinin artması, diğer taraftan ücret ve fiyatlarda düşüşlerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durumda taraflar arasında yatırım ve tasarruf dağılımlarında eşitsizlikler yaşanmıştır (Çapraz, 2001:63). Bunalımın sarsıcı ve uzun sürmesinin nedeni ise, tüketici sınıfının alım gücünün düşmesi, beraberinde talep hacminin küçülmesi ve üretimin daralmasıdır.

1929 döneminde dünya da liberal iktisadi akımın yaşanması kriz döneminde üretilen çözüm önerilerinin liberal ölçekte olmasına neden olmuştur. Bu dönemdeki bazı iktisatçılara göre konjonktürel yapının sağlıklı bir şekilde işlemesi ve üretimin eski seviyeye çıkabilmesi için yapılması gerekenler şu şekilde kararlaştırılmıştır;

- Bazı ülkelerde gereğinden fazla üretilmesi ve satılması güçleşmiş mallara Pazar hakkının yeniden tanınması,
- Sabit ve uzun vadeli borç verebilmeleri, döviz kurunun sabit kura indekslenerek, kullanılması,
- Makro ekonomik politikalara eski etkinliğinin kazandırılmaya çalışılması kararlaştırılmıştır(Çapraz, 2001: 65).

1929 Büyük Buhran' ın yıkıcı etkilerine rağmen ekonomik işleyiş devam ettirilerek, üretim dar ölçekte bile olsa devam ettirilmeye çalışılmıştır. 1929 bunalımı sonrasında 1939 İkinci Dünya Savaşı' na sebep olsa da, 1939 yılından sonra Dünya' da yaklaşık 20-25 yıllık bir süreçte büyüme süreklilik arz etmiştir (Seyidoğlu, 2009:504).

3.1. 1929 Buhranı' nın Türkiye Ekonomisi' ne Etkileri

1929 Bunalımının etkileri ilk olarak Türkiye' de, 1929 yılında Kambiyo Krizi'nin yaşanmasıyla başlamıştır. 24 Ekim 1929 yılında New York Borsası' nın çökmesiyle

Türkiye’ de Kasım ayında kriz paniğinin yaşanmasına ve beraberinde bir dizi önlem alınmasına neden olmuştur. yine bu dönemde Kambiyo Krizinin yanı sıra 1924-1928 yılları arasında spekülâtif bir ithalat artışının yaşanması krizi kaçınılmaz hale getirmiştir (Keyder, 1993:173). Aşırı ithalat yapılması da Lozan Barış Anlaşmasının Hükümlerinin bittiği tarihin 1929 yılının Eylül ayına kadar devam edecek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tarihe kadar liberal bir piyasa koşullarının uygulanacak oluşu ve serbest piyasa ekonomisinin hükümlerinin geçerli olması kriz döneminde ithalat rakamlarını arttırmıştır.

1929 Bunalımı’ nın Türkiye’ de görülen bir diğer etkisi ise; dış ticaret hadlerinde bozulmaların yaşanması olmuştur. bu bozulmaların yaşanması özellikle ithalat hacminde ani daralmaya ve hükümetin bütçe gelirlerindeki cari değerlerini önemli ölçüde azaltmasıyla sonuçlanmıştır(Ülken, 1981:91).

3.2. 1929 Krizi İçin Türkiye’ de Alınan Önlemler

1929 Bunalımı’ nın genel hatlarıyla Türkiye’ de yaşanması;

- Dış ticaret hadlerinde yıpranmaların olması, reel gelir kayıplarının yaşanması ve dış ticaret açıklarının 1931-1933’ de maksimum düzeye ulaşmasına sebep olmuştur.
- Spekülâtif rakamlar; dünya pazarında mal fiyatlarının düşmesine ve satın alma gücünün azalmasına neden olmuştur.
- İthalat yapan firma yada kurumların kısa vadede spekülâtif borçlanmaya gitmeleri ve kriz döneminde finans edilen borçlara TL ile değerli kur uygulanması ve beraberinde borçlarında faizinin artması krizin yaşanmasına neden olmuştur.
- Sterlin karşısında değer kaybeden TL devalüe edilmiş öncelikle Franka daha sonra tekrar devalüe edilerek Dolara indekslenmiştir.
- Tarımsal ürünlerin fiyatlarında düşüşlerin yaşanması kırsal kesimlerde geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlayan insanları olumsuz etkilemiştir(Çapraz,2001:126).

Türkiye’ de kriz sürecinde alınan bazı önlemler ise; Türk parasının kıymetini koruma amacıyla esham, tahviller ve işlemler hakkında Bankalar Kurulunu her türlü önlem almaya yetkilendirilen “ Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” çıkarılarak Kambiyo Krizi’ ni engellemek amacıyla yabancı bankaların da katılımıyla Bankalar Komisyonu kurulmuştur(Başkaya, 1986:63).

BÖLÜM III

1923-1940 YILLARI ARASI TÜRKİYE EKONOMİSİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

1. 1923-1940 Dönemi Uygulanan Kalkınma Politikaları

Bu dönemde İzmir İktisat Kongresinin gerçekleştirilmesi ile birlikte uygulanacak olan yeni ekonomi politikasının hükümlerinin belirlenmesi üzerinde durularak yeni bir kalıp oluşturulması planlanmıştır. 1923-1940 döneminde alınan ilk dönem kararları günümüzdeki politikaların da şekillendirilmesini sağlamıştır. 1923-1940 döneminde uygulanmaya çalışılan iç politika serbestleşmenin ilkelerini ve beraberinde kapitalist ekonominin ilkelerini de benimseyen dışa açık bir ekonomi olan Liberal İktisat Politikalarıydı (Ökçün, 1981: 39).

Uygulanan dış politikada ise, ülkelerarası ilişkilerden de etkilenilerek belli başlı ilkeler görüşmede dile getirilmeye çalışılmıştır. Bu ilkeler; tarafsızlık, tam bağımlılık ve bölgesel kalkınma politikalarına öncelik konusunda içerikleri olan ilkelerden oluşmaktadır (İleri,2005:378).

Tarafsızlık ilkesi, sanayi devrimiyle ortaya çıkan sömürü devletlerin kutuplaşmalarından uzak ulus çıkarlarını korumuştur. Tam bağımlılık ilkesinde, karşılıklı ticari işlemler yapan ülkelerin savaş, istila, doğal afet vb. durumlarda zarar görmemesi için konulan bir ilkedir. Bu ilkenin olumsuz taraflarından biri ticari alışverişlerde alım satıma söz konusu olan mal gruplarını korusa da az önce bahsedilen savaş vb. durumlarda ithalatın ya da ihracatın yapıldığı ülkenin doğrudan ya da dolaylı yoldan savaşa girmesi, bizim için olumsuz bir durum teşkil ederek ekonomimizin kötü yönde ilerlemesine neden olur. Son olarak bölgesel politikaların korunması ve devam ettirilmesi için uygulanmaya çalışılan ilkenin amacı ise, daha büyük çapta politik ve idari konumlanmalar için öncelikle bölgesel düzeydeki pürüzlerin giderilmesidir. Dolayısıyla bölgesel kalkınma konusundaki öncelikler daha sonrasında uygulanmak istenen ana politikalar için hazırlık niteliğinde olmuştur (İleri,2005:378)

Sonuç olarak bu süreçte ekonomide uygulanan politikalarda başarının sağlanmasındaki asıl sebep, millileştirme (karma ekonominin kullanılarak dengenin oluşturulmaya çalışılması), denk bütçe politikasının düzgün işleyişi sağlanarak istikrarın

korunması, ödemeler bilançosunda ihracat ve ithalat farklarının eşitliğinin sağlanması, karşılıksız para basma yetkisi sınırlandırılarak borçlanmanın maliyetinin cari yollardan azaltılmaya çalışılması ve yüksek kalkınma hızının öncelikli olmasıdır.

1923-1940 dönemi uygulanmaya çalışılan iç politikalarda ve gerçeklik, bağımsızlık, barışçılık, güvenlik politikası ve akılcılık ilkelerine dayanan dış politikalarda istenilen hedeflere yakın sonuçlar yaşanmıştır (Akşin, 2004).

Mustafa Kemal Atatürk, yeniden yapılandırmaya çalıştığı Türkiye Ekonomisi'nde daha önceki politikalara nazaran demokratik ve yenilikçi yaklaşımlar uygulamaya çalışmıştır. Amaç, daha önceki istikrarsızlıkların ve ekonomik başarısızlıkların tekrarlanmaması ve Türkiye Ekonomisini uluslararası piyasalarda rekabet edebilir bir hale getirmenin yanı sıra büyük uluslar karşısında da söz sahibi yapmaktır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 45).

Günümüze kadarki süreçte birçok iktisat politikası uygulanmıştır. Uygulanan bu politikaları kronolojik sıra ile belirtecek olursak; Liberal Dönem (1923-1940), Devletçilik Dönemi (1930-1938), Savaş Yılları Dönemi (1939-1945), 1946-1960 Dönemi (Devalüasyonla başlayan kalkınma planlarının uygulanmaya başlanmasıyla son bulan geçiş dönemi), 1961-1980 Dönemi (ithal ikameciliğe dayalı politikanın bırakılarak, İhracata dayalı sanayileşme politikasına geçilen dönem), 1980 ve Sonrası, 1990'lı yıllar ve yaşanan ekonomik krizler şeklindedir.

1923-1940 Dönemi Liberal yani Kapitalist yaklaşımların hakim olduğu bir dönemdir. Bu dönemde uygulanan kalkınma politikası ise, Dışa Açık Ekonomi altında ithal ikameciliğin özendirildiği kalkınma politikasıdır. Dışa Açık Kalkınma Politikası, Dış Ticaret ilişkisinin daha yoğun yaşandığı, özel sektör teşvikleriyle sanayileşmenin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı, başta tarımsal büyümenin yeterli düzeyde hedeflenerek geçiş yapılmaya çalışıldığı bir politikadır.

Bu bölümde ayrıca ilgili dönemde kalkınma politikaları üzerinde de durulmuştur. Kalkınma kavramı 1923-1940 döneminde gelişmişlik için en önemli ve gerçekleşmesi öncelikli olan ekonomi kavramıdır. Özellikle bu dönemde kalkınma, büyüme ve eğitim konularında yapılan çalışmalara ağırlık verilmiştir. Tablo 3.1' den de anlaşılacağı üzere bu dönemde sektör payları giderek artmıştır.

Hizmet sektörünün payı 1923'ten 1929 yılına gelene kadar azalırken Sanayi

sektörünün payı ise; savaş dönemleri haricinde artışlarla sonuçlanmıştır. Tarım sektöründe ise; artışlar yaşanmıştır. Dış ticaret dengesi bu dönemde açık vermeyerek Cumhuriyet tarihinde bir ilkin yaşanmasını sağlamıştır. Bu dönemde Devlet yaptığı teşviklerle özel sektörün faaliyet alanlarını artırmaya çalışsa da üretim yapan firmalar devletin istediği alanlara değil kendi istediği alanlarda yatırım yapmayı tercih etmişlerdir.

Tablo 3.1 Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1923-1940)(%)

Yıl	gr(GNP)	gr(AGR)	gr(IND)	gr(SER)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR/GNP	IND/GNP	SER/GNP	SD
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1923	---	---	---	---	7,5	-6,3	39,6	13,2	47,2	---
1924	14,8	27,2	-7,1	8,4	8,7	-2,5	47,4	9,8	42,8	Agr/gnp
1925	12,9	5,6	17,9	19,7	10,2	-2,9	47,8	9,5	42,7	Ser/gnp
1926	18,2	31,8	14,8	5,7	9,0	-2,5	49,4	9,9	40,7	Agr/gnp
1927	-12,8	-30,9	19,4	2,2	12,6	-3,1	40,9	12,6	46,5	İnd/gnp
1928	11,0	19,2	-0,6	7,3	12,6	-3,1	44,0	11,3	44,7	Agr/gnp
1929	21,6	42,6	3,8	6,6	12,1	-4,6	51,6	9,6	38,8	Agr/gnp
1923-1929	11,0	15,9	8,0	8,3	10,4	-3,6	45,8	10,8	43,3	Agr/gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	İnd/gnp

Kaynak: Eşiyok, 2006:6.

Tablo 3.1 'deki her bir sütun ayrı bir kavramı ifade etmektedir. Bu sütunlar sırasıyla;

1. Sütun: Gayri Safi Milli Hâsılının büyüme hızı
2. Sütun: Tarımın Büyüme Hızı
3. Sütun: Sanayi Sektörünün Büyüme Hızı
4. Sütun: Hizmet Sektörünün Büyüme Hızı
5. Sütun: Toplam yatırımların Gayri Safi Milli Hâsıla içindeki payı
6. Sütun: Dış Ticaret Dengesinin Gayri Safi Milli Hâsıla içindeki payı
7. Sütun: Tarım sektörünün milli hâsıla içindeki sektör payları
8. Sütun: Sanayi sektörünün milli hâsıla içindeki sektör payları
9. Sütun: Hizmet sektörünün milli hâsıla içindeki sektör payları
10. Sütun: İlgili yılda hangi sektörün büyüme hızının ulusal gelirin büyüme hızından daha yüksek olduğunu gösterir.

1.1. Tarım Politikası

Tarımsal faaliyetlerin artırılması için, bu dönemde vergi, teşvik kredileri gibi üreticiyi destekleme konularında çeşitli önlemler alınmıştır. Bu dönemde tarımsal alandaki faaliyetlerimiz diğer üretim kollarına göre daha fazlada olsa, tarımda kullanılan teknolojilerin, makine ve teçhizatların ilkel olması üründen elde edilen verimi ve talebi düşürmüştür. Yapılan sayımlarda traktör, çayır makinesi, tırmık, harman makinesi, tınaz makinesi vb. türdeki tarımsal alet ve makinelerin kullanımını diğer Avrupa ülkelerindeki kullanımına kıyasla oldukça daha az olmuştur (Yentürk ve Kepenek 2011: 44).

1923 ile birlikte yerli piyasaya rekabeti ve ürün çeşitliliğini artırmak sonrasında kullanılan teknolojiyi getirmek amacıyla ithal ikameci sanayileşme politikası uygulanmaya çalışılmıştır. Öncesinde dışa kapalı bir ekonomi politikası uyguladığımız dönemde üretim faktörlerinin tam olarak piyasaya kanalize edilememesi, diğer ülke ekonomi ve pazarlarıyla rekabeti engellemiştir. Tarımla ilgili ürünlerin çeşitlilik ya da verimlilik göstermesi kullanılan yöntem ya da makineleşmeden çok iklim ve doğa koşullarına bağlı değişme göstermiştir (Yentürk ve Kepenek 2011: 44).

1.2. Sanayi Politikası

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında sanayinin ilerlemesi için yapılan çalışmalar ilk olarak 1923 İzmir İktisat Kongresi içinde tartışılmıştı. Yapılan sanayi odaklı politikadaki amaç, Liberal ekonomi politikasını uygularken, Dışa Açık bir ekonomi politikası benimsemek ve dış ticaret işlemlerini düzenli ve istikrarlı bir yapıya dönüştürmek olmuştur. Aynı dönem içerisinde sanayi yatırımları ve üretimleri için özel sektör teşvik edilmeye çalışılmıştır. Teşvik amaçlı bazı bankalar kurulmuş, yasalar çıkarılmıştır. Kamu ve özel sektörün üretim yapması gereken alanların ayırımı yapılarak ara mal ve yatırım amaçlı mal üretimi yapılması istenmiştir. Bu sınırlamadaki amaç ise; korumacılık için yapılmıştır. Kamunu üretmesi istenen mal grupları ara mallarla sınırlandırılırken özel sektör içinse sanayinin gelişmesi için yatırım mallarının bazı gruplarının üretilmesi istenmiştir (Yentürk ve Kepenek 2011: 44).

1.3. Hizmet Politikası

Cumhuriyet' in ilk yıllarında özellikle kamu hizmetlerinin yeniden yapılandırılmasına ağırlık verilmiştir. Hizmet sektöründeki ilerlemeler uluslar arası ölçütlerde gelişmişliğin en üst noktası olarak görülmekteydi. Bir milletin öncelikle tarım

ekonomisini, sonrasında sanayi ekonomisini son olarak da bu iki dönüşümü tamamladıktan sonra hizmet odaklı ekonomik yapıyı kullanması gerektiği savunulmuştur. Hizmet sektörü de diğer sanayi ve tarım kollarında olduğu gibi çeşitlilik arz etmektedir. Hizmetler sektörünün içinde yer alan ve yatırımlarda yapıldıkları dönemde çok büyük bir payı bulunan alanlar ise ulaştırma, taşımacılık; karayolu, demiryolu yapımıdır (Kazgan, 2004: 57). Bu tarzdaki alt yapı yatırımlarının yapılabilmesi için kamu ekonomisinin reel anlamda bütçesinin yeterli olması ve düzenli kaynak aktarımı yaparak sürdürülebilir bir hal alması gerekmektedir.

1.4. Dış Ticaret Politikası

1923-1940 döneminde, Cumhuriyet' in Kuruluş yıllarında ve beraberindeki en az on yıllık bir süreçte dış ticarete ait veriler incelendiğinde uygulanan rejimin etkilerinin olumsuz olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan değişiklikler ve yeni uygulanmaya başlanılan ekonomi politikası doğrultusunda, bu dönemde de uygulanmaya çalışılan ekonomi politikası ithal ikameciliği savunan dışa açık ekonomi politikasıdır. Bu politikanın uygulanmasındaki amaç ithalatla birlikte ticari işlemleri artırmak olduğu kanıtlanmıştır (Yentürk ve Kepenek,2011: 49).

Tablo 3.2 Dış Ticaret Verileri, 1923-1930 (Cari Fiyatlara, Milyon TL)

Yıllar	Dış satım	Dış alım	Fark(-) Fazla(+)	Dış satım/ Dışalım oranı	Dışsatımın KUG'e oranı	Dışalımın KUG'e oranı	Dış Ticaret Hacmi
1923	85	145	-60	58,5	8,9	15,2	24,1
1924	159	194	-60	82,1	13,2	16,1	20,3
1925	192	241	-49	79,6	16,6	15,8	28,4
1926	187	235	-48	79,4	11,3	14,2	25,5
1927	158	211	-53	79,9	10,7	14,3	25,0
1928	173	223	-50	77,6	10,6	13,7	24,3
1929	155	256	-101	60,6	7,4	13,3	20,7
1930	151	147	+4	102,7	9,6	9,3	18,9

Kaynak: Yentürk ve Kepenek, 2011: 49

Tablo 3.2' de ilk yıllarda dışsatımda artışlar yaşanırken, paralel olarak dış alımlarda da yani ithalat oranlarında da artışlar yaşanmıştır. 1929 yılına kadar dış ticarete her zaman

bir açık söz konusu olmuştur. Bu açığın muhtemel sebebi ise dünyada önemli değişikliklere sebep olan 1929 ekonomik buhranıdır. Çünkü o dönemde diğer ülkelerle yaptığımız ticari ilişkilerin fazla olması ve daha çok ithalat üzerinde yoğunlaşmamız, dış ticaret işlemlerimizi olumsuz etkileyerek açık vermemize sebep olmuştur.

1929' dan sonra devletçiliğin hakim olduğu yeni bir ekonomi politikasının uygulanmasıyla dışalım ve dış satım arasındaki fark azalmış, hatta dönem dönem fazla vermeye başlanmıştır. Bu tabloda dikkat çeken bir diğer sütun ise; dışsatımın dış alıma oranını ifade eden ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. 1929 yılının son dönemine kadar dış ticaretteki dış alım ve dış satım arasındaki farklar negatif yönde olmuşken 1930'lu yıllarla birlikte izlenen devletçi politikalar sonucunda dış ticaret fazla vermeye başlamıştır.

Dış ticaret kavramındaki bir diğer gelişme ise; bu dönemde dış alım ve satıma konu olan fiyatlar ve bu dönemde fiyatlar üzerinde uygulanmaya çalışılan politikalardır. Bu fiyatlar aşağıda Tablo 3.3' te gösterildiği gibidir (Yentürk ve Kepenek, 2011:50):

Tablo 3.3 Dış Ticaret Fiyat Oranları (1923-1932)

Yıllar	Ds/Da	Endeksi
1923	1,53	1,00
1924	1,68	1,26
1925	1,50	1,13
1926	1,11	83
1927	1,19	89
1928	1,20	90
1929	1,15	86
1930	0,96	72
1931	0,96	72
1932	0,96	57

Kaynak: Yentürk ve Kepenek, 2011: 50

Tablo 3.3'de belirtilen Ds: Dış satım fiyatlarını, Da ise Dış alım fiyatlarını göstermektedir. Tablo 3.3'e göre 1923 yılında 1,53 olan dış satım-dış alım fiyat oranı 1923-1929 dönemi içinde dalgalı bir seyir izlemektedir. 1924 yılına gelindiğinde artış gösteren oran, bu yıldan itibaren azalma eğilimine girmiştir. Bu düşüşte enflasyonu düşürmek için uygulanan politikalar önemli rol oynamıştır.

1.5. Eğitim Politikası

Kuruluş yıllarında eğitim alanında yapılan çalışmalara ayrı bir önem verilmiştir. Eğitim veren kurumların, yapıları yeniden düzenlenmiştir. Okuma- yazma oranında artış sağlanması için okul sayılarına artışlar yapılarak ve beraberinde kişileri okuma-yazmaya yönlendirmek için teşviklerde bulunulmuştur.

Osmanlı hükümeti döneminden kalan eğitim sisteminin çeşitli ve çoklu bir yapıya sahip olması karmaşanın sebebinin oluşturmuştur. Bu karmaşadan kurtulmak için yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni anayasası ile eğitim ve öğretimdeki karmaşayı gidermek amacıyla 1924'de alınan bir kararla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun; laik, demokratik, düzenli ve eğitimde birliğin sağlandığı kurallar çerçevesinde oluşturulmuştur(Yentürk ve Kepenek, 201: 53).

Aynı zamanda çeşitlilikten arındırıldığı için azınlıklara verilen eğitim ayrıcalıkları da kaldırılmıştır. Bu yasayla birlikte öğrenci sayısında ve yeni meslek gruplarında da artışlar yaşanmıştır. Bu artışlara Tablo 2.1' de değinilmiştir.

Eğitim alanında yapılan yenilikler Nüfus konusundaki sıkıntıları da gidermeye başlamıştır. Savaş yıllarında etkin olarak çalışan nüfusun vefatlarla azalması ve kalifiye insan gücündeki azalışlar yapılan işin kalitesini düşürmüştür. Eğitim alanında yapılan yeniliklerle birlikte bu soruna da düzenleme getirilmeye çalışılmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanda yaşaması, tarımla uğraşan arazilerin sayısını artırmıştır. Bu dönemde Dışa Açık Ekonomi politikasının uygulanmasıyla birlikte ürünlere uygulanan fiyatların dört kat arttığı saptanmıştır. Bu artıştaki amaç ise; ithal ikameciliğin yapıldığı dönemde ithalatla gelen malların yerli üreticiye zarar vermesidir. Yerli üreticinin ürettiği mallar uluslararası pazarlarda da rekabete konu olamadığı için satılamamaktadır. Dönem olarak tarımsal üretimin iyi olması, tarımda çalışan nüfusun artmasına ve 1932 sonrasında da diğer sektörlerde kaynak aktarımı yapıldığı için iyileşmelerin görülmesine yol açmıştır. (Yentürk ve Kepenek, 201: 53)

2. 1923-1940 Dönemi Uygulanan Para Politikası

Para politikası talebin faal olarak kullanılması ve iktisat politikasınca idare edilen bir işlem olmak birlikte, ekonomik konjonktürde ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesinde kullanılan bir araçtır (Kanyılmaz, 1999: 272). Para politikasının uygulanmasının amacı fiyat istikrarını korumak, üretim seviyesini en üst noktada tutmak ve tam istihdam

koşullarını sağlayan piyasa mekanizmasını korumaktır. Günümüzde ise bu politikayı yürütmekle görevli kurum Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası' dır (TCMB).

Yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlardan biri para politikasının etkinliğinin sürdürülebilir olmasına yöneliktir. Fiyatlar genel düzeyi de enflasyondaki artış yada azalışlardan etkilenerek değişmektedir. Enflasyon rakamları, enflasyon oranları arasındaki oynaklık, fiyatlardaki değişimden kaynaklanmaktadır. Piyasada belirsizlikler altında seçimlerin yapılması, tüketim ya da yatırım amaçlı yapılan harcamaların azalmasına neden olarak piyasalarda paranın dolanım hızının ve tedavül süresinin azalmasına yol açar. Bu durum kalkınmanın bileşimlerini engeller ve sonrasında büyüme hızı da negatif olarak etkilenir. Böylece büyüyemeyen ekonomi istikrarsız bir ekonominin oluşmasını hızlandırır (Bahar, 2004:156).

Para politikasının etkinliği daha öncesinde oluşan kurumların uyguladığı politikalara ve uygulamasına bağlıdır. Ekonomideki politika ya da en basit uygulama hemen yürürlükten kaldırılrsa da etkileri uzun süre hissedilebilmektedir. Türk Merkez Bankasının kökeni Osmanlı Hükümetinden süregelmektedir. Günümüzdeki hali ise sonrasında çıkarılan yasalarla yeniden düzenlenmiştir. İlk olarak yabancı ortaklı sermaye düzeniyle kurularak faaliyete geçmiştir(Yentürk ve Kepenek, 201: 20). Osmanlı Bankası 1863' ten 1875 yılına kadar banknot (kâğıt para) basma yetkisini elinde bulundurmaktaydı. 1895 yılında ise yönetmekte sahip olduğu bazı haklar yeniden düzenlenmiştir. Kurumlarca denetlenmesi gündeme gelmiş yabancı sermaye ortaklarına tanınan bazı ayrıcalıklar sınırlandırılmıştır (Kazgan, 2004: 61).

Yabancı sermaye ile kurulan bu bankalarda tanınan ayrıcalıklarda sistem içinde yeni bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Elllerinden alınan hakların bazıları ise, artık yabancı ortaklar vergi resim yükümlülük ve sorumluluklarından elde edilen gelirden eski aldıkları oranda yararlanamayacaklardır. Osmanlı Bankası başta olmak üzere Osmanlı son döneminde ve Cumhuriyet' in kuruluşundaki ilk yıllarda yabancı sermayeli ortaklara ihtiyaç duyulmasının sebebi; yurt dışından yatırım amaçlı gelen sermayenin yurt içinde kalmasını sağlamaktır (Yavi, 200: 74).

Sonuç olarak Osmanlı Merkez Bankası kurduğu banka sistemi ile piyasadaki fiyat istikrarını ve dengeyi sağlamak yabancı sermaye ihtiyacı duymuştur. Yabancı ortaklı

kurulan bankaların gereğinden fazla iç işlerimize karışması bankaların çalışmasını, denetimini zorlaştırmış, etkinliğini azaltmıştır.

Cumhuriyet' in kuruluş yıllarında yaşanan savaşların devam etmesi ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Sanayi uygulamalarının gelişmemiş olması, tarımsal uygulamalarda ilkel yöntemlerin seçilmesi, savaşın borçlanmayı ve karşılıksız para basmayı da beraberinde getirmesi yeni bir merkez Bankasının kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Cumhuriyet Döneminde kurulan merkez bankası bir önceki kuruluşa göre daha düzenleyici ve sıkı para politikasının etkin olarak yönetildiği bir banka olmayı tercih etmiştir (Akdiş, 1996: 96).

Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet' in kurucuları 1919 yılında Osmanlı hükümetinden ellerindeki altın ve yabancı paralar karşısında değeri tam olarak bilinmese de 158.518.138.60 Türk Lirasının kâğıt para olarak devir almıştır. Bu dönemde paranın değerinin, istikrarının ve mobilitesinin (dolanım hızının) korunmasına önem verilmiştir. İstiklal Savaşının yaşandığı süreç dâhil olmak üzere 1920' li yıllardan itibaren ihtiyaçların para basılarak finanse edilmesine izin verilmemiştir. Bu yöntem savaş, kriz, doğal afet vb. güç durumlarda gelir elde etmenin en kolay olması karşın tercih edilmemiştir, sonrasında para basılarak borçlanmanın maliyeti daha fazla olmuştur. Bu yöntem zaman zaman çok güç durumda kalındığında sadece geliştirmekte olan gelişmiş ülkeler tarafından da tercih edilmiştir. Savaş sonrası tahrip olmuş ülkelerin yeniden yapılandırılması, Osmanlı döneminden kalan borçlar gibi pek çok etmen zorunlu olarak para basma konusunu gündeme getirmiştir.

İzmir İktisat Kongresinin yapılmasıyla birlikte alınan kararların bazıları hemen uygulanmaya geçirilmiştir. Aşar vergisinin kaldırılmasına rağmen, 1923-1930 döneminde denk bütçe ve sıkı para politikası hedeflemeleri dışarıya borçlanmadan ve para basma yoluna gidilmeden borçların kapatılmaya başlanması dikkat çekmektedir. Sıkı para politikası esnekliklere taviz vermeden uygulanılmaya çalışılmıştır (Eren, 2002:213).

Tablo 3.4 Atatürk Döneminde Konsolide Bütçe ile İlgili Gelişmeler (Bin TL)

Yıllar	Başlangıç Ödeneğine Göre			Gerçekleşen Değerlere Göre		
	Kamu Gelirleri	Kamu Giderleri	Bütçe Dengesi	Kamu Gelirleri	Kamu Giderleri	Bütçe Dengesi
1923	93,628	112,674	-19,218	111,271	105,927	5,344
1924	129,215	140,433	-11,218	138,416	131,628	6,788
1925	191,319	183,933	7,386	170,391	201,450	-31,059
1926	190,159	190,104	55	180,363	172,187	8,176
1927	194,581	194,455	126	202,239	198,951	3,288
1928	207,173	207,169	4	222,030	201,133	20,897
1929	220,546	220,411	135	224,143	213,367	10,776
1930	222,732	222,647	85	217,451	210,130	7,321
1931	186,706	186,582	124	165,228	181,861	-16,633
1932	169,355	169,147	208	186,817	212,011	-25,194
1933	170,477	170,475	2	174,296	173,609	687
1934	184,081	184,076	5	207,277	228,859	-21,582
1935	195,013	195,011	2	231,391	259,589	-28,198
1936	212,764	212,756	8	271,078	252,402	18,676
1937	231,020	231,018	2	314,170	287,184	26,986
1938	250,049	249,954	95	322,934	303,889	19,045

Kaynak: DİE, İstatistiki göstergeler, 1923-1990, DİE Yayını, No: 1472, Ankara, 1991, s: 294991 (Aktaran: Bahar, 2004: 160)

Tablo 3.4' den anlaşılacağı üzere kuruluş yıllarında denk bütçeyi sağlamayı amaçlayan maliye politikasına önem verilmiş ve bu dönemde bütçenin açık vermektan çok fazla vermesi için sıkı para politikası desteklenmesine devam edilmiştir. 1923 yılından 1932 yılı dâhil olmak üzere para miktarı artmamış belirli oranlarda azalmıştır.

Tablo 3.5 Atatürk Döneminde Emisyon Hacmi ve 1 Sterlin Eşdeğeri

Yıllar	Emisyon Hacmi(Milyon TL)	1 Sterlin Eşdeğeri(Kuruş)
1923	159	763
1924	161	836
1925	165	892
1926	153	928
1927	153	945
1928	153	956
1929	159	1009
1930	163	1032
1931	159	965
1932	164	741
1933	161	702
1934	165	636
1935	170	616
1936	179	624
1937	169	624
1938	194	616

Kaynak: Bahar, 2004:161

Tablo 3.5' den anlaşılabilirliği üzere 1923 yılından 1932 yılı dâhil olmak üzere para miktarı artmamış belirli oranlarda azalmıştır.

Bu politikanın uygulanmasında ki amaç ise, spekülasyon güdüsüyle hareket eden halkın yanlış belirtilere yönelmesini engellemek ve güveni yeniden kazanmak olmuştur. Özetle 1930 yılına kadar para arzı değişmeden sabitlemeye çalışılmıştır. Uygulanan politikalarla halkın politikasının tekrar kazanıldığının en büyük kanıtı ise Tablo 3.6 ' da çok net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Tablo 3.6 Atatürk Döneminde Para- Kredi ve Enflasyon Değerleri

Yıllar	Emisyon Hacmi		Kredi Hacmi (Milyon TL)	Reel Büyüme(%)	Yıllık Enflasyon Oranı(%)
	Milyon TL	Yıllık Artış(%)			
1923	159	---	50	---	---
1930	163	0,4	100	8,5	-4,0
1938	194	2,1	200	6,4	-2,0

Kaynak :Eren, 2001: 20

Tablo 3.6' dan çıkan sonuç ise, yine 1923- 1938 dönemini kapsayan sürede Türkiye'de Dünya tarihinde de ilk olarak deflasyonist bir ortam gündeme gelmiştir (

Akgönül, 2001: 123). Bu süreçte tedavüldeki para miktarı artış yaşasa da, kaydi para hacminde bir artış gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

3. 1923-1940 Dönemi Uygulanan Maliye Politikası

Cumhuriyet döneminde uygulanan maliye politikalarının etkinliğini anlamanın tek yolu her zaman olduğu gibi bir önceki sistemi tanımak ve anlamaktan geçmektedir. Burada değinilmesi gereken bir diğer durum ise, maliye politikasının olduğu bir ortamda para politikasının olmadığı yanlıgısının olmasıdır. Para ve maliye politikalarının temel amacı, fiyat ve piyasa istikrarını korumak olmakla birlikte sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. O günkü ekonomik rakamlar incelendiğinde anlaşılmaktadır ki maliye politikası ve araçları, para politikası ve araçlarından daha etkin bir performans göstermiştir. Para ve maliye politikaları o günkü ekonominin şartlarına göre uygulama frekansını değiştirebilmektedir. Fiyatların yüksek olduğu enflasyonist bir ortamda daraltıcı politikalar tercih edilirken, fiyatların düşük talep edenlerin de az olduğu deflasyonist bir ortamda da genişletici politikalar uygulanmaktadır. Para politikasının araçları; para arzının artırılıp azaltılması olurken, maliye politikasının araçlarını; kamu harcamaları, vergiler, ücret ve fiyat değişkenleri oluşturmaktadır (Tokgöz, 2011: 20).

3.1. Kuruluş Döneminden Önce Uygulanan Maliye Politikası

Osmanlı Hükümetinin sahip olduğu maliye 1881 yılında kurulmuştur. Sorun yaratmaya başladığı zaman kaldırılması ya da başka kuruma dönüştürülmesi kararlaştırılsa da 1876-1909 zaman aralığı da dâhil olmak üzere Cumhuriyet ilan edilip politikalar yeniden düzenlenene kadar yürürlükte kalması istenmiştir. 1909 yılından sonra Muharrem Kararnamesiyle ve beş temsilcinin beraberinde atanmasıyla birlikte maliye biriminin denetimi Duyun-u Umumiye idaresi altına girmiştir. Duyun-u Umumiye dış borçlar artmadan ve idaresi bozulmadan önce Maliye Bakanlığının sahip oldu denetim ve kuralları uygulama yetkisine sahip olduğu için yaptırımlarda bulunabilmiştir. Vergilendirme ve idare etme yetkilerini doğrudan yürütmüş bir kuruldur(Tokgöz, 2011: 22).

Sahip olunan bu yetkilerin sorumsuzca değerlendirilmesi ve savaşın etkilerinin olumsuz yönde bizi de etkilemesi, Osmanlı Hükümetini yüksek miktarda borçlanmalara itmiştir. Bu borçlar iç ve dış kaynaklı olup daha çok dış kaynaklı olanlar fazladır, çünkü içeride de kamunun görev zararı gibi açıklar dışarıdan yüksek faiz oranları kabul edilerek borç alınmıştır. İşyerleri kapandığı için çalışan nüfus da giderek düşüşler meydana

gelmiştir. İşsizlikte paralel olarak artış yaşandığı için üretimde kullanılan kaynakların etkinliği ve ulusal üretim payında da düşüşler yaşanmıştır (Coşkun, 2003: 72). 1920-1922 dönemi maliyesi tamamen çökmüş, savaştan etkilenmiş ve oldukça yorgun bir hal almıştır. Bu dönemde beraberinde Kurtuluş Savaşı' nın zaferle sonuçlanması Türk ulusu için diriliş niteliğinde olmuştur. Yeniden yapılanma için hazırlıklar yapılarak ekonomik yapıdaki çatlaklar iyileştirilmeye çalışılmıştır.

3.2. 1923-1940 Döneminde Uygulanan Maliye Politikası

Kurtuluş Savaşı' nın galibiyet ile sonuçlanması, ekonomik bağımsızlık için yeni bir başlangıca zemin oluşturmuştur. 1923 yılında İzmir' d düzenlenen iktisat Kongresi yeniden canlanmaya çalışan bir millet için sigorta gibi düşünülerek hareket edilmiş ve kararlarda bu düşüncelere göre alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk' ün önderliğinde gerçekleştirilen bu kongrede ülke ekonomisi için iki farklı politika uygulanması kararlaştırılmıştır. 139 yılında ülkede Liberal bir yapı mevcutken 1929 yılında krizin yaşanması mevcut duruma zorlaştırmayı başarmıştır. 1929 yılında yaşanan ve kökeni sanayi devrimine dayanan bu kriz doğrudan olmada dolaylı yoldan ticari ilişkilerimizin bulunduğu ülkeler ile ilişkilerimiz boyutunda yıkıcı veya yıpratıcı etkiler bırakmıştır.

1929 yılından sonra liberal politika özel sektörün yeteri kadar teşvik edilememesi ve kaynak aktarımını yapamamasıyla piyasada ki istikrarı sarmayı başarmıştır. 1930 yılında eskisine göre bu yatırımları ve yatırımın daha doğrusu üretimin özel sektör yerine devlet eliyle bizzat yapılması kararlaştırılmış ve bu doğrultuda 1930' dan 1940' li yılların ortalarına kadar devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya devam edilmiştir. Bu dönemde de uygulanan maliye politikaları amaç ve araçlarını değiştirmemiş sadece denetim ve uygulamasındaki disiplini artırmıştır. Atatürk yaptığı bir konuşmasında (Aysan, 1986);

“Binaenaleyh, usul-ü malimiz(maliye yönetimimiz) halkı tazyik ve izrar etmekten içtinap (halka baskı yapmaktan ve ona zarar vermekten kaçınmak) ile beraber mümkün olduğu kadar harice arz-ı ihtiyaç ve iftikar etmeden(ihtiyaç ve yokluklar için dışarıya muhtaç olmadan) varidat-ı kafiye (yeterli gelir) temin etmek esasına müstesnattir(sağlamak temeline dayanmaktadır) ” sözüyle maliye politikasının temel amacının milleti zorlamadan devlet bütçesinin dengelenmesi olduğunu açıklamıştır.

3.2.1. 1923-1940 Döneminde Uygulanan Bütçe Politikası

1923-1940 yılları arasında iki dönüm noktası yaşanmıştır. Birincisi 1923 İzmir İktisat Kongresi, ikincisi ise, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran (1. Dünya Savaş)' dır. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart tarihleri arasında 1135 temsilcinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kongrede öncesinde batılı milletlere tanınan bazı ayrıcalık ve haklar Lozan Barış Anlaşmasıyla kaldırılmaya çalışılmıştır. Günümüzde hala uygulanmaya çalışılan yada kuruluş aşamasında uygulanan iktisadi, politik vb. birçok alandaki kararlar İktisat Kongresinde kararlaştırılmıştır. Özellikle ilk dönem uygulaması olduğu için 1923-1929 dönemi uygulanması istenen maliye politikaları kongrede tartışılarak karar vermeye çalışılmıştır. Her zaman olduğu gibi öncelik bütçe ve fiyat istikrarının korunması olmuştur. Liberal bir dönem olması istendiği için kamu üretim ve yatırımdan çok özel sektör üretim ve yatırımları tercih edilerek kamunun özel sektöre sadece kaynak aktarması istenmiştir. Bu kararın alınması kamunun borçlarının fazla olmasından kaynaklanmıştır. Borçlarla birlikte üretim yapıp satması güç olacak kamu yatırım ve kuruluşlarının daha çok ara malı üretiminde bulunulmasına izin verilmiştir. Ekonomide mali disiplin ve istikrarın sağlanması denk bütçenin uygulanmasına ve kontrollü para yönetimine göre gerçekleştirilmiştir. Kontrollü para yönetiminin amacı; ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak, spekülatif yatırımları çekmek için döviz kurunu sabitleyerek, bütçenin fazla vermesini sağlamaktır. Sonuç olarak bu dönemde önceden gelen borçlanmanın yükümlülükleri de olduğundan dolayı iç ve dış borçlanmalara gidilmeden ekonomik dengesizlik azaltılmaya, denk bütçe politikası uygulanarak da devletin gelir ve giderleri fazla vermese de eşitlenmeye çalışılmıştır. 1923-1940 döneminde uygulanan maliye politikalarının dayandığı klasik (liberal) iktisat yaklaşımının da; bütçe denliğini savunarak yatırım veya borçlanma için dışarıdan finans aktarımının yapılmasını istememiştir (Vural, 1999: 85).

Kuruluş yıllarının ilk dönemlerinde mali disiplin ve istikrar için 1924 ve sonrasında ikinci kez hazırlanan 1927 yılındaki bütçe Muhasebe-i Umumiye Kanunu' nu düzenleyerek yeni daha modern bir kanun haline getirerek yürürlüğe girmesine izin vermişlerdir (Konukman, 2003: 30)

Tablo 3.7 1923-1929 Dönemi Bütçenin Kesin Hesap Gelir ve Gider Açık Kalemleri (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Gelir	Gider	Açık
1923	11.271.945	105.926.111	-5.345.034
1924	138.416.828	131.628.038	-6.788.790
1925	170.391.263	201.449.772	31.058.459
1926	180.363.257	172.186.885	-8.176.372
1927	202.239.236	198.915.159	-3.288.077
1928	222.030.788	201.132.997	-20.897.791
1929	224.143.619	213.367.359	-10.776.260

Kaynak: Durgun ve Kaya, 2009: 237

Hedefler doğrultusunda 1923, 1924 yılı bütçelerinin açık vermesi 1925,1927 ve 1929 yılı bütçelerinin fazla vermesi beklenirken, 1926 ve 1928 yılı bütçelerinin denk olması beklenmiştir. Yukarıdaki tabloya göre yapılan çalışmalar sonucunda 1923, 1924, 1926, 1927, 1928 ve 1929 yılı açık verirken bir tek 1925 yılı bütçesinde fazlalar yaşanmıştır. Bu dönemde bilindiği üzere yeni bütçe tasarısının çıkarıldığı ve yürürlüğe konduğu döneme denk gelmektedir. 1925 yılı haricinde 1928 yılına kadar gerçekleşen bütçe açıkları 1928 ve 1929 yılındaki bütçe açıklarına göre dörtte bir oranında gerçekleşerek dönemi kapatmıştır.

Tablo 3.8 1923-1929 yılı Tahmini ve Kesin Hesap Bütçe Gelir- Gider Açıkları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Tahmini Bütçe Geliri (milyon TL)	Tahmini Bütçe Gideri (milyon TL)	Kesin Hesap Bütçe Geliri Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Gideri Milyon TL	Kesin Hesap Açık Milyon TL	GSMH Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Geliri/GSMH	Kesin Hesap Bütçe Gideri/GSMH	Kesin Hesap / Açık
1923	94	113	111,3	105,9	-5,3	952,6	11,7	0,6	11,1
1924	129	140	138,4	131,6	-6,8	1203,8	11,5	-0,6	10,9
1925	191	184	170,4	201,4	31,1	1525,6	11,2	2	13,2
1926	190	190	180,4	172,1	-8,2	1650,5	10,9	0,5	10,4
1927	195	194	202,2	199	-3,3	1471,2	13,7	0,2	13,5
1928	207	207	222	201,1	-20,9	1632,5	13,6	-1,3	12,3
1929	221	220	224,1	213,3	-10,8	2073,1	10,8	-0,5	10,3

Kaynak: Durgun ve Kaya, 2009: 238

1923-1929 yılında gerçekleşen bütçe açıklarından ortaya çıkan sonuç, bu dönemde hükümetin daha doğrusu Merkez Bankasının uygulamaya çalıştığı sıkı maliye ve para politikası ile denk bütçenin tam anlamıyla beklenen değerler doğrultusundan gerçekleşmediğini görmekteyiz. Kesin hesap açıklarıyla beklenen hesap açıklarının en fazla olduğu yıllar 1928 ve 1929 savaş dönemine ait yıllardır. Beklenen hesapla kesin hesap arasındaki farkın en düşük olduğu yıllar 1923 ve 1924 yıllarında gerçekleşmiştir. Maalesef bu süreçte denk bütçe politikası istenildiği gibi gerçekleşmemiştir. 1923'den 1929 yılına kadarki zaman aralığında bu yıllar da dâhil olmak üzere Gayri Safi Milli Hâsılada artışlar yaşansa da kesin hesap gelir bütçesi GSMH' ya oranlandığında çıkan sonuç pozitifken, kesin hesap gider bütçesi GSMH' ya oranlandığında belli yıla ait sonuçlar negatif çıkmıştır.

Tablo 3.9 1930- 1938 Dönemi Tahmini ve Kesin Hesap Gelir ve Gider Açıkları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Tahmini Bütçe Geliri (milyon TL)	Tahmini Bütçe Gideri (milyon TL)	Kesin Hesap Bütçe Geliri milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Gideri Milyon TL	Kesin Hesap Açık Milyon TL	GSMH Milyon TL	Kesin Hesap Bütçe Geliri/ GSM H	Kesin Hesap Bütçe Gideri/ GSMH	Kesin Hesap Açık / GSMH
1930	223	223	217,5	210,1	-7,3	1580,5	13,8	13,3	-0,5
1931	187	187	165,2	181,9	16,6	1391,6	11,9	13,1	1,2
1932	196	196	186,8	212	25,2	1171,2	15,9	18,1	2,2
1933	170	170	174,3	173,6	-0,7	1141,4	15,3	15,2	0
1934	184	184	207,3	228,9	21,6	1216,1	17	18,8	1,8
1935	195	195	231,4	259,6	28,2	1310	17,7	19,8	2,2
1936	213	213	271,1	252,4	-18,7	1695	16	14,9	-1,1
1937	231	231	314,2	287,1	-27	1806,5	17,4	15,9	-1,5
1938	250	250	322,9	303,9	-19	1895,7	17	16	-1

Kaynak: Durgun ve Kaya, 2009:238

Tablo 3.9 dan anlaşılacağı üzere 1934 ve 1935 yılında oluşan kesin hesap gelir ve gider açıkları dışında bütçelerin diğer dönemlerde fazla verdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 3.10 1930- 1938 Dönemi Bütçenin Kesin Hesap Gelir- Gider ve Açık Kalemleri (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Gelir	Gider	Açık
1930	217 451 343	210 129 655	-7 321 688
1931	165 227 843	181 861 013	16 633 170
1932	186 816 681	212 011 107	25 194 426
1933	174 296 035	173 608 829	-687 206
1934	207 277 524	228 858 736	21 581 212
1935	231 391 323	259 589 193	28 197 870
1936	271 078 532	252 402 010	-18 676 522
1937	314 170 811	287 183 747	-26 987 064
1938	322 933 849	303 888 954	-19 044 895

Kaynak: Durgun ve Kaya, 2009:241

Tablo 3.10' dan anlaşılacağı üzere Tablo 3.9 ile benzer şekilde 1934 ve 1935 yılında oluşan açıklar dışında bütçelerin diğer dönemlerde fazla verdiği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak (Tablo 3.8), 1924 ve 1927 yılında yeniden düzenlenecek olan denk bütçe ve sıkı maliye politikası sonrasında devletçi iktisadi sistemin uygulandığı ekonomi politikası dönemin de de bütçenin fala vererek istikrarın korunmasını sağlamıştır. İstikrarın sürdürülebilir olması ve yabancı yatırımcılar karşısında söz sahibi olmamız tekrar gündeme gelmektedir.

3.2.2. 1923-1940 Döneminde Uygulanan Vergi Politikası

1923-1940 döneminde uygulanan vergi politikaları 1923 döneminden önce uygulanan, 1923-1940 döneminde uygulanılmasına devam edilen vergi sistemleri olarak ayrı ayrı gruplarda incelenecektir.

- **Aşar**

Kuruluş döneminde yaşanan en önemli durum 17 Şubat 1925 tarihinde 552 numaralı yasayla birlikte tarımsal arazilerde kullanılan Aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Aşar vergisinin kaldırılması o yıl içerisinde bütçe gelirleri içinde yüzde(%) 22' lik bir paya sahip olduğu için sonuçları yıpratıcı olmuştur. Aşar vergisinin kaldırılması ve yerine yüksek oranlı olan yeni bir verginin uygulanması bütçenin giderlerindeki yükü hafifletmiştir. Kaldırılan Aşar vergisi yerine alınan dolaysız vergilerin yükü çok daha az olmuştur. Yine bu dönemde Aşar vergisi yerine alınan başka bir vergi türü ise; hükümet harcamaları içinde reel kamu harcamalarının yüzde (%) 5-6' sını oluşturan arazi vergisidir. Aşar vergisi kaldırılrsa, alt yapı yatırımlarından olan denizyolu, karayolu, demiryolu, köprü ve barajların yapılması için Ağnam vergisi alınmaya devam edildi. Ağnam vergisi daha sonra ismi değiştirilerek sayım vergisi olarak yeniden düzenlenmiştir (Kirmanoğlu, 1994: 58).

- **Temettü Vergisi**

Tarım arazileri dışında alınan en önemli dolaysız vergi temettü vergisidir. Dolaysız vergiler için en fazla paya sahiptir. Bu vergi ticari ve sanayi kollarında faaliyette bulunan kurum ve kuruluşlardan alınır. Kuruluş döneminin başında sanayide üretim yapması için özel sektörün teşviklerle özendirilmeye çalışılması ticari yapıda da zorlanmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Temettü vergisi 27 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe giren yasayla birlikte tedavülden kaldırılmıştır. Bu dönemde ki Aşar ve Temettü vergileri Osmanlı hükümetinden devir alınsa da bir süre yeni düzenlemeler getirilene kadar

kullanılmıştır. Cumhuriyet kurulduğunda uygulaması bırakılan vergiler ise, Mükellefiyet-i Askeriye ve Müecceliyet-i Askeriye vergileridir (Baş, 1994: 145).

- **Ağnam Vergisi**

Bu vergi türünün diğerlerinden tek farkı gelirin çok daha fazla olması, uygulama şeklinin çok daha rahat olmasıdır. Ağnam vergisi; koyun, keçi ve diğer küçükbaş hayvancılık ile uğraşan çiftçilerden alınmaktadır. Bu vergiyle tarımsal alanda karşılaşılan aksaklıklar giderilerek yine bu alandaki yatırım kalemlerine kaynak aktarımı yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk yasalardan biri Ağnam vergisinin alınımının ve denetimin artmasına yönelik olmuştur (Parasız, 2003: 18).

- **Tescil Harcı**

1923- 1930 döneminde servet üzerinden alınan vergilere tescil harcıda denilmekte ve tahsil edilirken bu vergi grubu içinde toplanmaktadır. Tescil Harcı, taşınmazlara ve miras yoluyla kalsa da servetler üzerinde işlemlerin yapılması, vergilendirilmesi usulüyle gerçekleştirilmiştir (Varcan, 1987: 35).

- **Arazi ve Müsakkafat Vergileri**

Osmanlı döneminde dolaysız vergiler içinde alınan vergilerin yüzde(%) 10' luk bir kısmını arazi vergileri oluşturmuştur. Müsakkafat yani binalarla ilgili alınan vergi, binaların türlerine, oluşumlarına göre farklı gruplara ayrılarak farklı cetvel kambiolarıyla hesaplanarak tahsil edilmiştir (Varcan, 1987: 36).

- **Kazanç Vergisi**

Kazanç vergisi 1926 yılında kabul edilmiştir. Bu vergi grubu şahıs, sermaye, katma ve özerk bütçeli daire ve kurumların gelirlerinin vergilendirilmesini kapsamaktadır. 1926 yılında kabul edilen Kazanç Vergisi 1927 yılında kısıtlandırılarak sadece şirketler üzerinden tahsil edilmesine karar verilmiştir (Varcan, 1987: 35).

Tablo 3.11 Dönemler İtibariyle Vergi Yapısının Gelişimi (Toplam vergi gelirleri içindeki Payları)

Dönemler	Gelire Dayalı Vergiler	Servet Vergileri	Tüketim Vergileri	Dış Ticaret Vergileri
1923- 1924	37,46	10,35	26,27	25,90
1925- 1931	10,34	16,68	45,27	27,69

Kaynak: Kirmanoğlu, 1994: 59

- **Muamele Vergileri**

Aşar vergisinin yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte vergiden elde edilen vergi gelirlerinde azalma yaşanmıştır. 1926 yılında azalan vergi gelirlerini denetlemek, düzenlemek ve çoğaltmak amacıyla Genel Tüketim Vergisi ile çıkarılan yasa kabul edilmiştir. Diğer vergi uygulamalarında olduğu gibi bu vergi uygulamalarında da bütçeye katkı sağlamak için Genel Tüketim Vergisi çıkarılmıştır. Diğer vergi uygulamalarından farkı iyi bir muhasebe ve kayıt sistemini içinde barındırıyor olmasıdır. Bu vergi türü 1926 yılında çıkarıldığı halde hemen uygulanamamıştır. Ekonomik konjonktürde ki dalgalanmalar ve dönemler itibariyle fiyatlarda meydana gelen değişimler uygulanmasını güçleştirmiştir. Bu vergi türü daha sonra yasalarla yeniden düzenlenerek ve isminde değişiklikler yapılarak 1927 yılında Katma Değer Vergisi olarak çıkarılmıştır. Günümüzde hala uygulanmaktadır (DPT, 1996: 41).

- **Yol Vergisi**

Yol vergisi uygulaması Aşar Vergisinin kaldırılmasından kısa bir süre önce uygulanılmaya başlanmıştır. Yol Vergisinin yükümlülükleri azaltılmaya çalışılmıştır. Bu vergi sisteminde fiziksel yükümlülükler gün sayısı olarak hesaplanmıştır ve bireylerden nakit ödemeler şeklinde tahsil edilmiştir. 1929 yılında yasada yapılan değişikliklerle yaptırımları yeniden düzenlenmiştir (Turan, 1981: 308).

- **Umumi İstihlak Vergisi**

Umumi İstihlak Vergisi Kanunu esas olarak bütün şahısları her aşamada vergilendirmiştir. Diğer hizmetleri de kapsayan bir içeriğe sahip olunması günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Hususi İstihlak Vergisi 1926 yılında yürürlüğe girmiştir (Varcan, 1987: 34).

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında uygulanan vergi sistemlerinde bazı hedefler ve beklentiler ortaya atılmıştır. Bu dönemde ortaya atılan ilk hedef, özellikle spekülative odaklı olmak üzere sermaye girişini artıracak kamu hizmetlerinin finanse edilmesi olmuştur.

**Tablo 3.12 1924- 1930 Yılları Bütçeleri Vergi Gelir Tahminleri ve Gerçekleşmeleri
(Milyon TL)**

Gelir Kalemleri	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Öngörülen genel bütçe gelirleri	129,2	153	190,1	194,5	207,2	220,4	222,7
Öngörülen vergi gelirleri	118,6	125,5	167,5	176,6	189,1	203,3	205,6
Öngörülen vergi gelirleri/ öngörülen konsolide bütçe gelirleri	82,3	74,8	80,0	79,9	74,2	79,3	79,8
Öngörülen vergi gelirleri/ öngörülen konsolide bütçe ödenekleri	76,8	63,3	79,7	78,9	75,6	79,6	79,9
Öngörülen kazanç vergisi	---	---	9,3	10,5	13,3	13,3	13,9
Gerçekleşen kazanç vergisi	---	---	11,4	13,4	13,7	14,5	13,1
Öngörülen bedeli nakdi	---	---	4,0	4,0	---	---	---
Gerçekleşen bedeli nakdi	---	---	3,6	2,0	---	---	---
Öngörülen askerlik mükellefiyeti	---	---	---	---	2,5	2,0	1,2
Gerçekleşen askerlik mükellefiyeti	---	---	---	---	1,3	1,1	0,8
Öngörülen sayım vergisi	---	---	9,5	12,5	9,2	15,5	15,2
Gerçekleşen sayım vergisi	---	---	14,2	12,6	9,3	13,9	---
Öngörülen hayvanlar vergisi (Ağnam)	4,7	5,1	---	---	---	---	---
Gerçekleşen hayvanlar vergisi (Ağnam)	4,3	6,5	---	---	---	---	---
Öngörülen veraset ve intikal vergisi	---	---	1,0	0,1	0,3	0,4	0,8
Gerçekleşen veraset ve intikal vergisi	---	---	0,1	0,2	0,6	0,6	0,7
Öngörülen temettü ve harp kazançları vergisi	4,0	4,2	---	---	---	---	---
Gerçekleşen temettü ve harp kazançları vergisi	3,5	4,5	---	---	---	---	---
Öngörülen Aşar vergisi	27,5	---	---	---	---	---	---
Gerçekleşen Aşar vergisi	39,6	---	---	---	---	---	---
Öngörülen Musakkafat ve Arazi vergisi	5,2	10,7	13,4	15,1	13,8	16,3	16,2
Gerçekleşen Musakkafat ve Arazi vergisi	5,0	10,0	10,8	10,8	11,4	13,7	13,5
Öngörülen nakliyat vergisi	---	---	0,7	0,6	0,6	0,7	1,0
Gerçekleşen nakliyat vergisi	---	---	0,8	0,7	0,9	0,8	8,2
Öngörülen damga resmi	0,6	2,2	4,2	4,5	5,6	8,5	8,2
Gerçekleşen damga resmi	0,6	2,2	4,2	4,5	5,6	8,5	8,2
Öngörülen harçlar	0,6	2,2	4,2	4,5	5,6	8,5	8,2
Gerçekleşen harçlar	1,8	5,4	5,0	5,3	7,9	7,5	6,4
Öngörülen muamele vergisi	0,8	1,9	1,5	2,9	2,4	6,5	6,1
Gerçekleşen muamele vergisi	1,1	2,9	2,5	2,1	3,6	4,9	4,0
Öngörülen dâhili istihlak vergisi	---	---	---	---	19,7	19,0	19,0
Gerçekleşen dâhili istihlak vergisi	---	---	---	---	18,9	19,3	15,9
Öngörülen tekel safi hâsılası	6,9	20,2	33,5	44,9	50,8	54,4	41,9
Gerçekleşen tekel safi hâsılası	---	11,4	29,4	43,8	37,9	47,3	36,1
Öngörülen PTT safi hâsılası	9,1	7,6	6,5	7,1	7,2	6,8	6,4
Gerçekleşen PTT safi hâsılası	4,2	6,3	5,6	6,1	6,1	5,7	5,8
Öngörülen Gümrük vergisi	25,5	30,0	39,7	34,4	31,4	35,4	71,7
Gerçekleşen Gümrük vergisi	28,7	42,8	34,9	29,9	34,3	41,8	56,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1992: 81-83

Aşar vergisinin kaldırılması, vergiden elde edilen gelirlerin azalmasına ve yeni vergi politikalarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tablo 3.12' de görüldüğü üzere vergi politikaları çeşitlendirilmiştir. Dönemin özelliklerine göre beklenen, öngörülen ve gerçekleşen değer olarak iki şekilde değerlendirilen vergi grupları arasındaki oransal farkın çok büyük olduğu anlaşılmaktadır. Alınan vergiler arasında beklenen değer ile gerçekleşen değer arasındaki farkın en fazla olduğu grup meydana gelmiştir. Beklenen ve gerçekleşen değeri arasında en az farkın olduğu vergi grubu ise Masaffakat ve Arazi vergisinde olmuştur. Vergi gelirlerinin Toplam Gelir içindeki yeri incelenecek olursa;

Tablo 3.13 Genel Bütçe Gelirleri Bileşimi

Yıllar	Vergi Gelirleri (%)	Vergi Dışı Gelirler (%)	Özel Gelirle ve Fonlar (%)
1924	83	14	3
1925	81	16	3
1926	83	14	3
1927	81	16	3
1928	82	14	3
1929	82	14	4
1930	75	12	13

Kaynak: Maliye Bakanlığı,1973:1

Tablo 3.13'de vergi sisteminin genel bütçe gelir bileşimi içindeki değişimden etkilendiği ve 1929 buhranından sonra özel gelirler ve fonlar yüzdesinde gözlemlenen artış dikkat çekmektedir.

Tablo 3.14 1923-1930 Yılları Vergi Yükü ve Vergi Esnekliği

Yıllar	Vergiler/ GSMH(%)	Vergilerin GSMH' ya Göre Esnekliği
1923	10,0	---
1924	9,5	0,8
1925	9,0	0,7
1926	9,0	1,0
1927	11,1	---
1928	11,0	0,9
1929	8,8	---
1930	10,4	0,3

Kaynak: Maliye Bakanlığı,1973:4-7

Tablo 3.14'de vergi sisteminin Gayri Safi Milli Hâsıla içindeki değişimden etkilendiği ve esnekliğin düşük ve dönemler itibariyle düzensiz olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.15 Vergi Gelirlerinin Dağılımı(%)

Yıllar	Dolaysız Vergiler(%)	Dolaylı Vergiler(%)
1923	48,0	52,0
1924	43,2	56,8
1925	22,2	77,8
1926	23,2	76,8
1927	21,6	78,4
1928	20,1	79,9
1929	22,5	77,5
1930	24,0	76,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1995: 17-76

Tablo 3.15’de vergi gelirleri dağılımı yüzdesel olarak yer almaktadır. Konsolide olarak değerlendirildiğinde dolaysız vergiler yüzdesi azalırken dolaylı vergilerde ciddi artışlar gözlemlenmiştir.

Tablo 3.16 1923- 1930 Yılları Vergi Gelirleri Bileşimi

Yıllar	Gelir Üzerinden Alınan Vergiler(%)	Servet Vergileri (%)	Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler(%)
1923	36,7	11,3	52,0
1924	38,1	8,9	53,0
1925	14,8	17,2	68,0
1926	9,3	18,7	72,0
1927	9,8	16,2	74,0
1928	8,8	14,2	77,0
1929	8,1	16,9	75,0
1930	13,0	17,0	70,0

Kaynak: Türkal, 2011: 102

Tablo 3.16’da gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergi bileşenleri karşılaştırılmıştır. 1929 yılına gelindiğinde ise, harcamalar grubu en fazla vergi alınan kalemi oluştururken servet ve gelir üzerinden alınan vergilerde, harcamalar üzerindeki kadar artışla karşılaşılmamıştır.

Tablo 3.17 1924 Yılı Bütçesi Gelir Cetveli

Gelir Kalemleri	TL	(%)
Vasitasız vergiler	43.950.500	34,42
Damga vergisi, harçlar,para cezaları	3.210.000	2,73
Vasitalı vergiler	27.170.000	21,82
İnhisarlar	26.044.100	20,65
Müesseat	703.000	0,005
Emlak ve Eşya-yı Devlet Hasılatı	4.480.000	3,86
Müteferrik gelir	5.204.296	4,82
İstirdat	219.714	0,002
İstihlak Rüsümü	14.461.000	11,69
Gelirler toplamı	129.214.000	100
Giderler toplamı	140.433.369,80	***

Kaynak: Parasız, 1998: 13

Cumhuriyet döneminin ilk bütçesi Tablo 3.17’de görüldüğü şekilde 1924 yılında düzenlenmiş ve gelir- gider cetvelleri oluşturulmuştur. 1924 yılı bütçesi gelir cetveli incelendiğinde vasitasız vergiler oransal olarak en yüksek kalemi oluşturmaktadır.

Tablo 3.18 1925 Yılı Bütçe Gelir Cetveli

Gelir Kalemleri	TL	(%)
Vasitasız vergiler	39,870,500	26,5
Damga vergisi, harçlar, para cezaları	5,445,000	23,3
Vasitalı vergiler	35,655,000	18,16
İnhisarlar	27,800,100	1,1
Müesseat	1,720,000	9,77
Emlak ve Eşya-yı Devlet Hâsılatı	14,965,000	5,26
Müteferrik gelir	8,060,000	0,004
İstirdat	671.354	10,68
İstihlak Rüsümü	16,360,000	1,63
Gelirler toplamı	153,046,854	100
Giderler toplamı	183,932,767	***

Kaynak: Türkal, 2011: 90

Tablo 3.18’ de bütçe vergi gelirleri arasındaki en büyük pay vasitasız vergi grubuna ait olmuştur. 1924 yılı bütçe vergi gelirlerinde oranla gelirler ve giderler arasında ki farkın makul düzeyde olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3.19 1926-1929 Yılları Bütçe Gelir Kalemlerinin Oransal Dağılımı(%)

Gelir Kalemleri	Yıllar	1926	1927	1928	1929
Vasitasız Vergiler		20,62	23,27	22,39	23,02
Damga Vrg. Harç, Para Cezaları		3,50	4,78	5,20	6,78
Vasitalı Vergiler		41,41	35,96	34,69	34,06
İnhisarlar		24,18	26,73	28,01	27,76
Müessesat		2,41	2,62	0,72	3,51
Emlak ve Eşya-yı Devlet Has.		2,93	2,16	2,58	2,63
Müteferrik Gelir		4,85	4,27	5,11	4,02
İstirdadat		0,06	0,20	1,26	0,82
İstihlak Rüsümü		*	*	*	*
Harp Karş. Varidatı Fevkala		---	---	---	---
Gelirler Toplamı(1.000TL)		190,158	194,580	207,173	220,546
Giderler Toplamı(1.000TL)		190,103	194,454	207,169	220,408
Bütçe Fazlası(1.000TL)		55	126	12	13

Kaynak: Türkal, 2011: 90

Tablo 3.19 ' da ise dönemler itibariyle kuruluşun ilk yıllarında bütçenin açık verirken son yıllarda savaş dönemine geçilmeden önce bütçe vergi gelirlerinin fazla verdiği gözlemlenmektedir.

Tablo 3.20 1930 Yılı Bütçesi Gelir Kalemleri

Gelir Kalemleri	TL	%
Vasitasız Vergiler	48,280,000	21,67
Damga Vergisi, Harçlar, Para Cezaları	14,281,000	6,41
Vasitalı Vergiler	94,250,000	42,31
İnhisarlar	48,300,100	21,68
Müessesat	8,211,000	3,68
Müteferrik Gelir	8,710,000	3,91
Tavizattan Tahsilât	200,000	---
Mülga Vergiler Bakayasında Tahsilât	500,000	---
Gelirler Toplamı	222,732,000	
Giderler Toplamı	183,932,767	

Kaynak: Maliye Bakanlığı,1992: 58

Tablo 3.20' de bütçe vergi gelirleri arasındaki en büyük pay vasitalı vergi grubuna ait olmuştur. 1924 ve 1925 yılları bütçe vergi gelirlerinde oranla gelirler ve giderler arasında ki farkın makul düzeyde olduğu ancak giderler kalemi fazla vermiştir. 1930 yılında ise gelirler kalemi vasitalı vergilerin ağırlık göstermesi nedeniyle fazla verdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 3.21 1924- 1930 Yılları Arasındaki Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

Yıllar	Gider	Gelir	Bütçe Farkı	Gelir/GSMH(%)
1924	131,6	138,4	+6,9	11,50
1925	202,3	170,7	-31,7	11,19
1926	172,4	180,2	+7,7	10,91
1927	199,1	203,6	+4,4	13,84
1928	200,8	221,7	+20,9	13,58
1929	212,8	224,2	+11,4	10,81
1930	210,1	217,5	+7,4	13,76

Kaynak: Türkal, 2011: 9

Tablo 3.21’ de liberal iktisat politikalarının izlendiği dönemdeki bütçe gelir ve gider gruplarının bütçe farkları ve Gayri Safi Milli Hâsıla ‘ ya olan oranları incelenmiştir. 1925 yılında bütçede yeniden düzenlemelerin yapıldığı dönemlerde gelir kalemleri giderlerden az olduğu için bütçe açık vermiştir. Yinede gelirin Gayri Safi Milli Hâsıla’ ya oranı 1926 yılından daha büyük olmuştur. 1926 yılı beklenen ve gerçekleşen değerlerin birbirine en yakın olduğu bütçe uygulamalarının olduğu yıl olmuştur.

Tablo 3.22 1923-1929 Yılları Genel Bütçe Gelir Kalemlerinin Oransal Dağılımı (%)

Gelir Kalemi	Yıllar	1926	1927	1928	1929
Vasitasız vergiler		20,62	23,27	22,39	23,02
Damga vergisi, harçlar, para cezaları		3,50	4,78	5,20	6,78
Vasıtalı vergiler		41,41	35,96	34,69	34,06
İhissarlar		24,18	26,73	28,01	27,76
Müesseat		2,41	2,62	0,72	3,51
Emlak ve Eşya-yı Devlet Hâsılatı		2,93	2,16	2,58	2,63
Müteferrik gelir		4,85	4,27	5,11	4,02
İstirdat		0,06	0,20	1,26	0,82
İstihlak Rüsümü		*	*	*	*
Harp. Karş. varidatı Fevkala		---	---	---	---
Gelirler Toplamı (1,000 TL)		190,158	194,580	207,173	220,546
Giderler Toplamı (1,000 TL)		190,103	194,454	207,169	220,408
Bütçe Fazlası (1,000 TL)		55	126	12	13

Kaynak: Türkal, 2011: 92

Tablo 3.22’ de ise dönemler itibariyle kuruluşun ilk yıllarında bütçenin açık vermesine rağmen savaş dönemine geçilmeden önce bütçe vergi gelirlerinin fazla verdiği gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak bütçe uygulamalarıyla ilgili verilerin bulunduğu tablolar incelendiğinde 1924’ ten 1929 yılına kadar farklı uygulamaların yapıldığı karşımıza çıkmaktadır. 1930 yılı ile 1925 yılı bütçe gelirleri arasındaki fark gözle görülebilecek kadar büyüktür. 1927 yılı bütçe gelirleri önceki bütçe gelirlerine göre oransal olarak daha fazla olmuştur. Ayrıca 1930 yılı bütçe gelir kalemlerinde vasıtalı yani dolaylı vergiler, vasitasız (dolaysız)

vergilerin iki katı artış göstermiştir. Bir önceki Vergi cetvelinde artışlar yaşansa da bu artışlar birbirini yakalayabilir düzeyde olmuştur. 1923-1929 yılı bütçeleri kendi aralarında gruplandırılırsa da rakamlar arasındaki fark ya da fazlalar oransal analizlerde beklenenin aksine büyük fark yaratmamıştır. Rakam olarak 1929 yılı açık verirken Gayri Safi Milli Hâsıla' ya olan orana bakıldığında bütçe fazla vermektedir. Tablo 3.16' da gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergi bileşenleri karşılaştırılmıştır. 1923 yılında harcamalar üzerinden alınan vergi grupları daha fazladır. 1929 yılına gelindiğinde ise, harcamalar grubu en fazla vergi alınan kalemi oluştururken servet ve gelir üzerinden alınan vergilerde, harcamalar üzerindeki kadar artışla karşılaşmamıştır.

Maliye ve para politikaları etkinlikleri her zaman tartışma konusu yaratmıştır. Dönem itibarıyla bakıldığında denk bütçe, sıkı maliye politikasının uygulanmaya çalışılması para politikası ve araçlarının kullanımına göre daha başarılı yapmıştır. Uygulanmaya çalışılan politikalar birçok kalemden etkinlik göstermek zorundadır. Döviz kuru, yatırımlar, tüketim, harcama, vergi ödemeleri, kamu teşvikleri, para arzının azaltılıp-çoğaltılması gibi pek çok alanda paralel olarak uygulanmıştır. Özellikle döviz kurunda sıkı para politikasının mı yoksa sıkı maliye politikasının mı başarılı olduğu tartışma yaratmıştır.

Döviz kurundaki değişimler geçmişte olduğu kadar günümüzde de önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye ekonomisi spekülasyon yatırımlardan gelir elde eden bir yapıya sahiptir. Döviz kurlarındaki değişimlerin faizi etkilemesi ve faizlerde anlık düşüş yada çıkışların yaşanması spekülasyon yatırımcının ülkeyi terk etmesine neden olur. Yatırım oranlarını artırmaya çalışsak da 1923-1940 döneminde yapılan yatırımların yabancı odaklı olması ve yatırım yaptıkları alanlarda ayrıcalıklara sahip olması kurulan yapıları idari ve fiziki anlamda yıpratmaya yetmiştir. Asıl amacı liberal politikalarla kalkınmak ve dışa açık bir ekonomi benimseyerek uygulamaya konulan 1923-1940 iktisat politikaları istenen ve beklenen ölçüde başarıyı sağlayamamıştır. 1923 İzmir İktisat Kongresinden 1929 Birinci Dünya Savaşı'na kadar birçok sıkıntıyla karşılaşan Türkiye Ekonomisi sorunu devletleştirme politikaları uygulayarak gidermekte bulmuştur. Gelişmişlik için sanayi ekonomisinin uygulanması istenmesi bu sektöre yapılan yatırımların artırılmasını zorunlu kılmıştır. Bizim zorlandığımız nokta ise tarım ekonomisine sahip olmamız ve devamında üretimde kullanılan kaynakların etkin kullanım sorunudur. Kalkınmanın ve büyümenin değerleri de ilk zamanlarda istenilen yüzdede gerçekleşmemiştir. Bir ekonominin büyüebilmesi için öncelikle kalkınması gerekmektedir. Kalkınma sadece nicel değil nitel

olarak gelişmelere de önem vermektedir. Çalışmamda şimdiye kadar incelenen tablolarda kalkınmada etkili olan verilerin sayısal olarak incelenmesine dikkat edilmiştir. Eğitim, hizmet, kültür, dış ticaret, sağlık vb. birçok konuda ilerleme kayıt edilmeye çalışılmıştır. Her açıdan başarılı olunamasa da 1923-1940 dönemi kuruluşu yeniden yapılanmayı iteleleyen bir dönem olduğu için her zaman ilklere imza atmayı başarmıştır. En başında da söylendiği üzere 1923- 1929 dönemini anlamının en iyi yolu öncesi ve sonrasında uygulanan ekonomi politikalarına ve dönem içinde gerçekleşen diğer olayları inceleyerek anlaşılacaktır. 1923 öncesinde yaşanan sıkıntıların 1923-1940 dönemi ekonomisini şekillendirmesi sağlamıştır. 1923-1940 döneminde alınan kararlar ve uygulanması da daha sonraki dönemlerde yapılmaması gereken hataları anlamamızda yardımcı olmaktadır. Son olarak 1923-1940 döneminde kesin olarak sağlanmış tek başarı halka söz hakkının tanınarak ayrıcalıklarının yeniden kazandırılması ve refah düzeyinin artırılması olmuştur (Yentürk ve Kepenek, 2011: 33)

BÖLÜM IV

EKONOMETRİK ANALİZ

1. Veri Seti ve Ekonometrik Model

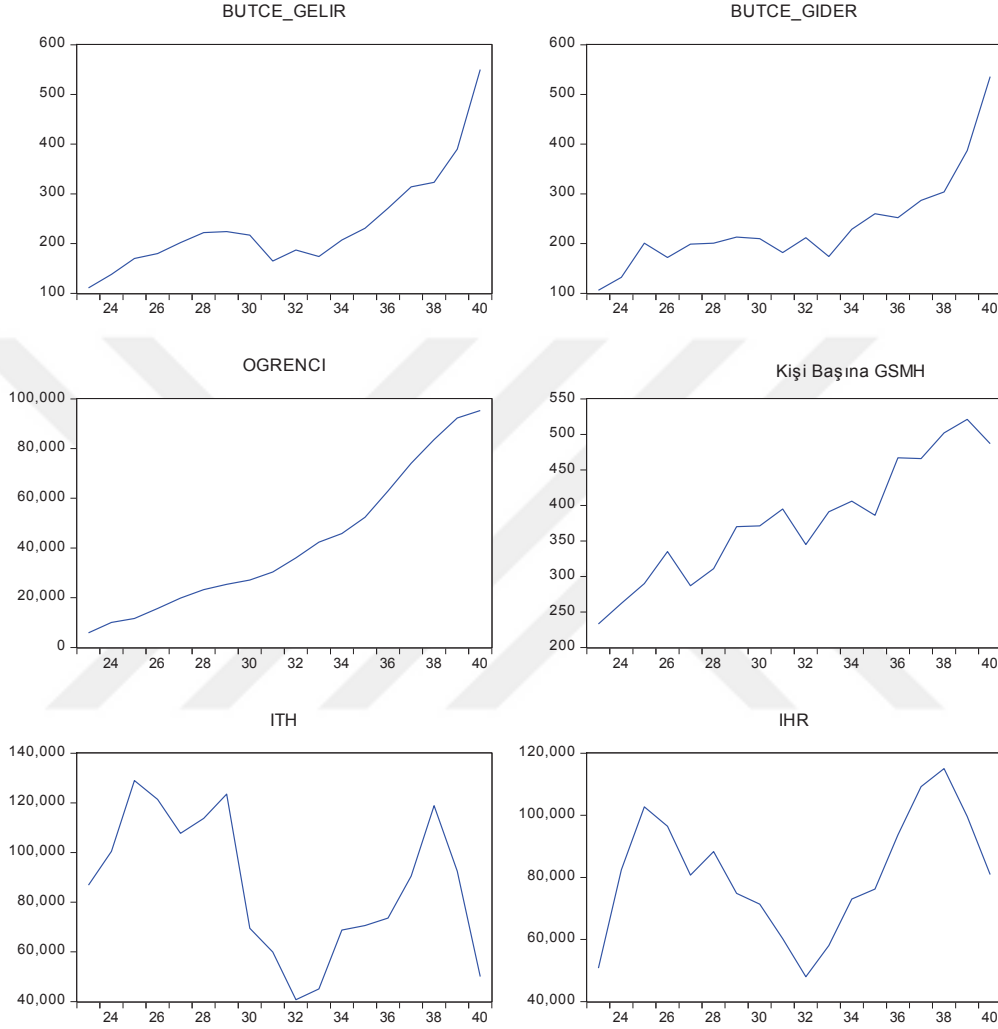
Çalışmada Türkiye'nin 1923- 1940 yılları arası dönemini kapsayan ihracat, ithalat, kişi başına düşen gelir, genel ortaokul öğrenci sayısı, genel bütçe gelir ve genel bütçe gider değişkenlerine yer verilmiştir. Çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için belirtilen bu değişkenlerin 1923-1940 yıllarını kapsayan dönemde aralarındaki dinamik ilişkileri ortaya koymaktır. Modelde kullanılan değişkenlerin kısaltılmış şekilleri ve birimleri aşağıda belirtildiği gibidir:

Değişken	Kısaltması	Birimi
Sabit Fiyatlarla Kişi başına Düşen GSMH	BÜYÜME	TL
İhracat	İHR	Bin dolar
İthalat	İTH	Bin dolar
Ortaokulda Öğrenim Gören Öğrenci Sayısı	ÖĞRENCİ	Kişi
Genel Bütçe Geliri	BÜTÇE_GELİR	Milyon TL
Genel Bütçe Gideri	BÜTÇE_GİDER	Milyon TL

Mevcut veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin 1923-2011 İstatistiksel Göstergeler başlıklı yayınından elde edilmiştir.

Şekil 4.1 'de çalışmada kullanılan değişkenlerin düzey grafikleri verilmiştir. Şekil 4.1'de sunulan grafiklere göre, genel bütçe gelir, gider ve ortaokul öğrenci sayıları ile kişi başına GSMH'nin yıllar itibariyle artış göstermektedir. İhracat ve ithalat ise bazı yıllar için artış bazı yıllar için ise azalış trendi izlemektedir. Özellikle 1929 Buhranı sonrası hem ihracatın hem de ithalatın azalma trendi izlediğini söyleyebiliriz.

Şekil 4.1: Değişkenlerin Düzey Grafikleri

Tablo 4.1’de, tüm değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik sonuçları gösterilmiştir. Tablo 4.2’de ise değişkenlere ait düzey değerleri için korelasyon sonuçları verilmiştir. Sonuçlara göre çalışmada ele alınan değişkenler birbirlerini yüksek derecede etkilemektedir. İthalat haricinde diğer tüm değişkenler ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir korelasyon olduğu sonucuna varılırken, ithalat ile ekonomik büyüme arasında ise negatif yönlü bir korelasyon ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

	BUTCE_GELIR	BUTCE_GIDER	OGRENCI	BÜYÜME	ITH	IHR
Ortalama	237.5556	236.5000	41891.94	379.1667	86832.72	81197.94
Medyan	212.0000	211.0000	33192.00	378.5000	88706.00	80826.50
Maksimum	550.0000	536.0000	95332.00	521.0000	128953.0	115019.0
Minimum	111.0000	106.0000	5905.000	233.0000	40718.00	47972.00
Standart Hata	104.0013	98.54068	28855.45	84.95622	28437.20	19409.08
Eğiklik	1.656357	1.676354	0.620119	0.064240	-0.073179	-0.045681
Basıklık	5.642460	5.973963	2.107465	2.022474	1.753693	2.152871

Tablo 4.2: Değişkenlerin Düzey Değerleri için Korelasyon Sonuçları

	BUTCE_GELIR	BUTCE_GIDER	OGRENCI	BÜYÜME	ITH	IHR
BUTCE_GELIR	1	0.9854	0.880	0.78362	-0.15831	0.428783
BUTCE_GIDER	0.98543	1	0.876	0.7765	-0.21748	0.375094
OGRENCI	0.88041	0.8768	1	0.9432	-0.29467	0.416560
BÜYÜME	0.78362	0.7765	0.943	1	-0.26406	0.426335
ITH	-0.1583	-0.2174	-0.294	-0.2640	1	0.638849
IHR	0.42878	0.3750	0.416	0.4263	0.638849	1

Tablo 4.3’de ise değişkenlere ait birinci fark değerleri için korelasyon sonuçları verilmiştir. Tablo 4.3 yardımıyla bir dönem önceki bütçe gelir ve gider değişkenleri haricinde diğer tüm değişkenlerin bir dönem önceki değerleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir korelasyonun olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4.3: Değişkenlerin Birinci Dereceden Fark Değerleri için Korelasyon Sonuçları

	BUTCE_GELIR	BUTCE_GIDER	OGRENCI	BUYUME	ITH	IHR
BUTCE_GELIR	1.000000	0.877656	0.116353	-0.293920	-0.259977	-0.132750
BUTCE_GIDER	0.877656	1.000000	-0.063306	-0.430433	-0.183581	-0.178913
OGRENCI	0.116353	-0.063306	1.000000	0.034616	0.233998	0.210248
BUYUME	-0.293920	-0.430433	0.034616	1.000000	0.447925	0.461031
ITH	-0.259977	-0.183581	0.233998	0.447925	1.000000	0.677143
IHR	-0.132750	-0.178913	0.210248	0.461031	0.677143	1.000000

2. Ekonometrik Yöntem

Bu bölümde makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve rassal şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin analizinde kullanılan Vektör Otoregresif Model (VAR) hakkında teorik bilgi verildikten sonra modelin gerekliliklerinden olan değişkenlerin durağanlık ve modelin istikrarlılık koşullarının geçerliliği araştırılacaktır. Son aşamada ise VAR modelinden elde edilen Granger nedensellik analizi, Etki-tepki fonksiyonları ve Varyans Ayrıştırması analizlerine yer verilecektir.

2.1. Vektör Otoregresif Model (VAR)

VAR modeli zaman serisi modelleri içinde son dönemde en fazla kullanılan modellerdendir. Eşanlı denklem sisteminde içsel-dışsal değişken ayrımı gibi güçlüklerin çözümüne yönelik olarak sürülmüş olan VAR modelleri, bu zorlukların üstesinden gelmektedir. VAR modelleri yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama getirmeksizin dinamik ilişkileri verebildiğinden dolayı zaman serileri için sıklıkla kullanılmaktadır (Tarı ve Bozkurt 2006).

Makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve rassal şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin analizinde kullanılan VAR modelleri öngörü açısından da klasik yapısal modellemeden daha iyi sonuç verebilmektedir. İki değişkenli VAR modeli, standart şekilde şöyle ifade edilebilir (Bayar vd. 2014):

$$y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = \phi_1 + \sum_{i=1}^p \delta_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \quad (2)$$

1 ve 2 nolu denklemlerde yer alan p, gecikme uzunluğunu v ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini temsil etmektedir. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıt getirmemektedir. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorununun üstesinden gelinebilmektedir. Modelin sağ tarafında, sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için, eş anlılık sorunuyla karşılaşılmamaktadır. Bu durumda modeldeki her bir denklem, klasik en küçük kareler yöntemiyle öngörülebilmektedir (Bayar vd. 2014).

VAR modelinin tahmin edilmesi neticesinde, elde edilen parametreleri yorumlamak yerine, sistemin tahmini neticesinde elde edilen artıkların analizine geçilerek, geleceğe

yönelik yorumlar yapılabilir.

Modelde yer alan değişkenlere bir standart sapmalılık şok verildiğinde, diğer değişkenlerin tepkisi, Etki-Tepki fonksiyonları ile ölçülmektedir. modelin tahmini ile belirlenen ve öngörü hata varyansını ölçen Varyans Ayrıştırması ise artıkların analizinde kullanılan bir diğer tekniktir. Bu tekniğe göre eğer bir şok, değişkenin ileriye yönelik tahmin hatası varyansını açıklayabiliyor ise, değişken içsel olarak değerlendirilebilir (Tari ve Bozkurt 2006).

VAR modelleri ile işlem yapabilmek için öncelikle serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Bu amaçla serilerin durağanlığı, en yaygın olarak kullanılan, ADF (Augmented Dickey-Fuller) testi ile incelenmiştir.

2.2. Durağanlık Analizi

Çoğu zaman serisi verileri durağan olmayan verilerden oluşmaktadır. Serilerin durağan olup olmaması güçlü bir şekilde serinin özelliğini ve davranışını etkilemektedir. Eğer regresyon modelindeki değişkenler durağanlık özelliğini taşıyorlarsa; bu durumda asimptotik analiz için geçerli standart varsayımlar geçersiz hale gelecek ve tahmin sonuçları ise yanıltıcı olacaktır (Vosvrda 2013; Akram 2011; Bayar vd. 2014).

Dolayısıyla serilerde meydana gelecek dalgalanmaların anlık mı yoksa sürekli mi bir etki doğuracağını belirleyebilmek için yararlanılan birim kök testlerinin yaklaşımına göre; birim kök taşıyan serilerde meydana gelen dalgalanmalar sürekli, birim kök taşımayan serilerde meydana gelen dalgalanmalar ise anlık etkiler doğurmaktadır. Çalışmada birim kök testlerinden Dickey- Fuller (DF) testine yer verilmiştir.

2.2.1 Dickey-Fuller (DF) Birim Kök Testi

Zaman serilerinin durağanlığının araştırılmasında çok sık kullanılan bu test tekniği, sabitsiz ve trendsiz; sabitli ve trendsiz, sabitli ve trendli model olmak üzere üç modeli test eder. Birim kökün varlığının sınıanmasında test edilecek hipotezler aşağıda belirtilmiştir:

$$H_0 : \gamma = 0 \text{ (Seride birim kök var, yani değişken durağan değil)}$$

$$H_1 : \gamma < 0 \text{ (Seride birim kök yok, yani değişken durağan)}$$

2.3. Granger Nedensellik Analizi

VAR modelinin tahmininden elde edilen üç önemli fonksiyondan biri Granger nedensellik analizidir. 1969 yılında Granger tarafından ortaya atılan nedensellik testi sınıanmasına göre; eğer y değişkeninin bugünkü ve geçmiş dönemine ait bilgileri x

değişkeninin öngörüsüne katkı sağlıyorsa y değişkeni x değişkeninin Granger nedenidir (Zivot ve Wang 2003).

Tahmin edilecek modelin derecesi belirlendikten sonra sistemde yer alan değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkileyip etkilemediğini belirlemek üzere Granger Nedensellik testine başvurulmuştur.

2.4 Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki-tepki fonksiyonları bir değişkende meydana gelen bir standart sapmalılık şoka karşın ilgilenilen diğer bir değişkenin bu şoka verdiği tepkiyi ölçen fonksiyonlardır. VAR analizinde ve incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi belirlemede etki-tepki fonksiyonlarının önemli bir payı vardır. Bir makroekonomik büyüklüğün üzerinde etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile; etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir (Özgen ve Güloğlu 2004). Etki-tepki grafiklerindeki yatay eksen yıllık dönemlere ayrılmış olarak tepkinin süresini, dikey eksen ise standart hata cinsinden tepkinin derecesini göstermektedir. Grafik iki kesikli kırmızı çizgi ve bir sürekli mavi çizgiden oluşmaktadır. Mavi çizgi, modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin zaman içerisinde gösterdiği tepkidir. Kesikli kırmızı çizgiler ise ± 2 standart hata için elde edilen güven aralıklarıdır. Eğer kesikli kırmızı çizgiler belirli bir süreye kadar aynı anda pozitif veya negatif alanda ise tepki istatistiksel olarak anlamlıdır denir. Kesikli kırmızı çizgilerden yani güven aralıklarından biri pozitif diğeri negatif alanda ise sonuçlar istatistiksel olarak anlamsız kabul edilir (Özgen ve Güloğlu 2004; Doğan vd. 2012).

2.5 Varyans Ayrıştırması

Serilerdeki değişimin kaynağını belirlemek üzere kullanılan tekniklerden biri olan ve VAR modelinin hareketli ortalamalar bölümünden elde edilen varyans ayrıştırması, değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynaklarını yüzde olarak ifade etmektedir. (Mucuk ve Alptekin 2008). İçsel değişkenlerden herhangi birisinde meydana gelen değişimi, tüm içsel değişkenleri etkileyen ayrı ayrı şoklar olarak ayıran varyans ayrıştırması analizi, sistemin dinamik yapısı hakkında da bilgi verir. Dolayısıyla varyans ayrıştırması analizi, her bir rassal şokun, gelecek dönemler için öngörünün hata varyansına olan etkisini de ortaya çıkarmaktadır (Özgen ve Güloğlu 2004).

3. Ampirik Bulgular

Birim kök test sonuçları Tablo 4.4’de yer almaktadır. Düzeyde ve birinci farklarında hesaplanan sonuçların sunulduğu Tablo 4.4’e göre, ele alınan bütün değişkenlerin ADF test istatistiği açısından 0.05 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan olmadığı gözlenmektedir. Ancak değişkenlerin birinci farkı alındığında büyüme, bütçe_gelir ve bütçe_gider değişkenlerinin 0.05 anlamlılık düzeyinde; ihr ve ith değişkenlerinin 0.10 anlamlılık düzeyinde ve öğrenci değişkeninin ise 0.15 anlamlılık düzeyinde durağan hale geldikleri gözlemlenmiştir.

Tablo 4.4: Değişkenler İçin Birim Kök Testi Sonuçları

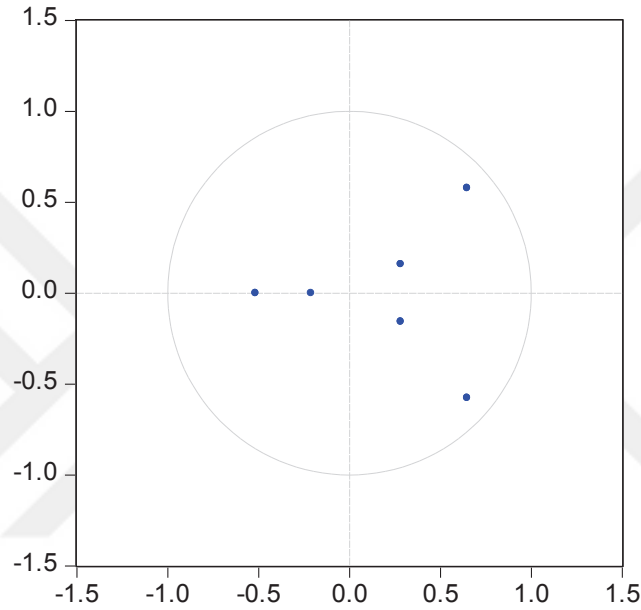
Değişken	ADF_Düzye İstatistiği	ADF_Olasılık Değeri	ADF_Birinci Fark İstatistiği	ADF_Olasılık Değeri
BÜYÜME	-1.004	0.72	-5.443	0.00
IHR	-2.116	0.24	-2.693	0.09
ITH	-1.472	0.55	-2.778	0.08
OGRENCI	2.745	0.99	-2.543	0.12
BUTCE_GELİR	2.700	0.99	-8.026	0.00
BUTCE_GİDER	2.059	0.99	-6.676	0.00

VAR analizinde serilerin durağan olması gerektiğinden modeldeki tüm serilerin birinci farkları ile çalışılmıştır. Tahmin edilecek VAR modeline geçilmeden önce, model için uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Bunun için Tablo 4.5’te belirtilen Bilgi Kriterlerinin minimum değeri verdiği 1 dönem gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Dolayısıyla tahmin edilecek VAR modelinin derecesi 1 olarak belirlenmiştir. Şekil 4.2, VAR (1) modelinin dinamik olarak istikrarlı olup olmadığını göstermektedir. Şekil 4.2’den hareketle göre Otoresif ters köklerinin hepsi birim çemberin içinde olduğundan dolayı VAR(1) modelinin dinamik olarak istikrarlı olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Tablo 4.5: VAR Modeli için Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-636.4593	NA	3.04e+27	80.30741	80.59713	80.32225
1	-583.3402	59.75903*	5.22e+26*	78.16752*	80.19556*	78.27137*

AIC;Akaike Bilgi Kriterini, SW;Schwartz Bilgi Kriterini, HQ;Hannan-Quinn Bilgi Kriterini, LR: Olabilirlik oranı (Likelihood Ratio) test istatistiğini göstermektedir. Gecikme seviyesine 2 gecikme ile başlanmıştır. Zaman boyutunun uzun olmaması nedeniyle daha uzun gecikme seviyeleri hesaplanamamıştır.

Şekil 4.2: Dinamik İstikrarlılık Testi

Tablo 4.6, Granger nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 4.6'dan hareketle elde edilen Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, ihracat değişkeni, 0.15 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyümenin; ekonomik büyüme değişkeni de 0.10 anlamlılık düzeyinde ihracatın Granger nedenidir. Büyüme değişkeni 0.05 anlamlılık düzeyinde ithalat değişkeninin Granger nedeniyken bütçe_gelir ve bütçe_gider değişkenlerinin de sırasıyla 0.10 ve 0.05 anlamlılık düzeylerinde Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4.6'da sunulan diğer ampirik bulgulara göre ortaokulda öğrenim gören öğrenci sayısı hem bütçe_gelir değişkeninin hem de bütçe_gider değişkeninin 0.05 anlamlılık düzeyinde Granger nedeni.

Tablo 4.6: VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: BUYUME			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
OGRENCI	0.639433	1	0.4239
ITH	0.117311	1	0.7320
IHR	2.285645	1	0.1306
BUTCE_GELIR	0.354143	1	0.5518
BUTCE_GIDER	0.171666	1	0.6786
Bağımlı Değişken: ITH			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
OGRENCI	0.218688	1	0.6400
IHR	48.40631	1	0.0000
BUTCE_GELIR	5.838392	1	0.0157
BUTCE_GIDER	20.07219	1	0.0000
BUYUME	36.92913	1	0.0000
Bağımlı Değişken: IHR			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
OGRENCI	9.83E-06	1	0.9975
ITH	0.097879	1	0.7544
BUTCE_GELIR	0.411668	1	0.5211
BUTCE_GIDER	1.195392	1	0.2742
BUYUME	3.166011	1	0.0752
Bağımlı Değişken: BUTCE_GELIR			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
OGRENCI	5.070116	1	0.0243
ITH	0.036042	1	0.8494
IHR	1.435988	1	0.2308
BUTCE_GIDER	2.370845	1	0.1236
BUYUME	3.319051	1	0.0685
Bağımlı Değişken: BUTCE_GIDER			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
OGRENCI	4.193846	1	0.0406
ITH	0.399489	1	0.5274
IHR	0.168410	1	0.6815
BUTCE_GELIR	0.365739	1	0.5453
BUYUME	4.009574	1	0.0452

Tablo 4.7, VAR (1) Modelinin tahmin sonuçlarını göstermektedir. Tablo 4.7'ye göre kurulan altı denklemin de R-kare değerleri 0.50'nin üstünde tahmin edilmiştir. Bulgulara göre, bütçe_gelir, bütçe_gider, ihracat ve büyüme değişkenleri ithalat üzerinde istatistiksel

olarak anlamlı etkilere sahip bağımsız değişkenler iken ithalat değişkeni ise bu değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye bulunmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. VAR(1) modeline göre ortaokulda öğrenim gören öğrenci sayısı ve ekonomik büyüme değişkenleri bütçe_gelir ve bütçe_gider değişkenleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilere sahip değişkenler olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4.7: VAR(1) Modeli

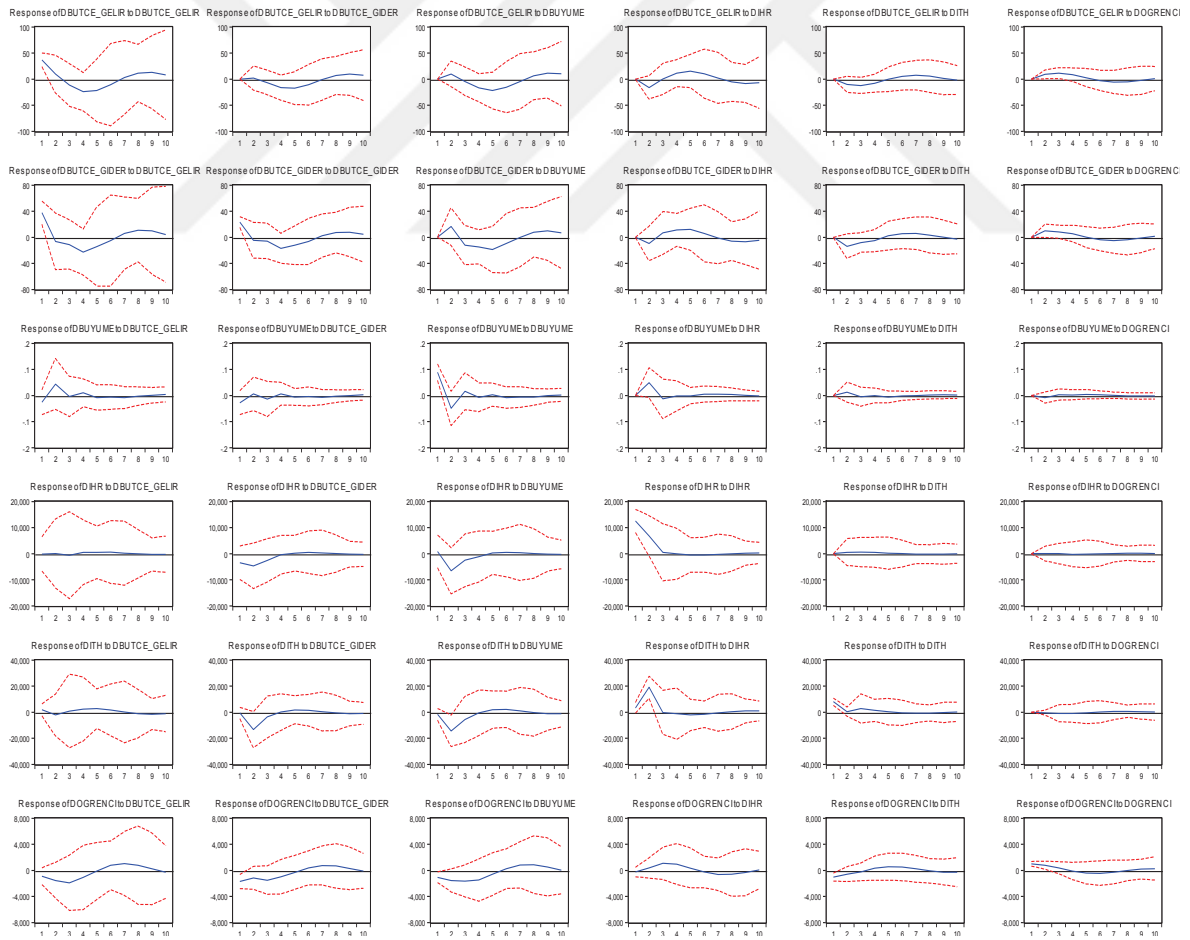
	BUTCE_GELIR	BUTCE_GIDER	BUYUME	IHR	ITH	OGRENCI
BUTCE_GELIR(-1)	-0.233718 (0.71748) [-0.32575]	-0.523906 (0.86630) [-0.60476]	0.001123 (0.00189) [0.59510]	163.6436 (255.050) [0.64161]	423.0951 (175.102) [2.41628]**	-33.00397 (51.7786) [-0.63741]
BUTCE_GIDER(-1)	0.841901 (0.54678) [1.53975]	0.789840 (0.66019) [1.19639]	-0.000596 (0.00144) [-0.41433]	-212.5107 (194.368) [-1.09334]	-597.8454 (133.442) [-4.48020]***	2.215556 (39.4594) [0.05615]
BUYUME(-1)	224.0519 (122.982) [1.82183]*	297.3368 (148.491) [2.00239]**	-0.677775 (0.32356) [-2.09475]**	-77788.28 (43717.8) [-1.77933]*	-182393.0 (30014.0) [-6.07693]***	-8469.855 (8875.30) [-0.95432]
IHR(-1)	-0.001076 (0.00090) [-1.19833]	-0.000445 (0.00108) [-0.41038]	3.57E-06 (2.4E-06) [1.51183]	0.524516 (0.31924) [1.64302]	1.524873 (0.21917) [6.95746]***	0.037405 (0.06481) [0.57715]
ITH(-1)	-0.000119 (0.00062) [-0.18985]	-0.000477 (0.00075) [-0.63205]	5.63E-07 (1.6E-06) [0.34251]	0.069453 (0.22200) [0.31286]	-0.026754 (0.15241) [-0.17554]	0.022887 (0.04507) [0.50783]
OGRENCI(-1)	0.008851 (0.00393) [2.25169]**	0.009720 (0.00475) [2.04789]**	-8.27E-06 (1.0E-05) [-0.79965]	0.004382 (1.39735) [0.00314]	-0.448624 (0.95934) [-0.46764]	0.761484 (0.28368) [2.68430]***
C	-40.69882 (24.0438) [-1.69270]*	-45.40218 (29.0309) [-1.56392]	0.097266 (0.06326) [1.53762]	3045.589 (8547.11) [0.35633]	6919.381 (5867.93) [1.17919]	2058.159 (1735.18) [1.18614]
R-Kare	0.595330	0.478898	0.464105	0.434799	0.915569	0.577343

Parantez içindeki değerler, değişkenlere ait standart hataları gösterirken; köşeli parantez içindeki değerler ise t istatistiklerini göstermektedir. *, **, *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Şekil 4.3 bir standart hatalık şoka değişkenlerin tepkisini gösteren etki-tepki fonksiyonlarının grafiklerini göstermektedir. Şekil 4.3'e göre; bütçe gelirlerinde meydana gelen bir standart hatalık şokun ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etki incelendiğinde, birinci dönemden üçüncü döneme kadar etkinin pozitif yönde olduğu ve etkinin daha sonraki dönemlerde giderek azaldığı tespit edilmiştir. Bütçe giderlerinde meydana gelen bir

standart hatalık şokun ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etki incelendiğinde ise, birinci dönem ile üçüncü dönem arası etkinin pozitif yönde olduğu ancak sonraki dönemlerde etkinin giderek azaldığı ve anlamsızlaştığı ortaya çıkmaktadır. İhracatta meydana gelen bir standart hatalık şokun ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etki incelendiğinde üçüncü döneme kadar etkinin pozitif olduğu ancak üçüncü dönemden sonra etkinin azalarak anlamsızlaştığı tespit edilmiştir. İthalatta ve ortaokuldaki öğrenci sayılarında meydana gelen bir standart hatalık şokun ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etkiler incelendiğinde ise; ithalatın ikinci döneme kadar pozitif yönde etki ettiği bu dönemden sonra etkinin ortadan kaybolduğu, öğrenci sayılarının ise ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır.

Şekil 4.3: Bir Standart Hatalık Şoka Karşı Değişkenlerin Tepkisi

Tablo 4.8, çalışmada kullanılan değişkenlere ait varyans ayrıştırması sonuçlarını göstermektedir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre bütçe gelirleri değişkenine ait

10.dönem itibariyle mevcut değişimin %20'lik kısmı büyüme tarafından, %12'lik kısmı ihracat tarafından, %6'lık kısmı ithalat, %5'lik kısmı öğrenci sayısı tarafından ve %43'lük kısmı kendisi tarafından açıklanmaktadır.

Bütçe giderleri değişkenine ait 10.dönem itibariyle mevcut değişimin %41'lik kısmı bütçe gelirleri tarafından, %19'lük kısmı kendisi tarafından, %20'lik kısmı büyüme tarafından, %9'lük kısmı ihracat tarafından, %6'lık kısmı ithalat tarafından ve %4'lük kısmı ise öğrenci değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Büyüme değişkenine ait 10.dönem itibariyle mevcut değişimin %16'lık kısmı bütçe gelirleri tarafından, %6'lık kısmı bütçe giderleri tarafından, %14'lük kısmı ihracat tarafından, %13'lük kısmı ithalat tarafından, %0,65'lik kısmı öğrenci sayısı tarafından ve %60'lık kısmı kendisi tarafından açıklanmaktadır.

İhracat değişkenine ait 10.dönem itibariyle mevcut değişimin %0.50'lik kısmı bütçe gelirleri tarafından, %13.7'lik kısmı bütçe giderleri tarafından, %17,3'lük kısmı büyüme tarafından, %0,35'lik kısmı ithalat tarafından, %0.04'lük kısmı öğrenci sayısı tarafından ve kalan %67,9'lük kısım ise kendisi tarafından açıklanmaktadır.

İthalat değişkenine ait 10.dönem itibariyle mevcut değişimin %3'lük kısmı bütçe gelirleri tarafından, %21'lik kısmı bütçe giderleri tarafından, %26'lık kısmı büyüme tarafından, %40'lık kısmı ihracat tarafından, %0,32'lik kısmı öğrenci sayısı tarafından ve kalan %7'lik kısım ise kendisi tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 4.8: Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları

BUTÇE_GELİR						
Dönem	BUTCE_GELİR	BUTCE_GIDER	BUYUME	IHR	ITH	OGRENCI
1	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
	(0.000000)	(0.000000)	(0.000000)	(0.000000)	(0.000000)	(0.000000)
2	72.74704	0.213822	4.810622	13.11174	5.122531	3.994245
	(14.5062)	(6.89503)	(8.79388)	(11.2278)	(5.40668)	(2.91368)
3	64.08754	2.017087	4.729915	10.58738	10.32685	8.251222
	(17.0520)	(9.88390)	(11.9031)	(9.86610)	(7.34307)	(3.56404)
4	55.83981	8.357225	10.31291	10.14911	8.237102	7.103846
	(18.4575)	(10.3953)	(12.1509)	(9.57733)	(6.53646)	(3.32722)
5	49.13821	11.63235	16.43525	11.60176	5.943885	5.248536
	(20.6272)	(13.4326)	(12.6303)	(10.6750)	(5.12746)	(2.90652)
6	45.87170	12.39925	18.89475	12.18412	5.815874	4.834307
	(20.9065)	(13.8190)	(13.9338)	(11.4035)	(5.31985)	(2.90802)
7	45.08779	12.16648	18.84170	12.00654	6.624455	5.273027
	(21.5016)	(12.8610)	(15.3772)	(12.7469)	(6.02773)	(3.10062)
8	45.00728	12.32272	18.56140	11.87498	6.789761	5.443860
	(22.3154)	(13.4162)	(14.7088)	(13.6083)	(6.51728)	(3.27456)

9	44.34272	12.84846	19.20321	12.09044	6.358174	5.156993
	(22.5266)	(13.9737)	(14.5400)	(13.4548)	(6.25373)	(3.34380)
10	43.53394	13.11638	19.91316	12.29394	6.177289	4.965286
	(22.1184)	(14.6606)	(14.9109)	(14.0758)	(6.23642)	(3.27903)
BUTCE_GIDER						
Dönem	BUTCE_GELİR	BUTCE_GIDER	BUYUME	IHR	ITH	OGRENCI
1	72.40827	27.59173	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
	(14.1335)	(14.1335)	(0.00000)	(0.00000)	(0.00000)	(0.00000)
2	54.72763	21.05494	10.13482	3.422333	7.108984	3.551298
	(17.6262)	(11.9747)	(11.4988)	(8.64022)	(6.05725)	(2.40267)
3	50.31042	18.89762	13.30834	4.295610	8.040018	5.147994
	(18.0316)	(12.1662)	(12.6703)	(10.6846)	(6.16592)	(2.49977)
4	48.28712	20.17279	14.53302	6.103307	6.439073	4.464694
	(19.1660)	(13.6452)	(11.7648)	(11.0139)	(4.59369)	(2.20260)
5	44.28038	19.74742	18.78991	7.963157	5.487226	3.731919
	(19.8829)	(14.5174)	(13.1657)	(10.4299)	(4.40919)	(2.03958)
6	42.85072	19.67919	19.57587	8.281733	5.803157	3.809333
	(20.3995)	(15.0428)	(14.8846)	(11.4181)	(5.17570)	(2.09615)
7	42.70864	19.40174	19.19881	8.137605	6.368369	4.184843
	(21.6504)	(15.5443)	(14.9680)	(12.2805)	(5.36139)	(2.36760)
8	42.58010	19.31464	19.29529	8.357301	6.252299	4.200373
	(22.4324)	(15.7439)	(14.2449)	(12.9046)	(5.29822)	(2.37616)
9	42.04610	19.37741	19.88787	8.737728	5.942329	4.008563
	(22.4866)	(15.8764)	(14.7529)	(13.6077)	(4.93488)	(2.33618)
10	41.54196	19.35024	20.29589	8.905773	5.940505	3.965629
	(22.2757)	(16.2489)	(15.1672)	(13.8761)	(5.22321)	(2.36831)
BÜYÜME						
Dönem	BUTCE_GELİR	BUTCE_GIDER	BUYUME	IHR	ITH	OGRENCI
1	6.996018	8.243249	84.76073	0.000000	0.000000	0.000000
	(14.7790)	(12.8594)	(18.6222)	(0.00000)	(0.00000)	(0.00000)
2	15.86867	4.939923	63.22624	14.51127	1.032580	0.421318
	(18.4931)	(12.1659)	(15.8890)	(12.4967)	(4.36992)	(1.05945)
3	15.32452	5.860101	62.24692	14.97436	1.127830	0.466271
	(20.2789)	(13.2936)	(15.7317)	(13.3937)	(3.40521)	(1.19320)
4	15.76128	6.029569	61.80161	14.81356	1.114429	0.479553
	(19.4115)	(13.4543)	(16.6365)	(13.8513)	(3.70254)	(1.10635)
5	16.00817	6.180346	61.24872	14.68239	1.293877	0.586501
	(20.4865)	(14.3128)	(17.1797)	(14.1014)	(3.54867)	(1.29148)
6	16.07911	6.209488	61.11980	14.68071	1.297725	0.613167
	(19.9806)	(14.9711)	(16.8931)	(14.5225)	(4.70176)	(1.34708)
7	16.30309	6.397561	60.73869	14.66221	1.286455	0.611990
	(20.9416)	(15.4494)	(17.3880)	(14.4676)	(4.31219)	(1.43954)
8	16.28306	6.422201	60.69467	14.67532	1.307631	0.617120
	(21.8381)	(16.1009)	(18.0642)	(14.6043)	(3.96447)	(1.56696)
9	16.27761	6.418932	60.66142	14.66709	1.338395	0.636555
	(22.2046)	(15.7449)	(17.9090)	(15.2571)	(4.58693)	(1.47450)
10	16.33818	6.441756	60.55823	14.65529	1.354715	0.651833
	(22.7205)	(16.1280)	(18.1781)	(15.4815)	(5.21938)	(1.71896)

IHR						
Dönem	BUTCE GELİR	BUTCE GIDER	BUYUME	IHR	ITH	OGRENCİ
1	0.009272 (7.79668)	7.258721 (11.3497)	0.450886 (7.93001)	92.28112 (14.7280)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
2	0.005968 (15.9833)	12.17230 (14.0768)	15.59858 (13.6210)	72.11682 (17.9359)	0.106322 (2.53348)	6.85E-06 (0.61711)
3	0.141039 (21.5077)	13.79880 (13.7783)	17.02607 (13.8074)	68.81992 (19.8432)	0.214160 (4.21157)	6.68E-06 (1.67136)
4	0.218532 (21.7383)	13.76076 (13.6563)	17.32802 (12.4097)	68.35947 (19.0920)	0.313299 (4.96618)	0.019925 (1.98062)
5	0.303021 (23.0517)	13.73592 (13.3131)	17.31748 (11.4738)	68.29029 (19.0268)	0.324979 (4.88638)	0.028313 (1.70227)
6	0.415663 (22.7666)	13.76114 (12.4029)	17.32967 (13.7663)	68.14043 (19.2484)	0.324081 (5.22189)	0.029011 (1.79377)
7	0.428484 (23.2163)	13.76163 (13.0439)	17.36400 (14.1135)	68.08087 (19.1742)	0.332982 (5.09523)	0.032036 (1.77652)
8	0.431743 (23.6871)	13.75832 (13.2375)	17.36107 (13.2132)	68.06452 (19.0263)	0.344825 (5.49180)	0.039524 (2.02003)
9	0.466921 (23.7078)	13.76098 (13.1221)	17.35821 (13.5655)	68.01792 (19.1611)	0.350815 (5.38131)	0.045154 (2.12806)
10	0.501718 (23.2490)	13.76712 (13.9627)	17.37167 (14.5400)	67.96282 (19.0524)	0.350660 (4.68815)	0.046015 (1.77965)
ITH						
Dönem	BUTCE GELİR	BUTCE GIDER	BUYUME	IHR	ITH	OGRENCİ
1	3.900609 (13.9521)	0.530564 (7.53761)	3.316735 (8.69619)	13.50977 (12.5650)	78.74232 (16.1158)	0.000000 (0.00000)
2	0.947291 (12.1846)	21.58089 (16.8186)	24.91488 (15.3240)	44.98676 (16.4893)	7.546026 (3.70152)	0.024166 (0.26889)
3	0.941027 (18.7131)	21.81459 (15.2670)	26.99567 (15.4457)	42.22678 (14.1064)	7.911880 (4.99256)	0.110061 (1.29606)
4	1.550188 (20.6543)	21.57345 (14.8515)	26.72419 (13.9392)	41.91358 (12.9758)	8.028715 (5.09717)	0.209876 (1.69481)
5	2.305796 (21.5662)	21.45045 (14.8309)	26.58222 (12.0172)	41.55601 (14.1668)	7.878768 (5.84269)	0.226752 (1.68705)
6	2.559138 (21.9733)	21.41403 (13.7450)	26.69371 (13.8279)	41.29996 (14.2162)	7.804861 (5.24711)	0.228288 (1.63048)
7	2.552942 (22.2945)	21.37874 (13.9094)	26.71003 (14.4033)	41.22633 (14.4346)	7.863382 (4.79453)	0.268574 (1.61559)
8	2.688187 (22.7605)	21.34729 (14.3665)	26.64313 (13.7469)	41.11053 (14.4904)	7.897127 (4.96825)	0.313741 (1.64880)
9	2.925285 (22.8908)	21.33333 (14.3546)	26.63046 (14.0155)	40.92863 (14.7142)	7.854781 (5.71253)	0.327520 (1.84443)
10	3.047690 (22.4572)	21.32752 (14.8865)	26.67270 (15.0948)	40.80846 (15.1171)	7.817749 (5.46524)	0.325882 (1.94017)

OGRENCI						
Dönem	BUTCE_GELIR	BUTCE_GIDER	BUYUME	IHR	ITH	OGRENCI
1	11.50856 (16.5709)	41.99110 (17.2407)	16.16146 (10.5324)	0.887435 (2.62835)	15.10835 (7.81222)	14.34309 (5.31383)
2	22.59561 (22.9439)	30.03674 (16.4066)	25.05659 (14.1582)	1.308638 (4.74427)	9.917878 (7.17967)	11.08454 (4.23567)
3	28.70117 (23.4045)	26.96689 (15.4924)	25.77211 (14.7364)	5.382237 (9.26471)	6.082592 (7.31694)	7.095000 (3.75059)
4	27.53750 (22.6949)	25.41784 (14.7622)	28.47381 (15.1899)	7.382459 (12.0553)	5.340907 (7.95156)	5.847487 (3.70988)
5	26.62232 (23.3163)	24.87750 (15.2001)	28.65517 (14.9099)	7.523740 (13.4727)	6.161569 (7.82090)	6.159690 (3.67064)
6	27.30500 (23.7351)	24.34540 (14.8173)	27.69239 (15.4112)	7.431765 (14.2703)	6.709852 (7.68838)	6.515591 (3.68394)
7	28.14392 (23.6191)	23.92737 (15.3646)	27.46425 (15.9617)	7.944509 (14.5760)	6.318038 (7.20271)	6.201913 (3.51113)
8	28.13631 (23.0581)	23.72074 (15.6770)	27.87307 (15.5450)	8.460279 (15.1254)	5.969324 (7.02248)	5.840272 (3.42489)
9	27.81370 (22.8128)	23.58094 (15.3534)	28.09862 (15.8372)	8.587955 (15.2256)	6.086231 (7.23839)	5.832548 (3.45038)
10	27.84967 (23.2888)	23.45405 (15.6274)	27.91621 (15.7998)	8.537619 (14.7869)	6.286341 (6.92151)	5.956108 (3.48207)

SONUÇ

Osmanlı Devleti genel yapısı itibariyle merkezi yönetimi esas alan, üretimin ilkel tarımsal koşullarda gerçekleştiği, üretim ve ticarete kendi kendine yeterlilik ilkesinin hâkim olduğu, dış ticaretin üretilmeyen malların ithali dışında hoş görülmediği, ordunun her sistemin üzerinde yer aldığı bir yapı arz etmektedir.

Çalışmada ele alınan dönem itibariyle, 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı dönemi için ağır savaş yenilgilerinin alındığı, toprakta ve kentte sosyal çözümlerin yaşandığı, ekonomik olarak dışa bağımlılığın arttığı ve borçlanma dönemlerinin başladığı bir görünümde dir.

19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi' nde belirleyici olan 5 tarih bulunmaktadır. Bunlar:

- 1838 Balta Limanı Antlaşması
- 1854 Kırım Savaşı sonrası dış borçlanma
- 1850 Demiryolları inşasında yabancılara verilen imtiyazlar
- 1876 Moratoryum İlanı
- 1881 Muharrem Kararnamesi (Duyunu Umumiye' nin kurulması)' dir.

İlk olarak Osmanlı Devletinin ticaret politikalarını belirleyen ve bağımsızlığına gölge düşüren ilk gelişme 1838 Balta Limanı Antlaşmasıdır. Antlaşma, İngiltere ile imzalanmış ve Osmanlı Devletinin dış ve iç ticaretinde İngilizlere büyük imtiyazlar tanınmıştır. Söz konusu antlaşmanın en önemli maddesi Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaret yapılması karşılığında ödenen gümrük vergisinin İngiliz tüccarlar için kaldırılmasıdır. Bu gelişme küçük çapta üretim yapan Osmanlı tüccarlarını rekabet edemez duruma getirmiş ve Osmanlı sanayisinin bel kemiğini oluşturan Loncalar birer birer kapanarak Lonca sistemi çökmüştür. Sonuç olarak imzalanan serbest ticaret anlaşması gümrük duvarlarını attırma amaçlı yapılmışsa da söz konusu duvarlar İngiltere lehine ortadan kaldırılmış ve dönemin en önemli üreticisi ve sanayisi İngiltere karşısında Osmanlı Loncaları yenik düşmüşlerdir.

Osmanlı ekonomisi böylesi ekonomik olumsuzluklar ve dış ticaret açıkları karşısında 1840'lı yıllarda borçlanma noktasına gelmiş ve ilk dış borçlanma küçük miktarda da olsa Galata Bankerleri aracılığıyla Fransız Bankalarından alınmıştır. Alınan borçlarda Almanya tarafından yapılmakta olan demiryollarının finansmanında kullanılmıştır. 1854 yılına

gelindiğinde Osmanlı Devleti Kırım Savaşından çıkmış ve tarihinin asıl önemli miktardaki borçlanmasını gerçekleştirmiştir. Söz konusu borç hem miktar ve faiz olarak önemli derecede yüksektir. Alınan borçların savaştan çıkan Osmanlı Devletinde ordu finansmanı ve cari harcamalarda kullanılması ekonomiye kazandırılmaması sonucunu doğurmuş ve ekonomik olumsuzluklar devam etmiştir.

1873 yılına gelindiğinde, dünya ekonomisinde yaşanan daralma sonucu yaklaşık 40 üçüncü dünya ülkesi moratoryum ilan etmiş 1876 yılında Osmanlı Devleti de bu olumsuz sürece dahil olmuş ve borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. Akabinde borçlu olunan ülkelerle başlayan görüşmeler, 1877 -79 Osmanlı – Rus Savaşı ile kesintiye uğramış ve 1881 yılında imzalanan Muharrem Kararnamesi ile sonuca ulaşılmıştır. Kararname kapsamında borçlar indirilmiş ve ödeme koşulları iyileştirilmiştir. Kararnamenin en önemli maddesi ise borçların tahsilâtı için kurulan Duyunu Umumiye İdaresidir. İdare yabancı idareciler tarafından yönetilmekte ve Osmanlı Devleti topraklarında belirlenen vergileri toplama ve gelirleri borçlu olunan ülkelere aktarma yetkilerine sahip bulunmaktadır. Oluşturulan bu sistem Osmanlı Devleti yönetiminin yabancıların eline geçtiğinin en belirgin ispatıdır. İlerleyen süreçte Duyunu Umumiye İdaresinin özendirilmesi ile toprakta üretim artışları sağlanmış ve ekonomik istikrar yolunda önemli bir adım atılmıştır. Nispeten sağlanan istikrar ortamında borçların büyük bölümü ödenmiş ve Devletin dış itibarı düzelmiştir. Bu olumlu atmosferde I. Dünya Savaşına girilmesi ve Osmanlı Devletinin de bu savaştan yenilgi ile ayrılması dünya tarihinde bir dönemin kapanması anlamını taşımaktadır.

Özetle yüzyıllarca dünyanın en güçlü ve büyük ülkesi olma sıfatına sahip olan Osmanlı Devleti sona ermiş ve yeni Türkiye Cumhuriyeti' nin temelleri bu yıkıntının üzerine atılmıştır. Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine kalan miras özetle şöyledir:

- Yapılan antlaşmalarla dışa bağımlı bir ekonomik yapı,
- Savaş yenilgileri ve sosyal çözümlerle yıpranmış bir nüfus yapısı,
- Yabancı yatırımlarla inşa edilmiş ve yabancıların himayesinde demiryolları,
- Yüksek dış borçlar,
- Devlet yardımlarıyla yapılmış birkaç sanayi tesisi dışında zayıf bir sanayi yapısı,

- İlkel koşullarda üretim yapan tarımsal yapı,
- Yabancı devletlerin himayesinde yapılan dış ticaret.

Yukarıda sayılan zayıf bir ekonomik ve sosyal mirası üzerine alarak kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti siyasi açıdan her ne kadar bir devrim niteliği taşısa da ekonomik açıdan yapılan bağlayıcı anlaşmalar sonucu tam bağımsızlığı ifade etmemektedir.

Yeni kurulan bir devletin doğal süreçte ilk atılımı yeni bir anayasa hazırlamak olmuş ve 1924 yılında Cumhuriyetin ilk anayasası hazırlanmıştır. Akabinde çıkarılan Medeni Kanun ile desteklenen bu anayasada en önemli ve devletin ekonomik politikalarının sinyalinini veren madde özel mülkiyet haklarının önündeki engellerin kaldırılması olmuştur. Bu sayede tarımda toprakların el değiştirmesi kolaylaşmakta ve ekonomik gelişme desteklenmektedir. Bu atılımdan da anlaşıldığı üzere yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde özel girişim desteklenmekte ve dışa açık bir ekonomi politikası uygulanmaktadır. Tabii olarak savaştan çıkmış, borçlar ve bağımlı bir ekonomik miras devralmış bir Devletin özel girişimi ve yabancı yatırımı desteklemesi finansman sıkıntılarının getirdiği bir zorunluluktur. Dışa açık bir ekonomi uygulamanın bir diğer ve belirleyici nedeni de 1923 yılında imzalan Lozan Antlaşmasıdır. Antlaşmanın ekonomik açıdan en önemli maddesi, çizilen sınırlar dâhilinde Osmanlı borçlarının 2/3'lük kısmının Türkiye'ye devredilmesidir. Bu borçlar daha sonra yapılan görüşmelerle taksitlendirilmiş ve ilk taksiti de 1929 yılına ertelenmiştir. 1929 yılına gelindiğinde bu ödeme Türkiye ekonomisinde kambiyo ve para krizine dönüşecektir. Antlaşma akabinde imzalanan ticaret sözleşmesi de Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarında belirleyici olmuştur. Sözleşmeye göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin 5 yıl süreyle politika belirleme yetkisi dondurulmuş ve gümrük vergileri sabitlenmiştir. Bu durumda Türkiye ekonomisinde 1923 – 1940 yıllarında dışa açık bir ekonomi politikası uygulaması kaçınılmaz bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır.

Yeni kurulan Türkiye'nin varlığının duyurulması ve ekonomik atılımlarının şekillendirilmesi açısından 1923 yılının en önemli girişimi İzmir İktisat Kongresidir. Kongrede yeni Türkiye'nin temel ihtiyaçları belirlenmiş özellikle üretim artışı hedef alınarak yapılacak reformlar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda izleyen yıllarda aşağıdaki düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

1924 yılında,

- Üretimin temelini oluşturan tarım sektöründe ilkel üretimin aşılması ve makineleşmenin sağlanması için teşvikler kapsamında Zirai Birlikler ve Ziraat Kooperatifleri Yasası çıkarılmıştır.
- Ziraat Okulları ve Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş ve tarımda eğitim ve uzmanlaşmaya gidilme yolunda adım atılmıştır.
- Demiryolları politikaları devam ettirilmiş ve demiryolları devletleştirilmiştir.
- Yine ekonomide gerekli fon ve kredi ihtiyacının düzenlenmesi amacıyla İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası ve Emlak Bankası başta olmak üzere toplam 29 banka kurulmuştur.

1925 yılında,

- Tarım üretiminin desteklenmesi amaçlı Aşar Vergisi kaldırılmıştır.
- Üretim ihtiyaçları doğrultusunda ilk adım atılmış ve şeker fabrikaları kurulmuştur.

1926 yılında,

- Sanayi üretiminin desteklenmesi amacıyla havacılık sektöründe ilk atılım olarak Uçak fabrikası kurulmuştur.
- Denizcilik anlamında da ilk atılım yapılmış ve Kabotaj Kanunu çıkarılmıştır.

1927 yılında,

- Sanayi üretimi teşvikleri devam etmiş ve teşviki sanayi kanunu çıkarılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti alt yapısını oluşturma noktasında yukarıda sayılan atılımları gerçekleştirme çabasında iken 1929 yılına gelindiğinde ABD borsasında önemli bir çöküş gerçekleşmiş ve tüm Avrupa ülkeleri ile Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Kısaca 1929 buhranının oluşum sürecine değinecek olursak; I. Dünya savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin yaşadığı yenilgi ve ekonomik durgunluk neticesinde altın standardı terk edilmiştir. Ekonomilerin bozulduğu, enflasyon rakamlarının yükseldiği Avrupa'da yatırımcı paralarını altın standardını halen devam ettiren Amerikan bankalarına aktarmışlardır. Amerika ekonomisinde yaşanan genişlemeye Amerikan ekonomisi müdahale etmemiş ve deflasyonist politikalara devam etmiştir. Bu süreçte dönemin en büyük borsası durumunda olan New York Borsasının 24 Nisan 1929 tarihinde çökmesi

dünya ekonomisinde bir yıkıma neden olmuştur. Bu süreçte krizin Türkiye ekonomisine yansımaya nedenleri ise aşağıdaki gibidir:

- Buğday İthalatındaki Artış
- Spekülatif İthalat Eğilimdeki Artış
- Uygulanmakta olan Demiryolu Politikaları
- Vadesi Gelen Osmanlı Borçları

1928 – 29 yıllarına gelindiğinde Türkiye’de buğday üretimi 1926 yılına oranla yarı yarıya azalmıştır. Bu da ekonomide 18 milyon tutarında hububat ihtiyacı doğmasına neden olmuştur. Buna karşın ihracatın 5 milyon lirada kalması büyük dış ticaret açığına neden olmuş ve döviz ve fon ihtiyacı artmıştır.

Lozan Antlaşmasının hükümlerinin sona ermesi ile ekonomide beklenen vergi artışı spekülörleri harekete geçirmiş ve stok amaçlı ithalat artışı döviz talebini hızla arttırmıştır. Uygulanmakta olan demiryolu devletleştirme kapsamında artan döviz talebi ve Osmanlı borçlarının dolan vadesi, dünya ekonomisindeki bunalım ve kredi bulma sıkıntısı ile birleşince Türkiye Cumhuriyeti’nde bir kambiyo ve para krizi meydana getirmiştir. Böyle bir kriz ortamında TL’nin hızla değer kaybetmekte olması 1930 yılında Türk Parasını Koruma Kanununun oluşturulmasını, para politikalarının belirlenmesi, para arzının kontrol edilmesi ve istikrar sürecine destek sağlanması amacıyla Merkez Bankası’nın kurulması sonucunu doğurmuştur.

Çalışmada ayrıca Türkiye ekonomisi için 1923- 1940 yılları arası dönemini kapsayan ihracat, ithalat, kişi başına düşen gelir, genel ortaokul öğrenci sayısı, genel bütçe gelir ve genel bütçe gider değişkenleri arasındaki dinamik ilişkilere araştırılmıştır. Çalışmanın ampirik kısmında elde edilen bulgulara göre ihracat değişkeni, 0.15 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyümenin; ekonomik büyüme değişkeni de 0.10 anlamlılık düzeyinde ihracatın Granger nedenidir. Büyüme değişkeni 0.05 anlamlılık düzeyinde ithalat değişkeninin Granger nedeniyken bütçe_gelir ve bütçe_gider değişkenlerinin de sırasıyla 0.10 ve 0.05 anlamlılık düzeylerinde Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4.6’da sunulan diğer ampirik bulgulara göre ortaokulda öğrenim gören öğrenci sayısı hem bütçe_gelir değişkeninin hem de bütçe_gider değişkeninin 0.05 anlamlılık düzeyinde Granger nedenidir.

Diğer ampirik bulgulara göre; ekonomik büyüme değişkenine ait 10.dönem itibariyle mevcut değişimin %16'lık kısmı bütçe gelirleri tarafından, %6'lık kısmı bütçe giderleri tarafından, %14'lük kısmı ihracat tarafından, %13'lük kısmı ithalat tarafından, %0,65'lik kısmı öğrenci sayısı tarafından ve %60'lık kısmı kendisi tarafından açıklanmaktadır. Etki-tepki fonksiyonlarının grafiklerine göre ise; ihracatta meydana gelen bir standart hatalık şokun, ekonomik büyüme üzerinde üçüncü döneme kadar pozitif etki yarattığı; üçüncü dönemden sonra ise azalma trendi ile etkinin giderek anlamsızlaştığı tespit edilmiştir. İthalatta meydana gelen bir standart hatalık şokun ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etki incelendiğinde ise; ithalatın ikinci döneme kadar pozitif yönde etki ettiği bu dönemden sonra ise etkinin ortadan kaybolduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak ampirik bulgular, ihracat, ithalat, bütçe gelir ve giderleri ile eğitim göstergelerinden olan ortaokulda öğrenim gören öğrenci sayısının aralarında istatistiki olarak anlamlı dinamik ilişkilerin var olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akşin, Sina (2004). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri Ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aysan, Mustafa (1986). *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Toplumsal Dönüş Yayınları, İstanbul.
- Borsa Rehberi(1928). *Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi*, İMKB Yayınları,1992,2. Baskı.
- Eker Aytaç ve Meriç Metin (1999). *Devlet Borçları*, DEU İİBF Maliye Yayınları, İzmir.
- Ekinci, N.(1991). “İmparatorluktan Cumhuriyet’ e Türk Mali Politikasına Bakış”, Cilt- 4, Sayı-21
- Eldem, Vedat (1994). *Harp ve Mütakere Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Eren, Aslan (2001). *Türk İktisat Tarihi Ders Notları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.
- Eren, Aslan (2002). *Türkiye’ nin Ekonomik Yapısı Ve Güncel Sorunlar*, Muğla Üniversitesi Yayınları, S:213, Muğla.
- Eroğlu,H. (1981). *Atatürk ve Devletçilik*, Olguç Yayınevi, Ankara.
- Eşiyok, Ali (2006). *İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisi’ N De Kalkınma*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Akademik Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara.
- Görmezöz, Gökten (2007). *Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dalgalanmaların İstihdam Üzerindeki Etkisi Ve Olumsuz Etkilerin Azaltılmasına Yönelik Önlemler*, Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Güran, Tefik (1992). *Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839- 1876*, 150. Yılında Tanzimat , (Yayınlayan Hakkı Dursun Yıldız), Ankara.
- Gürsoy, M. (1989). *Dünya’ da Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisi’ ne Etkileri*, Melis Yayınevi, İstanbul, s:12.

- Hamitođlu, B. (1975). *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara.
- Kaya, Göze ve Durgun, Ayře (2009). *1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları. Bütçe Ve Vergi Uygulamaları, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Seri-36.*
- Kazgan, Gülten (2004). *Tanzimat' tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.
- Kepenek, Yakup (1987). *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Teori Yayınları 4. Baskı.*, Ankara.
- Kepenek, Yakup (2012). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi 28. Basım. İstanbul.
- Keyder,Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Kılıçbay, Ahmet (1992). *Türk Ekonomisi Modeller, Politikalar, Stratejiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Baskı.
- Kirmanolođlu, Hülya (1994). *Türkiye' De Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları'* Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Seri-36.
- Maliye Bakanlığı Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü(1995). *Bütçe Gider Ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1995,)*Ankara.
- Maliye Bakanlığı Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (1992). *Genel Bütçe Kanunları(1924-1970)*, Cilt-1, Ankara.
- Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü(1973). *Bütçe Gelirler Yıllığı 1973*, Ankara.
- Ökçün, Gündüz (1969). *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payları*, Ankara.
- Önsoy, Rıfat (1988). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Dönemi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Pamuk, şevket (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Yurt Yayınları, İstanbul.
- Parasız, İlker (1998). *İktisat Ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Yayınevi, Bursa.
- Parasız, İlker (2003). *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

- Savaşkan, Bahri (1993). *Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi*, Eğitim Daire Başkanlığı Yayınları, Zonguldak.
- Sedillot, Rene (1982). *Değiş Tokuştan Süpermarkete Tarih Boyunca Tacirlerin ve Ticaretin Öyküsü*, Çev. Esat Mermi Erendor, Cep Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu,H.(2009). *Uluslar arası İktisat Politika, Teori ve Uygulamaları*, Güzem Can Yayınları, Bursa.
- Sunay, Cengiz (2008). *Tek Partili Yılların Ekonomi Politikası- Türkiye Günlüğü*”,Sayı-91.
- Tabakoğlu, Ahmet (2000). *Türk İktisat Tarihi ”*, İstanbul, Dergâh Yayınları, Nisan.
- Taşdelen, Süleyman (1984) *Ekonomi Ansiklopedisi*, 3. cilt, Peymaş Yayınları.
- Tekeli,İ. ve S. İlkin (1983). *1929 Buhranında Türkiye’ nin İktisadi Politika Arayışları”*, ODTÜ, İİBF Yayınları, Yayın No:30, Ankara.
- Tezel, Sezai (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, Ankara.
- Tezel, Y.(2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Timur, T.(2001). *Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tokgöz, Erdinç(2011). *Türkiye’ Nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Tokol, Aysen (2012). *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi*, Dora Yayınları, Bursa.
- Turan, Murat (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ulutan, Burhan (1987). *Etibank (1935-1985)*, Etibank Matbaası, Ankara.
- Uyar, Hakkı (1999). *Tek Parti Dönemi Ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Varcan, Nezih (1987). *Türkiye’ De Vergi Politikalarının Oluşumu: Cumhuriyet Dönemi*, Anadolu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir.
- Yavi, Ersal (2001). *Bir Ülke Nasıl Batırılır?*, Yazıcı Basım Yayıncılık, İzmir.
- Yeniay, Hakkı (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul.

Yentürk, Nurhan ve Kepenek, Yakup (2011). *Türkiye Ekonomisi*, 24. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Makaleler

Akdış, Muhammet (1996). “Para Politikalarının Ekonomi İstikrarı Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını*, No:2, s. 96.

Akram, Muhammad. (2011) “Do Crude Oil Price Changes Affect Economic Growth of India, Pakistan and Bangladesh?” *Högskolan Dalarna, Economics D-Level Thesis*, 2011.

Akyıldız, Hüseyin ve Eroğlu, Ömer (2001), “Türkiye Cumhuriyet’i Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları” *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF*, Cilt-9, Sayı-1, ss.45-48.

Bahar, Ozan(2004). “Türkiye’ De Atatürk Döneminde (1923-1938) Uygulanan Para Politikaları”, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, Cilt-11, Sayı- 1, ss. 156-161.

Başkan Özgen Ferhat (2000). “Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri” *Yeni Türkiye Dergisi*,701 Osmanlı Özel Sayısı II, Sayı 32,Mart-Nisan, s.105.

Başkaya, F. (1986). “Türkiye Ekonomisi’ de İki Bunalım Dönemi; Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına”, *Birlik Yayınları*, s. 63.

Bayar, Yılmaz. Cüneyt Kiliç and Feyza Arıca. (2014). “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1.

Coşkun, Ali (2003). “Cumhuriyet’ İn İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi ”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı-4, ss. 72-75.

Çapraz, Neşe (2001) “ Ekonomik Bunalımların Dünya’ da ve Türkiye’ de Yansımaları”, *Der Yayınları*, ss. 63-127.

Çarıkçı, Emin (1998). “Cumhuriyet’ ten Bugüne Türkiye’ Nin İktisat Politikaları Ve Neticeleri” *Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı-5, Sayı-23, s. 3249.*

Doğan, Çetin. Ali Koçyiğit. M. Ercan Kılıç. (2012) *Merkez Bankası Uluslararası Rezervleri ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için VAR Analizi*, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi III, İnönü Üniversitesi, Nisan 2012.

<http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/cetindogan.pdf>

- Gökalp, Faysal (1998). “Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmenin Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Güran, Tevfik (1987). “Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı 1, ss. 229-230.
- Kanyılmaz, İbrahim (1999). Para Ve Finansman Politikalarında Etkinlik”, *Yeni Türkiye*, s. 272.
- Konukman, Aziz (2003). “Cumhuriyet’in İn Kuruluş Yılları Ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları-Uygulamalar: Devletin İnşasından Devletin Tasviyesine”, *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı-2, s. 30.
- Mucuk, Mehmet.Volkan Alptekin. “Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975 - 2006)”. *Maliye Dergisi*, Sayı 155, Temmuz-Aralık 2008 .
- Orhan, A.(2009). “Tek Partili Yılların Ekonomi Politikası Ve Kadro Hareketi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 127-135.
- Özgen F.B. ,Güloğlu B. ,”Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği İle Analizi” ,*ODTÜ Gelişme Dergisi* ,Haziran 2004 ,Sayı 31 ,93-114 ,2004 .
- Tarı, Recep. Hilal Bozkurt. 2006. “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Var Modelleri İle Analizi (1991.1-2004.3)”. *Ekonometri ve İstatistik*, Sayı:4 2006- 12-28
- Topuz, Hüseyin (2007). “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Yayınları*, Cilt.2, Sayı.3, s. 379.
- Türkal, Hasan(2011). “Türkiye’de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası Ve Uygulamasının Vergi Uygulaması Ve Politikası Açısından Değerlendirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt-44, Sayı-3, s. 90-102.
- Unay, C.(1978). “Ekonomik Konjonktür”, *Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi*, Yayın No:31, s. 84.
- Vosvrda, Miloslav S. *Stationarity and Unit Root Testing*. <<http://vosvrdaweb.utia.cas.cz/cykly/Stationarity%20and%20Unit%20Root%20Testing.pdf>> (06.10.2013).

Vural, İstiklal. Y.(1999). “1923-1929 Dönemi Maliye Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt-1, sayı-2, s. 85.

Yıldırım, İsmail (2001). “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, *Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergileri*, cilt. 11, sayı.2, ss. 313-326.

Zivot Eric and Jiahui Wang. *Vector Autoregressive Models For Multivariate Time Series with S-Plus*. Springer 2003.

Diğer Kaynaklar

Aydoğan, Esra(2002). “Türkiye Dış Ticaret Yapısal Analizi”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı, DPT (1981). “2.Türkiye İktisat Kongresi” ,Sayfa:155, Aktaran; Hüseyin Akyıldız Ve Ömer Eroğlu) , (Erişim Tarihi: 18.11.2013).

Devlet Planlama Teşkilatı, DPT (1996). “Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, s. 41,Ankara, (Erişim Tarihi: 15.11.2013).

Ökçün, A.G.(1981). “Türkiye İktisat Kongresi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını: 471*,Ankara, (Erişim Tarihi: 18.11.2013).

Taşkın, M. Murat. (2003), “Turkiye-Cumhuriyeti-Nin-Dis-Ticaret-Politikaları” http://www.Ozmena.Net/Ekonomi_/1923- (Erişim Tarihi: 24.05.2013)

Turan, Kemal (1981). “Atatürk Dönemi Maliye Politikasında Tarım Kesiminin Yeri”, *Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, s. 308, (Erişim Tarihi:14.11.2013).

Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2011, TÜİK Matbaası, Ankara, Yayın No 3890